

HOLMI

XIX. évfolyam 2. szám

2007. február

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Határ Győző:* Szómámor • 139
Kerekos kosár • 139
Elrendeltetik • 141
- Takáts Gyula:* Így kísérti • 141
Ott talán • 142
- Dobos Krisztina:* Aki a kórházkertben lakott • 143
Hónapok madarai • 143
- Tandori Dezső:* A végső formaság • 144
Egy Babits–Vas változat • 144
- Miskolczy Ambrus:* Termékeny haragvások, avagy
a Szabadság-óda „rejtélye” (Kazinczy
Ferenc nyílt és rejtett dialógusa
Batsányi Jánossal és Sipos Pállal) • 145
- Bíró Ferenc:* Javaslat a „Bánk bán” tragikumának
értelmezéséhez • 168
- George Szirtes:* Északi levegő – magyar Nova Zembla
(Imreh András fordítása) • 175
- Babiczy Tibor:* Aurum • 181
Levegővétel • 182
- Kovács Mikó Edina:* Szürkül • 182
Nyelvlecke újrakezdőknek • 183
- Lanczkor Gábor:* Halott természet • 183
A vízesés • 184
- Borgos Anna:* Vay Sándor/Sarolta: egy konvencionális
nemiszerep-áthágó a múlt
századfordulón • 185
- Zsámboki Mária:* Struccriasztás • 194

- Szántó T. Gábor*: Philon barátja • 200
Szakács Eszter: Mandraki • 201
Fénykép a falon • 201
In the graveyard • 202
Gál Ferenc: Fürdőváros • 202
Szuly Gyula: Négy deci • 204
Bán Zoltán András: Susánka és Selyempina • 207

FIGYELŐ

- Margócsy István–Radnóti Sándor*: Két bíráló egy könyvről (Márton László: Minerva búvóhelye) • 243
Bodor Béla: Nincs baj, mama, csak Baby Blue vérzik (Falcsik Mari: Változatok a szabadságra) • 249
Pór Péter: A filológia fityiszt mutat (Mireille Huchon: Louise Labé. Une créature de papier) • 252
Orosz István: Memento futuri (Takáts Márton: Hommage à Piranesi) • 260
Csukás István: Búcsú Lázár Ervintől • 262

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné
A HOLMI honlapja: www.holmi.org

Határ Győző

SZÓMÁMOR

az öregember az utcasarkon
 a keresztezésnél: áll csak áll
 neki az alkony nem tiszapalkony
 és oly tök-mindegegy ha vindagál

jó öreg! elnézi mert számon tartja
 a járókelőség hogy hány főre rúg
 de dög-rondácska mind üsse partja
 egy se szeráfi szép senem kerúb

zöldről a vörös fény zavarodottan
 hol emerre vált hol amarra vált
 ő bízik őrangyalában és a *botban*
 szar világ: minek? még egy kravált?

csudamód átér legott beáll a sorba
 de lóca? pad? támaszték után kutat
 mögötte összezárul az embercsorda:
 viszi vagináját-valagát – farkukat

indulni? hová? oly életcéltnan
 de új kőjárdán óvatosan tapod
 merre? hol mi még amúgy amarra van:
 zsákutca – ásító limlom holnapok

még a rá gondolást is elodázza
 s mint négy lábára sánta ló – üget
 felárad benne a nyelv oktondi láza
 és szómámorban igéket öblöget

KEREKES KOSÁR

az utcámat nagy-utcahosszat
 taposom mint a dágványt
 nem nyújtok valami emelő
 lélekemelő látványt

ha dörög ha esik havazik
ha fúj fröcsög ha sár van
kocog utánam a bevásárlás
egy *Fonatos Kosárban*

kereke kajlán nyikorog
kenőolajért epekedve
de gazdája mind csak morog
s nincs semmihez se kedve

a vásárlás maga egyszemélyes
alighogy belépek máris
a kínálatból elegendem van:
reggeli ebéd *frugális*

mellettem fut a fiatalság
lehagy soványa kövérje
de se ideje se ingerenciája
hogy *nyilat a teknőccel* összemérje

fölöttem égfekete felhő
életseb: rág mint a rongyon
– bárhova lépsz vén tekergő
felhőd feketéje agyonnyom –

még megtapos a Fekete Ökör
mond Anyám megkergetetten
s kiitta mérgét – így maradtunk
beteg Asszonyommal ketten

messze kapu magas kerítés
sok-sok az hegymenetnek
a COLLEGE nyája rámnyerít és
csúfolnak rámnevetnek

jobb mikor meg se látnak
lótnak s nem vesznek észre
jobb: fittyet hányni a világnak
s legyinteni a NAGY EGÉSZRE

buggyant könnyek közt vigyorgok
rá: majd száz év lobban elébem
pereg a kép: én forgok-nyikorgok
Fonatos Kosár kajla kerekében

ELRENDELTETIK

Abban az esetben, hogyha az említett manőver alkalmával többen életüket vesztenék, a felelősséget semmi esetre sem szabad a Kincstárra hárítani, mert ez lejáráthatná Ófelsége tekintélyét az alattvalók körében, és rossz vért szülne az Egyházon belül is – ami semmiképp sem kívánatos.

De-ellenben és ezzel szemben, ámbátorságossággal és mindazonáltal, a papság, a főpapság és a fő-fő papság érdekében és üdvére-javára, szerte e nagy-érdemű Birodalomban elrendeltetik, hogy ezentúl vasalatlan nadrágszárral a templomban megjeleni fővesztés terhe mellett eltiltatik. Aki a tilalmat nem venné figyelembe és kihágó szándékkal packázni találna a Főhatalommal, arra ezer pandúr fog ezer pandúrsújtással a megcsupaszított fenekére rásújtani; a sújtások, *respektíve* suhintások számát az Államtanács és a Kamarilla együttes zárt ülésen fogja meghatározni, ill. a Nagytekintetű Döntvénytárból kiókumlálni. A fellebbezésnek az ítélet ellen és minden ilyen-irányú idétlenségnek a Semmitőszék csupán Bornyú-nyúzó Pénteken adhat helyet – ha és amennyiben e helyadásnak az Uralkodó helyet ad.

Takáts Gyula

ÍGY KÍSÉRTI

Azok a nagy hegyek
kísértik egyre Csut...
És öbleik alól
a sok-sok volt világ
fénylő szava,
akár a lápon át
és zsombék alól
a berki sok titok...

S hiába kérdezi...
Némán megy vele
a láthatatlan Mind.
S ahol a versek tolla
még sohase járt
a nagy hegyek

hajdan árnyéka is vele
s ahogy zombék zombék után
úgy nő Drangalag is
egyre csak tovább
és mint lidérci láng
együtt kísérti Csu Fut
Drangalag és a világ.

OTT TALÁN

Majd ott talán
a végtelen
kísértő tájain
az eltűnt álmok is szólnak vele.
És Csu mit válaszol
a füge és a bükkfa
tudja csak talán,
mert ismerték a zöld
és tudják a kék szavát...

Vagy talán
kilencven év után
sziklás forrásain
a villogó síkok
húsznál alig több jele,
mint itt e vers...

És ott talán a hegyi kert
tündér lépcsőin át
ha majd viszik,
az eltűnt álmok is
együtt jönnek
és szólnak is vele
a zöld és a kék nagy kertjibe.

Dobos Krisztina

AKI A KÓRHÁZKERTBEN LAKOTT

Naphosszat az üres, száraz
szökőkút mellett üldögélt,
egy törött kék padon.
Néha felállt,
járálni kezdett a bölcs
sokat látott, lepusztult fák között,
fel-alá mint egy várakozó.
Avart és havat rugdosott.
Majd lehajolt a kavicsért
amivel jelezni fog az ablakon
ha menni kell.
És virradatkor a farkasfényben
még mindig felfelé
az éberek felé nézett.
Azzal a különös tekintettel
melyhez képtelenség
hozzárendelni egy arcot.

HÓNAPOK MADARAI

Az égen átvág huszonnégy madár.
Dél felől jönnek, északra tartanak.
Hónuk alól Afrika vörös homokja
hull a hóra.
(valahol cseng-bong üt valami óra)

Huszonnégy madár vág át az égen.
Valaki néz utánuk fehéren.
Övében kulcs haján deres virágok.
Ahogy fogy a nap úgy teljesedik az átok.

Tandori Dezső

A VÉGSŐ FORMASÁG

Búcsú „az olvasótól” Gottfried Benn útján

Van, mert lennie kell?
Lennie kell, mert van?
Létezését érdemel,
ami már „valahogyan”?

Nem neked nem akarom,
annyi sincs, hogy te amott.
Nem az, hogy válaszom
a tőled-elmaradott,

elmaradt. Nem örökké,
de túl sokszor, túl soká.
A végső formaság ekképp
alakot át

neked ad, nélkülemmel,
mely ugyanígy *nélküled*.
Ami hiányom, ezzel
lesz nekem: fölösleged.

S akkor, érzék vagy ész tény,
nem érzékelhető.
Alján, fenn, minden szélén:
NEM KELLESEZ, ez a fal s a tető.

EGY BABITS–VAS VÁLTOZAT

Már nem akarok senkinek semmit mondani.
Mert nem akarnék semmitmondani.
És nem tudok már mindentmondani.

Miskolczi Ambrus

TERMÉKENY HARAGVÁSOK, AVAGY A SZABADSÁG-ÓDA „REJTÉLYE”

Kazinczy Ferenc nyílt és rejtett dialógusa Batsányi Jánossal
és Sipos Pállal

I

Kazinczy és Batsányi 1788-ban együtt indították és kezdték szerkeszteni a kassai *Magyar Museumot*. A jozefinista irányzathoz közel álló Kazinczy fogalmazta a programcikket, amit azután a nemesi szabadságmozgalom hívéül szegődött Batsányi erősen átstilizált. Batsányi beavatkozása olyan mélyreható volt, hogy Kazinczy utóbb nem ismert rá saját írására, és a szerkesztői önkényre válaszul kilépett a szerkesztőségéből. Persze nem ez volt az első konfliktusuk. Kazinczynak az sem esett jól, hogy Batsányi nem vállalta MESSIÁS-fordításának átnézését.¹ De a legfájóbb irodalmi seb az volt, hogy miután megnézte a BÁCSMEGYEI korrektúráját, Batsányi azt javasolta barátjának, hogy az egészset vesse tűzbe, mert „*a munka nevetségessé*” teszi, „*egy hős nemzethez nem illik ez az asszonyi szerelmes nyavalygás*”, „*a magyar úgy nem epedez*”. Kazinczy ezt a kritikát fájó sebként hordozhatta, amiről csak 1827-ben beszélt Toldy Ferencnek – akkor, amikor már úgy vélte, hogy végképp az egykori barát fölé kerekedett.

Szaunder József szerint „*a régóta fejledező, majd szétváló s egymással szembe is forduló politikai és ízlésirányok különböztek most össze*”. Batsányi „*ízlésében minden korai romantikussága mellett is konzervatívabb*”, Kazinczy „*a nyugatias polgári ízlést*” képviselte, és aztán „*filozófiailag megy mélyebbre*”, mint egyelőre diadalmas vetélytársa. Útjaik közben a jakobinusperben előbb a bíróságon, majd a börtönben találkoztak.

Kettejük közül a politikai radikalizálódásra hajlamosabb Batsányi volt az óvatosabb. Egyáltalán nem vonzotta a titkos társasági kultúra, így Martinovics szervezési kísérlete elől is elzárkózott, ami persze nem akadályozta meg a nagy konspirátort, hogy elene ne valljon. Nincs okunk Batsányi tagadó vallomásában kételkedni. Martinovics keletteljes modora nem hatott rá, nem hitt neki, amikor „*jól gyakorlott sarlatánnak az arckifejezésével ünnepélyesen*” a Reformátorok Társaságáról tájékoztatta. Világosan megmondta neki, hogy „*nem barátja a titkos társaságoknak*”, a szabadkőművességet viszont becsüli, mert – mint hangoztatta – amennyire meg tudja ítélni, „*igaz és tevékeny emberbarátok egyesülése*”, bár a tagok kevéssé gondos megválogatása miatt „*nagyrészt elfajultnak tűnik*”. És az udvari bizottságnak azt is elárulta, hogy nem tudta eldönteni, Martinovics besúgó vagy idegen hatalom ügynöke-e. Egyébként is, „*aki Magyarországon olyan forradalmat akar, mint amilyen most van Franciaországban, [...] nevetséges bolond vagy megrogzított álmodozó*”. Kihallgatásai során nem tagadta, hogy „*a műveltek, és ilyenek ezrek vannak, az államrendszer fokozatos javítását igénylik*”, később pedig úgy nyilatkozott, Martinovics olyan zavarosan adta elő neki a két társaság felállítását, hogy egyszerűen nem

¹ Batsányi erről Aranka Györgynek (Kassa, 1792. febr. 26.) így számolt be: „*De több okokra nézve, tellyességgel nem vállaltam magamra az Aristarchusi hivatalt.*”

hitt azok létében. A felvételi szabályokat és titkos jeleket leírta, de mihelyt elváltak, rögtön megsemmisítette az írást.

Batsányi a kihallgatások és a per során a bűnbánat legkisebb jelét sem mutatta. Nem vallott senkire sem, amíg a fővádoltak – mindegyik a maga módján – jól kitálatk és fecsegtek. Szentmarjay például elmondta, hogy Batsányi mutatta meg neki Verseghy MARSEILLAISE-fordítását, Batsányi viszont – gondosan – nem emlékezett, kitől kapta és kié a kérdéses fordítás. Hogy valamit mégis mondjon, megvallotta: két szakaszt ő maga is lefordított, majd odaadta Abaffy Ferencnek, megkérve őt, hogy semmisítse azt meg. Ezzel elébe ment, hogy Abaffy esetleg vallhasson reá (hiszen köztudottan frivol és libertinus figura volt), és így hazugságon fogják. Ezek után pedig védirat helyett kemény vádiratot írt a rendszer ellen, amelyben kifejtette az átalakulás programját. Az ő dolgozata mellett Martinovics kátéi a forradalmi utópizmus primitív stílusgyakorlatoként hatnak, és csak csodálkozhatunk, hogy olyan kifinomult elmék, mint Hajnóczy, Szentmarjay, Kazinczy, Őz egyáltalán terjesztették. Az ügyész szerint Batsányi egy „másik Martinovics”, aki „a nyilvánvaló bűnt” védi. Igaz, kérlelhetlenségének kemény erkölcsi fedezete volt: ártatlanságának ténye és tudata. Ebben még az ügyész is megerősítette, ugyanis négyszemközt megmondta neki: „tudjuk, hogy ártatlan”. De azt is világossá tette, hogy amennyiben hajlandó hallgatni „azokról a körülményekről, melyek” ügye „felderítésére” és védelmére szolgálnak – magyarán, ha nem ragaszkodik ártatlansága bizonyításához –, akkor Őfelsége öt-hat faluval jutalmazza majd meg. Batsányi mindezt 1816-ban spielbergi fogságában vallotta meg, amikor a napóleoni kiáltvány fordítása miatt vonták felelősségre. Nyilván nem minden taktikai célzat nélkül mondta el a hajdani kísértést: erkölcsi fölényét akarta éreztetni kihallgatóival és azok feletteseivel szemben, akik néhány évvel korábban még Napóleonnak paríroztak. 1795-ben a maga módján úgy üzent vallatóinak, hogy jelezte, amikor Martinovics összevissza beszélt neki, akkor Goethe mondására gondolt: „Szeretjük az árulást és gyűlöljük az árulót!”² És kíváncsi volt, mi jön ki a konspiratív fecsegésből.

Batsányi kérlelhetlensége még üldözőinek is imponált. Ami számukra is kínos lehetett, azt a vádemelés során módosították. Okkal vonták felelősségre A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA című verséért. Ez egyértelmű fenyegetés:

*„Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbagyítoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párisra vessétek!”*

A LÁTÓ című vers is hitelesíti az üzenetet:

*„Rémülve szemlélik közelgető sorsok
A vérre sóvárgó koronás gyilkosok”.*

A felségsértés vádjába is jól beleillettek ezek a versek, kezdetben bele is vették. A gyanúsított költő nem is tagadta, hogy verse „általában a zsarnokok ellen irányul, akik népeiket elnyomják”; viszont azt is hozzátette, hogy ezeket a zsarnokokat „királyom nem kevésbé gyűlöli mint én, és gyűlölnie kell”. Valószínű, hogy így aztán nem véletlenül ejtette el a vád a verselemzésnek ezt a fonálát. Batsányi annak alaptalan voltával már korábban

² Az idézetet Batsányi akarva, nem akarva a helyzethez igazította.

tisztában volt. Még 1792-ben így írt Aranka Györgynek: „*Hamis az ember, míg eleven. Nem lehet mindennek hinni. Gondolja el k. barátom uram! a minap egész egy cimborra állott itt össze, hogy engemet az udvarnak feladjanak. S miért? – azért, hogy (amint ők mondták) a FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA [címmel – M. A.] írt versemben lévő nagy bátorsággal a fejedelmeket megsértettem!! Balgatok! nem gondolják meg, hogy szemtelen árukladásokkal ők bánatánák meg az udvart, azt mondván néki, hogy ő reá van készítve az a kemény vers. Az én feleletem könnyű volna. Aki rühes, vakarodzék! közmondás.*” Ezek után inkább azzal vádolták, hogy a földesurakra és a papokra vonatkozik a költői fenyegetés, amire a védőügyvéd viszont nyugodtan hangoztathatta, hogy a cenzúra engedélyezte az idézett és a többi kifogásolt verset. Mivel Batsányi nem jelentette fel az őt beszervezni szándékozó Martinovicsot, „mulasztásáért” végül is egy év börtönre ítélték. Megjegyzendő, ha védiratába foglalt eszméit megpróbálta volna a nyilvánosság elé vinni, és kéziratban terjesztette volna, alighanem ennél jóval többet kapott volna. Hiszen a felvilágosodás gondolkodásának megfelelő érveléssel a fokozatos és határozott reform programját fejtette ki – márpedig ez egyszerűen a fennálló állapotok radikális tagadásának illett be. Nem is tagadta: „*A nyilvánosság az állam alkotmányának első támasza, és nélküle a szabadság üres szó.*”

Batsányi vallomásának ismeretében született 1947-ben az az elképzelés, hogy ő volt a „legérettebben gondolkodó”, az egyetlen, aki felismerte a valót: Martinovics spicli, a vérszomjas nádor eszköze, a központi hatalom célja pedig a felvilágosodással való radikális szakítás és a reakció legitimálása. Batsányi tudta ezt, tudta, hogy Martinovics csak ürügy és alkalom a leszámolásra, és azért nem jöhetett haza, nehogy beszéljen. Az összeesküvés historiográfiai legenda, az igazat pedig egyszerűen nem lehetett megmondani, mert „futóbolondnak” tartották volna, aki megmondja. Tudjuk, a kérdés bonyolultabb, ezt a nézetet a magyar szakirodalomban nem is említették, hiszen a besúgás történeti jelensékként való vizsgálatát vontta volna maga után, és alighogy napvilágot látott ez a nézet, beköszöntött a besúgók aranykora; az lett volna futóbolond, aki feszegeti a kérdést, beleértve a költőnek a Martinovics-perben játszott szerepéről értekező Szimonidesz Lajost.³

Hála annak a rendőrminiszternek, Sauraunak, aki már a per elején megállapította, hogy Batsányi „*nem tagadta meg jellemét*”, Batsányi a kufsteini börtönév letelte után állást kapott Bécsben. Miután Magyarországon nem juthatott volna megélhetéshez, Bécsben pedig mégis volt magyar szellemi élet, ez a megoldás végső soron nem volt ellenére. De a hatalom sem bánta, ha közel van, alapos felügyelet alatt. Azt meg ki tudhatja, hogy nem akadt-e olyan posztjozefinus udvari ember, aki talán arra is gondolt, hogy egy nemességellenes akcióhoz még fel is használhatják a költőt, aki valóban nem tagadta meg magát. Pártfogói, akár korábban Magyarországon, Bécsben is szabadkőművesek voltak. Többek között szabadkőműves volt felesége, Baumberg Gabriella apja is, sőt még férj és feleség egymás iránti hűségében is fellelni valamiféle szabadkőműves állhatatosságot.

Az állhatatosság mellett a hallgatás is szabadkőműves erény. És abban is lehet még valami szabadkőműves vonás, hogy Batsányi a politikáról nem beszélt. Úgy tűnik, hallgatólagos alkut kötött a hatalommal. 1810-ben, miután a napóleoni kiáltvány magyar tolmácsolása miatt Bécsből Párizsba kellett menekülnie, ugyanis azt panasolta feleségének, hogy „*hallgatásomért ez a jutalom!*”. Batsányi hallgatott, de titokban írt. A DER

³ Megjegyzendő, hogy a tanulmányát 1947-ben publikáló szerző később kivonult a világi értelmiségi életből, és evangélikus püspök lett.

KAMPF (A VIASKODÁS) című költeményén dolgozott, és ennek egy része név nélkül már 1803-ban megjelent Herder *Adrasteájában*. A mű „*egyik legérdekesebb terméke a francia forradalom által életre keltett bölcséleti lírának*”. Ebben a költő, „*a nemes vándor*” elmélkedik „*fajának nyomorúságán*”, azon, hogy „*maga a rossz jót is hoz magával*”, és győzhet, ha akar, mert: „*Az sohasem bukik el egészen!... Ó az igazságot bizton és mindig / Megtalálja a Természet nagy templomában!*”

De miután vándorsorsra jutott volna, Batsányi még próbálkozott. Ezért kellett Párizsba menekülnie. Befejezte a DER KAMPF-ot, és 1810-ben ki is adta az egészet – névtelenül.⁴ A német olvasóközönség előtt alighanem furcsán hatott volna, hogy éppen egy magyar író kínálja neki a Napóleon-féle világ legitimációját, pontosabban: a demokratikus cézárizmus apológiáját a német romantika nyelvén, sok Schiller-idézettel és Kantra való utalással.

A DER KAMPF költői vízió, az igazság és az erény győzelméért küzdő ember vívódásairól szól, arról, hogy miként lehet megvalósítani a tiszta humánumot, amelynek jegyében az egyén összeolvad az emberiséggel. Függetlenül bonapartista politikai értekezés. Igazi hőse az emberisten, aki felszabadítja a nemzeteket, és meghozza a Jog és az Igazság uralmát, és így az ember felett többé már semmiféle Istennek nincs hatalma. Megoldódik a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS titka, mert kialakul a célszerű államszervezet. Tiszta demokrácia és annak elveire épülő népképviselőt ugyanis nem lehetséges az új Európában. Az embert belső hang vezeti, a benne lévő Isten és az emberiség általános érdeke. Ami előttünk áll, az nem más, mint a Kant által Az ÖRÖK BÉKÉ-ben igenelt igazi monarchikus köztársaság. Batsányi szemében tökéletes a Rajnai Szövetség képviselői rendszere: nem véletlen, hogy „*a társadalmi rend nagy visszaállítója*”, miután felszámolja a feudális rendet, az uralkodóknak „*teljes szuverenitást*” ad, és ezzel véget vet „*a demokratikus anarchiának*”. Az emberisten Napóleon, aki „*Európa szabadságáért és az emberiség méltóságáért küzd, és a világ sorsát mindenható kézzel irányítja*”.

A DER KAMPF eljutott az egykori baráthoz és ellenfélhez, Kazinczyhoz is, aki nem állta meg, hogy egyik levelében így ne nyilatkozzék: „*Meg mernék esküdni, hogy Batsányié. Szörnyű dagály és homály.*” – De vajon valóban ezt gondolta a műről? Arról, amelyet irodalomtörténetünk egyik klasszikusa, Szauder József úgy minősített, hogy „*kivételes rendű és rangú kompozíció*”, amely szerzőjét – Kecskeméti Károly szerencsés kifejezésével élve – valóban „*az anticiáló álom*” költőjévé avatta. Batsányi műve ugyanis a szó legtisztább értelmében utópisztikus látomás, a hozzá csatolt toldalék pedig kiérlelt politikai értekezés.

Hogy Kazinczy mit is gondolt valójában, azt pontosan nem lehet megállapítani. Minthogy azonban Kazinczy is kifinomult gondolkodó volt, kétségeink azért lehetnek. Netán elvakították a szenvedélyei? De milyen szenvedélyek? Mi az ellentét alapja? Miért lett Batsányi valamiféle ellenpélda Kazinczy levelezésében? Merő férfiúi féltékenység munkált volna a háttérben? Ilyen motívumok is szerepet játszhattak. Hiszen egy szokatlanul trágár versében Kazinczy korábban még Batsányi feleségét, az ismert osztrák költőnőt, Baumberg Gabriellát is kigúnyolta – pedig maga is tisztában volt vele, hogy mit jelent a hűséges hitves támasza. A trágár megnyilvánulást mentse, hogy még Kassán, diákként együtt versengtek női kegyekért, amiben Kazinczy alulmaradt,⁵ mert

⁴ Batsányi műveinek kritikai kiadásában a schaffhauseni Városi Könyvtár példánya alapján közölték. – A mű két példányának megtalálása nagy tudományos felfedezészámba ment. Nem tudom, miért nem említik, hogy az OSZK-ban is megvan, meghozza Széchényi Ferenc könyvtárában. Jelzete: 235889.

⁵ Baumberg Gabriellát egyébként Kazinczy később már tisztelettel emlegette, és legfeljebb azon csodálkozott, hogy miért ment hozzá Batsányihoz.

Batsányi ugyancsak jó kiállítású ember volt. Bár a régi sebeknek szerepe lehetett, aligha csak ez választotta el őket egymástól olyan végzetesen.

Nem kétséges, Kazinczynak egyvalamiben biztosan igaza volt: „*karakterünk egészen ellenkező*”. A jakobinusperben Batsányi tagadott és vádolt. Kazinczy tagadott, majd beismerte bűneit (illetve azok egy részét), és bocsánatért esedezett. A merészséget és a bátor tartást nehéz megbocsátani, különösen a már említett korábbi összekoccanások nyomán. Mégis, Kazinczy igyekezett felvenni a kapcsolatot régi harcostársával. Hiszen minden ellentét dacára Batsányi HELICONI VIRÁGOK című 1792-es antológiájába adott verset; és bár a *Magyar Museum* szerkesztőségéből kivált, a lap tetszett neki; egykori barátja Osszián-fordításához pedig kifejezetten nagy reményeket fűzött – ami abból elkészült, azt minden kritikai észrevétele mellett is becsülte. Kazinczy egy évvel szabadulása után, 1802 májusában tett kísérletet a közeledésre. Erre azonban szívélyes, ugyanakkor a további levelezést elutasító választ kapott. „*Képzeljük, barátom, magunknak azt, hogy mi a mostan élő emberi nemzetnek megholtunk*” – javasolta Batsányi, és azt is, hogy éljen „*csendes magánosságában*”, és ott „*mulassa magát a múzsák vigasztaló és gyönyörködtető társaságokban!*” És ki tudja, malíciából-e vagy azért, hogy valóban elrettentse a további levelezéstől, még szóba hozta azt a hölgyet – Ilosvay Krisztinát – is, akinek kegyeiért hajdan mindketten versengtek Kassán, ám a címzett, a cingár kis Kazinczy alulmaradt a daliás Batsányival szemben.

A magánéleti afférokon túl Kazinczy azt sem bocsátotta meg Batsányinak, hogy olykor helyette is félnie kellett. Egész életében őrizte Batsányinak A RAB ÉS A MADÁR című versét, amelynek különös jelentősége abban rejlik, hogy „*első képviselője a szabad versnek vagy szabad ritmusnak*”, ezzel a formával is érzékeltetve a gondolatok szabad áradását, egyszóval a szabadság varázsát és a zsarnoki önkény szeszélyességét is. Erről szól az utolsó sor:

„*Ah! el ne érjenek téged soha
Kegyetlen üldöződ vérengző körmei!*”

Az utolsó sort Kazinczy kivágta, aztán jóval később az oldalszálon megjegyezte: „*A sasnak körmei. Ilyen vala az értelem ezen utolsó sorban.*” A hátoldalon megírta azt is, miként került hozzá a költemény: „*Batsányi ezt az allegóriát magához vette a debreceni vásárok 180[4] októberben, bálba menvén; nyilván oly szándékkal, hogy azt valakinek mutathassa. Az a valaki nem jelent meg a bálban, és így, hogy rajta ne vesszen, az én markomba nyomá. Magam vágtam el az utolsó sort, még akkor az árnyéktól is rettegvén. Abban a Sas körmei voltak említve. Széphalom, júl. 7d. 1809.*”

Aztán később még tovább gombolyította az emlékezés fonalát: „*De a hiú Batsányi a sas körmeiből elvette a kenyeret kufsteini fogsága után, s hogy a kenyérhez egyebet, s ha lehetne, cifrát is kapjon, a titkos Polizey szentjei közé is felíratatá magát, s közöttök bey dem ehrlichen Departement der Erbrechung der Briefe [a tisztes Levélfeltörő Hivatalnál – M. A.] veve szolgálatot. 1803. júliusban kért, hogy ötet többé, azaz másodszor, meg ne látogassam, mert ő szem alatt vagyok, bémutatta gróf Saurauinak, elbeszélvén ennek, hogy én neki rabtársa voltam, s a levélben nincs egyéb literáriumnál. Pedig én azt neki németül írtam, feltévén, hogy levelem felbontathatik a postán.*”

Valóban: Kazinczy felkereste Batsányit Bécsben, de ez megkérte vendégét, hogy többé ne találkozzanak, mert figyelik, és megtiltották, hogy volt fogolytársaival tartsa a kapcsolatot. 1804-ben vagy 1805-ben mégis írt neki Kazinczy, de Batsányi visszaküldte a levelet, és amikor 1808-ban Bécsben találkoztak, úgy tett, mint aki nem veszi észre a régi ismerőst. Kazinczy közben már egyre több rosszat terjesztett róla. Először csak

filológus módra azon botránkozott meg, hogy a katolikus Batsányi felekezeti szempontokat visz a helyesírási kérdésekbe, és azzal vádolja őt, hogy mint kálvinista, nem szereti a keresztet, és ezért „keresztény” helyett „keresztyn”-t ír; holott – fejtegette Kazinczy – mind a két formát mindkét felekezethez tartozók egyaránt használják.⁶ Azt is szónvá tette, hogy Batsányi szerint a „jottistaság kálvinistaság”. Aztán a széphalmi mester a „*bécsi Pindaros*” állítólagos költői balfogásain kezdett élcelni, versei értékét vonta kétségbe, erőszakos bajkeverőként mutatta be, plágiummal is vádolta, amire ez idáig nem került elő perdöntő bizonyíték.

1810-ben aztán egyik levelében kitalált, amikor megtudta, hogy Batsányi Párizsba ment. Irigység, szájalom és gyűlölet villan fel soraiban: „*Irigylem szerencsédét, hogy Párizst látja s tanulhat. Azt látni, és Rómát, én is óhajtottam mindég, s talán még most is kész volnék útjára. De eltiltatni hazám földjétől, nékem közel annyi volna, mint örökös rabságban élni. Minden írónk közül egyedül Batsányi az, akivel én megférni nem tudtam. Irtózom utjaitól, melyeken magának kenyeret és titulust szerzett Bécsben.*” Mert „*a titkos Polizey-ba volt felavatva*”. Megbotránkozva adta tovább, hogy a „*hiú, önimádó ember*” Párizsba menekült, és nemcsak a napóleoni kiáltvány végső formába öntése miatt, hanem „*oktalan locsogásai miatt*” is, mindennek tetejébe pedig még a feleségét is otthagya. Miután Ausztria helyzete megszilárdult, Kazinczy leveleiben már nem merete besúgónak nevezni Batsányit, közben azonban meg volt győződve róla, hogy Párizsban az osztrákoknak kémkedett. Leveleiben erről virágnyelven nyilatkozott, bár olykor azért elfogta a kétség, hogy egykori barátja valóban szolgálatokat tett-e Bécsnek. Nem tagadta, nem szereti, de „*szívesen*” szánja, mert „*ő is a közügyért fáradt*”, és „*mily gyakran akarta Odisszeuszt játszani!*” Aztán látva, hogy Batsányit kezdik újra felfedezni, 1817-ben megvallotta, hogy őt, Csonkaival és Kisfaludy Sándorral együtt „*bizonyos restriktiókkal s exceptiókkal igen jó, igen tiszteletes írónak*” tartja.

Viszont 1821-ben Batsányi támadott egy kis könyvecskében. Kazinczy érdemeit gondosan elhallgatta, sőt kifejezetten nyelvrontóként állította be. Hogy még jobban elhatárolja magát a hajdani baráttól, ipszilonista helyesírással élt, és az elmúlt évtizedek fejlődését méltatva, nem emelte ki az írók érdemeit, hanem „*Istennek*” és „*fejedelmünk*”-nek hála, hogy „*még a közelebb múlt igen sanyarú, s terhes és veszélyes időkben is hazai nyelvünk szent ügyére s egész nemzetiségünk, magyarságunk megújulására nézve annyi előmenetelt tehattünk és tettünk, amennyit a világ közönséges dolgainak zavaros folyamattyához és hazánk egész külső, belső különös állapotjának ismértes környülállásaihoz képest valóban alig várhattunk, remélhattünk volna*”. Ezek után Kazinczy – bár leveleiben nem említette – magánfeljegyzéseiben kategorikusan besúgónak minősítette a linzi „*Goliátot*”, a „*dölyfős ember*”-t. De szenvedélyeit a nyelvszolgálatnak rendelte alá: „*Batsányi megfűvát ellenünk a kürtöt, s jól teszi, hogy fújja. A tőkély közepén áll a két végszél közt, s ahol messzére mentünk, vonjon ő vissza.*” A győző nagylelkűsége és magabiztossága is szólt Kazinczyból. Most már megengedhette magának, hogy őszintén lesajnálja: „*ez az ember 38 esztendőök oltá nem hogy előre haladt volna a kor szellemével, sőt szemlátomást visszaesett az ízlésben s ismérteketben*”. Nem tagadta, örül a támadásnak, hadd „*tudja meg a világ, hogy mi ketten egymást nem szenvedhetjük*”. De 1827-ben azért – miközben összes eddigi sérelmeit és

⁶ Kazinczy ugyanis elfogadta Révai Miklós nyelvtörténetileg megalapozott szóelemző helyesírási szabályait, jottista volt az ejtéshez való igazodást hirdető ipszilonista többség ellenében. (Látja – írja a jottista, míg az ipszilonista szerint az ejtéshez igazodó helyes alak: láttya.) Az ipszilonista a közérthetőségre hivatkozott, csakhogy ez csalóka is lehet, mert mint Kazinczy mérgesen szónvá tette, lánya a hont honynak ejtette, mert „honja” helyett „honnya” alakot olvasott.

kritikáját előadta – megvallotta Toldy Ferencnek, aki a magyar irodalomtörténeten dolgozott, hogy A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA „*ítéletem szerint ez a legszebb verse, amit valaha írt*” (sőt „*minden dolgozása közt egyedül szép*”). Most már azt is nyílt formában megírta, hogy véleménye szerint Batsányi besúgó volt, nem tudhatván, hogy levelének címzettje, Toldy Ferenc viszont túl közel kerül majd a főhatalomhoz.

Batsányi aligha lehetett besúgó. Az viszont valószínű, hogy Kazinczy nem tudta magának megmagyarázni Batsányi magatartását. Tudta, hogy ártatlanul fogták el, de „*egy esztendei fogságra kárhóztattaték, mert magát tiszteletlenül, sőt vakmerően viselte a fogság alatt*”. Például Budán égő szénnel írta a falra:

*„Szép a hazáért veszni, viselni rab-
Láncot, s halált szenvedni dicső dolog.
Amely halandó él s vesz érte,
Nemzeteket nemesít nevével.”*

„*Ezért és efélékéért*” ítelték el Batsányit – Kazinczy szerint. Mert „*Batsányit éppen ez az ő gőgös bolondsága menté meg azon veszélytől, hogy a Martinovics hálójába nem került. Látván a pestiek az ő oktalanságát, írtak Martinovicsnak, hogy ezt magához ne csatolja*”. A per anyaga szerint a nagy konspirátor megpróbálta beszervezni, de meglehet, hogy egy pesti üzenet is arra ösztönözte: hagyjon fel a további kísérletezéssel. A periratokba nem került be a falra írt vers története, és az egész talán csak legenda. De ez nem változtat a tényen, hogy a történet hathatott az értékek hierarchiáján eltűnődő Kazinczyra. Ő maga ezt jegyezte fel, mintha csak Batsányinak akart volna válaszolni: „*Febr. 1795. »Libertas! sanctum nomen! omni carior auro! caro tamen pretio redempta, si vel unius insontis vita venias!« Fr. K.*” (Szabadság! szent nevezet! minden aranynál drágább! mégis drága árat fizetünk érte, ha akár egyetlen ártatlan életébe kerülsz!)

Majd Kufsteinban 1799-ben a következőket vetette papírra: „*Házunk szeretete rokon érzés a hazáéval, s aki atyáit nem tiszteli, kiktől lételet és mindenét vette, az háládatlan a nagy istenek eránt is, kiknek ezek képeik.*”

Kazinczy Batsányi-ellenességében a főszerepet az játszotta, hogy nem volt kulcsa egykori fogolytársa sorsának értelmezéséhez. Nem tudta, hogy a kufsteini fogság után miként is kaphatott Bécsben állást. (Paradox módon az örök szabadkőműves, Kazinczy nem érzékelte a szabadkőműves szolidaritás lehetséges hatását Batsányi életpályájának alakulására.) Nem értette, hogy a linzi internálással később miért és hogyan úszhatta meg a napóleoni kiáltvány tolmácsolását, és nem értette a Párizsba menekülést sem. Hiszen Batsányi „*örülve fordította le a proklamációt, s a kávéházakban s az utcán szidta az ausztriai uralkodást, s örült annak elsüllyedésén*”. Majd Párizsba ment, de mivel nem kapott jó állást, „*a hazaszeretet felébredte benne, kivált hogy felesége két ízben küldetett hozzá*”. Batsányi „*tehát Napoleon ellen viselt spioni szolgálatot*”. Majd amikor újra osztrák fogságba került, „*azt mondta, hogy ő a kávéházakban azért mennydörge az ura ellen, mert a titkos polizey embereinek az szabad. A felelettel nem elégedtek meg*”. Kazinczy sem. Elhitte azt, amivel szerinte Batsányi az osztrák hatóságok előtt mentegetődzött, elhitte, hogy a titkosrendőrség tagjának mondta magát, és a provokálást szakmai kötelességként tüntette fel. A kihallgatási jegyzőkönyvekben azonban mindennek nincs nyoma. Így jószerivel az egész csak szóbeszéd – ami viszont jellemző a légkörre.

Batsányi sajátos erkölcsű ember volt, aki a titkos társasági kultúrától viszolygott, ugyanakkor a magántársasági kultúra fegyelmét és kötöttségeit sem bírta elviselni.

Nyilvánosságot igenelt, de csak névtelenül tudott ott megjelenni. Nem lévén nyilvános közélet, az értékhiúság magányos harcossá tette. Metternichnek a maga módján igaza volt, miután Batsányit beszélni hagyva, megfigyelte: „...tüze elragadja őt, ő nem tud alkalmazkodni a társadalmi viszonyokhoz, s minden helyzetben szerencsétlen lesz, mert nem tud semmibe beilleszkedni”. Napóleon névtelenség mögé rejtező civil katonája lett, és nagy áron váltott magának biedermeier nyugalmat, saját házasságának demokratikus kultúrájában kellett élnie. Ugyanakkor a dunántúli írók között akadtak barátai, a legmeghittebb Kisfaludy Sándor volt. Az önkifejezés lírai formáinak csiszolásában azok között is mély barátság szövődött, akik mai ideológiai nézőpontból ellenfeleknek tűnhetnének. Kisfaludy ugyanis a napóleoni háborúkban éppen a magyar nemesség nemzeti öntudatát és harci morálját próbálta fokozni, és a Habsburg-hűség orientációját képviselte.⁷ Batsányi János mégis aprólékos műgonddal javította Kisfaludy Sándor verseit, és hazafiságáról is csak elismeréssel nyilatkozott, magyar Petrarcának nevezte. Politikai nézeteik különbözősége ellenére összekötötte őket a francia forradalom iránti egykori lelkesedés is. Kisfaludy Sándor is megírta a maga Párizs-köszöntő versét, A FRANTZ ORSZÁGI ZENDÜLÉSRE címmel:

„Lelkem vigasztalodj! Vagynak még oly hivek,
Az emberi nemért, kiknek érez szívek
Járomba szorult vér meg nem hűlt egészen,
Terhes szolgálata buzdul s erőt véssen
A királyi székek dűlnek megrázódva,
Nem rab már az ember a nyúghöz fojtódva.”

Ez kétségtelenül kevésbé jó, mint Batsányi hasonló költeménye. A különbséget Kisfaludy is nyilván érezte, és ezért is fogadta meg barátja stilisztikai tanácsait.

A feudális nacionalizmus konstrukciójában Kazinczyval szemben Batsányi a jakobinus hagyomány egyik képviselője, aki először költészetével a felvilágosult rendi törekvéseket támogatta, aztán „nem sokkal utóbb ezeken túlhaladva az antifeudális felvilágosodás zászlaját emelte magasra”, és lengette rendületlenül, hogy 1809-ben „a »jakobinus« reformista antifeudalizmust” képviselje Kazinczy ellenében. A konstrukcióba jól beleillett káderlapjuk is: Batsányi „mezővárosi polgár fia”, Kazinczy pedig nemes.

A Batsányi és Kazinczy barátságát felváltó gyűlölködésnek a motivációját azonban ma már nem kötelező egyértelműen osztályviszonyokkal magyarázni. Kisfaludyt inkább lehet nemesi elitizmussal és rátartisággal vádolni, mint Kazinczyt. A plebejus származású Batsányi és a nemes Kisfaludy barátságában a demokratikus elitizmus és a nacionalizmus háttérbe szorította a rendi mozzanatot. Kisfaludy nacionalizmusa már olyan individualizmussal járt, amely a modern polgáriság alapja, így még eltérő utópizmusukban is mintha némi rokon vonás lenne. Kazinczy értetlensége a tőle idegen emberi magatartásnak és a tette kész radikalizmusnak szólt, amivel nyíltan még vitatkozni sem tudott – először mert nem nyílt rá alkalom, utóbb meg mert már nem volt érdemes.

Minden ellentétük mellett Kazinczyra mégis valami Batsányival való titkolt szolidaritás jellemző, ami több, mint amit a nyelvszolgálat közössége diktálna. Emellett szól az is, hogy Batsányit elmarasztaló leveleinek szokásos bűnlajstromából rendre kihagyta a DER KAMPF-ot. Ezt – talán – csak egyszer említette, mint láttuk, elítélve formáját,

⁷ Megjegyzendő: Kazinczy éppen ezért meglehetősen értetlenül állt a barátságuk előtt.

de a tartalomról ekkor is hallgatott, talán saját érdekében is. Nem akart politizálni, nem akarta feszegetni azt, amiben egyetért Batsányival, és ami elválasztja őket.

Kazinczy és Batsányi két olyan egymásnak feszülő politikai programot képviselt, amelyet közös mozzanatok össze is kapcsoltak. Mindkét program az örök és folyamatos haladás jegyében áll. Közös az utópia, eltérő a gyakorlat. Schuy Gilbert a lényegre tapintott: *„A forradalmi korok általános és nagyjában közös tulajdonsága a türelmetlenség a kínálkozó alkalom gyors felhasználásában. Ebben a lázas és izgatott sietségben nem a végeredmény, hanem csak a legközelebbi, de még bizonytalan cél vezeteti az embereket. Korának ezen jellemző vonását látjuk Batsányiban is.”* Innen tetteinek logikátlansága és a sok megpróbáltatás, majd szenvedés. Ugyanakkor a DER KAMPF okfejtését nemegyszer logikátlanság jellemzi, mintha szerzője – mint magát megnevezte –, *„a hajlíthatatlan demokrata”*, nem bízna teljességgel az istenemberben és általában a felsőbbrendű emberekben (höhere Menschen). Kétségtelen, hogy mindent megtett annak érdekében, hogy tevékenységét – papíron – alárendelje a boldogságot garantáló örök törvényeknek, *„az emberi nem természeti törvényeinek”*, amelyek érvényesülését éppen az istenembernek kell kiharcolnia, akinek meg kell teremtenie a lehetőséget, hogy *„a gyakorlati ész”* megvalósítsa *„az egyedül üdvözítő képviselői alkotmányt”*, és fokozatosan szabályozzák és tökéletesítsék alapját, a választójog gyakorlatát. Persze óvatosan, mert egy rossz lépés mindent tönkretelhet, ezért csak a körülmények ellenállhatatlan nyomása alatt szabad cselekedni. Mint tudjuk, a magára hagyott európai történelemben nem volt példa, hogy bármiféle önkényuralom magát önszántából így megreformálta volna, és ha mégis hozzáfogott, akkor meg már késő volt. Ezt mintha Batsányi is érezte volna. Lelke és szelleme az utópiában lebegett, ugyanakkor a valóságra is tekintett, még hozzá a magyarra. Nem nevezi meg Magyarországot, de írásában sok minden a magyar tapasztalatra utal. Ön-életrajzi vonatkozása lehet annak a kifakadásnak, hogy *„haj annak, ha a sors olyan országban hagyta megszületni, amelynek fénytől iszonyodó kormányzata”* üldözte az emberbarátokat, *„mint általában minden tehetségesebb és liberális férfiút”*. A magyar helyzetre illik annak jelzése is, hogy a rendi alkotmány, amely a népnek kedvező reform ellensége, *„egészen kivételes esetben szükséges rossz, és még ennél is több lehet: éspedig ott, ahol a rendek lététől és energiájától függ a nép egész nemzetisége és önállósága”*. Ez ott foroghatna fenn, ahol a kormányzat *„teljességgel idegen és az uraltak jellemével és nemzeti individualitásával egyáltalán nem azonos, hanem állandó határozott ellentétben állna és működne, és csak a régi alkotmány megdöntésén munkálkodna, hogy saját önkénye szerint adjon törvényeket, és különböző önkényes intézkedéseket hozzon, azaz ellenkezés nélkül vesse ki az adót, állítson újoncokat, viseljen hadat, az erkölcsöket, szokásokat és nyelvet megváltoztassa”*. Ilyen helyzetben az ilyen alkotmány *„igazi palládium, amelyet nem lehet eléggé gondosan őrizni és vigyázni”*.

Kazinczy – és a feudális nacionalizmus, ha lett volna – mit tett egyebet, mint óvta a palládiumot? A DER KAMPF csak megerősíthette őt, és a felvilágosodás hagyományát és értékeit – a maga módján – őrző politikusgarnitúrát, arisztokratát, középnemest, értelmiségit egyaránt. A felvilágosodás hagyományát éltető alkotmányvédő írást itthon nem lehetett a nyilvánosság elé bocsátani. Kézírtas terjesztést – konzervatívabb tartalommal – is legfeljebb csak olyan nagy megtérő és vezeklő, mint Széchényi Ferenc engedhetett meg magának. Mégis, a DER KAMPF talán termékenyítő módon hatott Kazinczyra. És ennek mély alapjai voltak.

Van ugyanis valami alapvető szemantikai rokonság Kazinczy és Batsányi között, hiszen mindketten a felvilágosodás fogalmi eszköztárával éltek, mindkettőt *„a bennünk lakó Isten vezérelte”*. Igaz, Kazinczy ritkán nevezte magát demokratának, hanem inkább

arisztokratának. És némi fölényességgel tette szóvá, hogy Batsányi ugyan nemesnek hírlelte magát, de ezt sohasem lehetett igazolni, és azért olykor – többé-kevésbé – durván leszólta Batsányi modorát. De hát ez nem olyan nagy véték: Balzac és Stendhal is nemesnek adta ki magát. Ráadásul olykor Kazinczy sem vette volna rossz néven, ha grófnak születik, nem pedig csupán jó nevű nemesi családba, miközben neki keményen meg kellett dolgoznia a megélhetésért – nemegyszer átkozva az órát, amikor író lett. Kazinczy társadalmi helyét közepes rendi státus és gyenge pozíció jellemezte, viszont erős státus és pozíció „az írói demokráciában”. Levelezésében gondosan vigyázott a címekre, de olyan arisztokratának, akivel jó viszonyban volt, nem titkolta: „*az arisztokráciai elmétlen bűz és a sansculotti égalité között az igazság közben áll*”. Batsányi rendi státusa fikció volt, és pozíciója még gyengébb, mint Kazinczyé. Mint literátor, a „*tudósok osztályába*” sorolta magát, és így tartotta magát nemesnek, mert műveltsége, szellemi tevékenysége révén nemesekkel egyenlő sorba került – az „*írói demokráciában*”. Kazinczy nem élt ezzel a kifejezéssel sem, de tartalmilag pontosan körülírta:

*„Örök faj a választottak faja,
S ámbátor abban senki származást
Nem vett anyától, nem fogy el soha.
[...]
Nincs közfal itten; aki jó, rokon.
Szín, nyelv, szokás nem szül különbözést,
Egy tisztjek, egy törvények, egy hazájok.”*

Kétségtelen: ez harcos szabadkőműves vallomás. A páholyok népe a szentek közössége, később az esztétikai és morális létezés hordozói és őrei. Ebben a világban a nemesség lelki nemességet jelölt. Spielmann báróról, II. József befolyásos bizalmasáról meg is jegyezte magának: „*Ez az ember egy bécsi suszter fia volt, s elég nemességgel bírt szüleit nem szégyenleni.*”

Az idézett sorokban a színre való utalás a felvilágosodásban is jelen levő rasszizmus elmarasztalása, de hazai tapasztalatok is meghúzódnak mögötte: a cigánysors átértékelése. Amikor Kazinczy lányával és inasával Erdélyben utazott, Torda mellett meztelen cigánygyerekek vették őket körül, pénzt kértek, és a pénz reményében cigánykereket hánytak a kocsi körül. Az író keserűen vette tudomásul, hogy inasa milyen „embertelen”, mert akkor buzdította az egyik gyereket, amikor előre látta, hogy a gyerek bele fog esni egy útszéli pocsolóba. Egyik erdélyi levelében meg is jegyezte: „*Mint a spártai atya vivé gyermekét a marhává részegedett helóta szemléletére, úgy éreztetém én most az enyémmel, mely különbség van köztiünk s embereim közt, s mely kínos érző léleknek az emberiséget ezen elaljasodottságban látni, s mily illetlen abban találni örömet, ami másnak fáj, ami mást aláz.*”

A páholyon belüli egyenlőség felmagasztalása olykor rendszerkritika is. GRÓF DESSEWFFY JÓZSEFHEZ intézett 1809-i versében így vallott:

*„A cím csak báb; csak hang az a nemesség.
Deukálionnak népe mind rokon faj.
Nincs pór közöttök, nincs nemes; s ha van,
Bár trónuson ül, pór a kába: de
A bölcs, ha porban fekszik is, – Király.”*

Ez a kemény rendszerkritika akár felségsértésnek is beillik. Nem alkalmi villanás terméke. Születése után három évvel Berzsenyi Dánielnek is megküldte. Talán azután, hogy olvasta a DER KAMPF-ban: „...uralkodó is lehet a kunyhó fiából”.

Batsányinál „az örök faj”-t a felsőbb emberek (*höhere Menschen*) alkotják. Uralma a nemzet akaratán nyugszik, de ismeri a titkot: nem törődik „a csőcselékfűcsegéssel”. Kazinczy korábban a TÖVISEK ÉS VIRÁGOK mottójaként Goethét idézte: „*A szellem és a művészet művei nem valók a csőcseléknek.*” A csőcselék szociál- és kulturális antropológiai fogalom, nem egyszerűen a műveletlen, hanem a hatalomra törő műveletlen és amorális figurák sokasága, élükön azzal a Németh János nevű közvádlóval, aki őt is halálba akarta küldeni. És egyébként minek nevezhető az a sokaság, amely – Párizstól a budai Vérmezőig – a kivégzésekben lelte örömét? Nem is beszélve a megvadult tömegekről, amelyektől Batsányi is tartott. Ilyen szorongató időkben kiutat talán a filozófia kínál. Kazinczy erre felé indult el. De vajon elszakadhatott-e teljességgel Batsányitól?

II

Kazinczy Ferencnek szerencséje volt, amikor megismerkedett Sipos Pállal, a sárospataki matematika- és fizikatanárral, aki a magyar filozófia nagy ígérete volt, hiszen miután az erdélyi Tordosra húzódott vissza, teljesedett ki, sajnos csak kézírataiban. Kazinczy és Sipos életre szóló barátságot kötött, ez paradox módon akkor mélyült el, amikor fizikailag a távolság megsokszorozódott köztük. Sipos gazdagította Kazinczy filozófiai ismereteit, és erősítette a filozófia iránti fogékonyságát. A széphalmi mester pedig arra biztatta barátját, hogy írjon filozófiai költeményeket, és így érvel: „*A mi korunk frivolitásnak kora: megalacsonyítottak bennünket, hogy velünk mind azt tehessék, amit akarnak. Illő, hogy ki erőt érez magában, ellene szegezze magát a reánk törő szörnyű veszedelmeknek. Poétai munkák erre igen alkalmasok, mert a nem siket olvasót vonzák az olvasásra. Ezért öltöztetem poétai formákba a filozófia tárgyait, amennyire tőlem kitelik, és a poézisi előadásra alkalmasok.*” Nemsokára legnagyobb filozófiai költeménye telt ki tőle: PROF. SIPOS PÁLHOZ, amelyet „*manicheuszi episztólának*” is nevezett.

Kazinczy ebben a költeményben mellőzte a reá jellemző kellemet is, inkább ironikus hangot ütött meg, és a lét nagy kérdéseit állította előtérbe. Siposhoz intézett – 1812. május 17-i – levelében „*poétai pajkosság*nak” minősítette a „*manicheuszi episztóla*” sok fontos elemét is, mert „*abstracta dolognak lepel kell*”, és „*a lepel nem lehet más, mint csak játékos színű*” De persze a játékoság is komoly.

A nagy költemény meghökkentő, anakronisztikusnak tetsző vallomással indul:

„*Manicheussá⁸ lettem, s azt hiszem,*

Hitem, ha kell, bármely kínos halállal,
Akármely gyötrelmekkel, megpecsétlem...”

A perzsa Manes (Mani) a gnózisba lehelt új életet, abba a hiedelemrendszerbe, amely két isten jelenlétét vallotta: az egyik teremtette a szellemi világot, a másik a tes-

⁸ OSZKK, Fol. Hung. 879. 1. változatban: „*Manikkheusschá*”. A különböző változatok kronológiáját nem állapítja meg meggyőző módon a Gergye László szerkesztette 1998-as kritikai kiadás sem. Ezért a legkérlelőbbnek tűnő változattól idézünk.

tit. A testi világ része maga a társadalmi rendszer. Ez ellen lázadtak a saját testüket sannyargató flagellánsok vagy a hivatalos egyház ellen küzdő balkáni bogomilok és a francia albigenések. Mártírokként állnak előttünk. Szexuális szabadságuk szabadságkultusznak hat, de az ösztönélet szabadon bocsátása egyben a testiség elítéléséhez kapcsolódott. A gnosztikus önpusztítás mások pusztításával társul – az önüdvözítés jegyében. A XVIII. század libertinizmusában van némi naiv gnózis, Sade márki már akár gnosztikus bohócnak is beillik, anélkül, hogy hivatkozott volna a gnózisra. A XIX. század elejének német filozófusainál, Schopenhauernél és Hegelnél már a kortársak is kimutatták a gnózis hatását. Magyarországon csak érintőlegesen került be a filozófiai irodalomba. Kazinczy talán az első, aki versbe foglalta. Más nagy súlyú magyar költőnél nem is került elő a gnózis, csak az általa megvetett, ám népszerű versfaragónál, Mátyási Józsefnél, aki így jellemezte az ember útját az ismerettől a cselekedetig:

*„Azonban, útitárs! jer Isten hírével,
Tézeusszal indulsz és szerencséjével?
Ha régentén őtet menté a Gnoszisz esze:
Itt a vezérfonál én velem is – nesze!”*

Nem vitás, nem ez Mátyási legjobb verse, arra azonban alkalmas, hogy érzékeltesük, mit is jelenthet a gyakorlatban az ízlés kultusza, aminek Kazinczy volt a prófétája, akire az irodalomtörténeti köztudatban rossz idők járnak. Weöres Sándor így ítélte meg a nagy előd munkásságát: *„Episztoláiban, epigrammáiban rejltő esztétikai nézetei nagyrészt ma is érvényesek; nem érthetünk egyet egyoldalú szellemi arisztokratizmusával, a vulgáris irodalom megvetésével.”* De talán akkor némileg egyetérthetünk, ha Kazinczy költeményének bármelyik négy sorát összevetjük Mátyási-idézetünkkel. Átérezhetjük, miért nem kért Kazinczy az egyébként szórakoztató vulgáris irodalomból.

Bármennyire ironikus hangütésű is Kazinczy episztolája, indokolt a kérdés: vajon megkísértette-e a gnózis? Hiszen válságos idők jártak, amelyek kedveznek a gnózisnak. A gnosztikus emberből azonban hiányzik az ironia, és a hivatásos filozófusból is. Kazinczynál a filozófiai tájékozódást átszötte az, amit egyszerűen *prózai élettapasztalatnak* lehet nevezni. Filozófiai eszmefuttatásai, mint azt már mások bemutatták, Kant és Fichte egofilozófiájához kapcsolódnak. Az intertextuális szövevényben kiismerjük magunkat. Az életben viszont kevésbé, márpedig Kazinczy épp az utóbbihoz keresett kapaszkodókat. Ábrázolásában az élet örök harc. És ki ne érezte volna, hogy korának harca – a napóleoni világháború: nagyhatalmak közötti háború és propagandaharc az emberi lélekért – is ennek az örök harcnak egy fejezete, miközben a két őselv, a jó és rossz, ennek megfelelően a jó és a rossz isten küzd egymással:

*„Két, két isten van; és bizony nem egy!
Szelíd az egyik s jóltevő; szeret
Segélni a jámbor botlón, s tévedésit
Megszánva nézi, s jobb ösvényre vonszta,
Gyakorta még ha rugdalózik is.
Kaján a másik, és bukásnak örvend;
Fénybe öltözik, hogy csalhasson, különben
Sötét alakban kullogván, ha hol
Prédát találhat, mely cselébe hulljon.*

*S e kettő verseng s harcol szüntelen,
S rabolja a másikának híveit.
Ez a hatalmas két ellenkező
Gyakorta harcol énmiattam is.
S a kormos isten, aki rényemet
Még minden rám-omlás alatt erősbnek
Lelé hatalmánál, most már agyamra
Tevé ki a célt, és azt ostromolja.*

-----
*De most nem tűrve a szenttelent tovább,
S pirulva költözött egy újabb honba;
S így súgja nékem kétes oktatásit.
Ilyenkor őtet nézem a fejér
Istennek, s elnyél a vetett kelepce.”*

A megtévesztő isten akár a Batsányiba költözött és az általa megszólalt isten is lehet. Ő közli a – napóleoni? – csábítást, de már egyszer ő maga, Kazinczy sem tudott ellenállni a csábításnak, elnyelte a kelepce, a börtön, ahogy ő maga gyakran emlegette: a kalitka. Ezek után:

*„Majdan magamhoz térek, s a csalást
Csalásnak ismerem, s uramhoz állok.
De ah! megint új kín rohan reám;
Mert megzavart lelkem most azt gyanútja,
Hogy a fejér, kit híven tisztellek,
Csak álkép, és alatta a kormos ül.
Ismerd ki a leckén, oh te, kit tovább
Nem hánynak a habok, kitől jön az,
S tanácsod fojtsa el a kétségeket.”*

Kazinczy számára a csábítás a szabadság szirénhangja. Aztán az én és a közösség örök játékának lehetünk tanúi, a költő azonosul a néppel, emelkedése az ő emelkedése, süllyedése is az övé és az emberi nemé. Persze minden viszonylagos. De ennek a viszonylagosságnak a leírása a romantikus lelkesültség és kétségbeesés paroxizmusait előlegezi meg; Vörösmarty nagy költeményeit. Ezekben lehull a sok klasszicizáló díszítő elem, eltűnnek az antik figurák, és marad a nagy téma: az emberi sors. Az alapprobléma: a szabadság. Meglepő lehet, hogy a Sipos Pálhoz intézett elmélkedésben a legnagyobb „pajkosság” – ha szabad Kazinczy kifejezésével élni – az, ahogy a fenti kérdéseken tépelődő költő álomba merül, és álmában felhangzik a SZABADSÁG-ÓDA:

*„Csudálatos szent istenné, Szabadság!
Vágy-e te? vagy hogy vagy, csak untalan
Vágyásunk képzél? Hol vedél lakásod?
Feléd ragadnak óhajtságaink,
S sehol nem lelnek. Aki tégedet
Erővel megkapott és azt hiszi,
Hogy már ölébe zárt s ottan maradsz,
Elhúl, midőn föleszmél, s karja közt*

*Csak árnyat lél és elfoszló ködöt.
 Sanyar vagy hozzá, és igaz. Neki
 Magad nem kellesz. Ő nem érted ég,
 Adásaidra vágy, és bért keres.
 Törvény alá szeretne hajtani,
 S vak látni, hogy te nem tűrsz semmi igát.
 Igaz vagy, és csak annak szállsz keblébe,
 Ki benned téged kedvel, s a szabadnak
 Szabadon ereszti láncá alá magát.
 A martalék, kit földig nyom le súlya,
 S epedve nyújtja utánad karjait,
 Nem érti, hogy te tőle messze nem vagy,
 S el-elhalasztja a megjelent kegyest.
 Ne kapkodjon feléd, és bírní fog.
 De aki tőled vette szellemét,
 Az tégedet szelídebbnek tapasztal;
 Nehéz bilincseit játszva csörteti;
 Kezéről a vas önmagában hull le,
 S elzárva börtönében is szabad.”*

Mintha Napóleont és Fichtét jelenítette volna meg Kazinczy. Azt a Napóleont, aki a szabadságot akarta törvénye alá hajtani. Ezzel szemben ott áll Fichte, aki az én szabadságát és mindenhatóságát hirdeti: „A transzcendentális filozófusnak fel kell tennie, hogy minden, ami létezik csak egy Én számára létezhetik, és egy Én számára létezik, az csak egy Én által létezhetik.” Az Én „cselekvő”. Akarás és képzetalkotás egymást feltételezi. Az Én így maga az ész, amely az akaratot vezérli. A cselekvő Én szabadnak hiheti magát, saját szabadságát meg is valósíthatja a kultúrában – Kazinczy tapasztalata szerint. Kant és Fichte szerint a szabadság eszményét követő ember szabad. A szabadság mindenható. Nem ismeri a külső kényszert, ugyanakkor a szükségszerűség erejével hat. A forradalom népe azonban nem szabad. Viszont a gondviselés nem szűnt meg. Létünk lényege a gondolkodás, ezért a gondolat ad fényt, a gondolat világosít meg. De milyen ez a gondolat? Milyen a megvilágosodás?

*„Oh boldog, akinek már fölkele
 Ez a te fényed! Nem fogja azt tovább
 Téveszteni álfény; és ha a láthatónak
 Behunyja is szemét, ő a világot
 Láthatlan ábrázában nézni fogja.
 Ő a természetet csak tetszetes
 Szüksége alatt tekinti; mert szeme,
 Szabadság, téged lát való szükségben,
 S benned lelél fel a törvényszerűt.
 Otromba káromlás vala az, midőn
 A megvakúltak téged féktelen
 Kéjnek neveztek; téged aki szent,
 Örök s állandó törvény vagy magadnak,
 És semmi esetben azt meg nem szeged.
 A lehető tenálad szünet nélkül*

*Egyetlen és szükséges. Nem te ingasz,
 Hanem az akarat; mert martalékjá
 Az óhajításoknak, azért erőtlen.
 Ez a hatásra intéztetik, s egésznek
 Szövevénye közt hat: de te, szent szabadság,
 Szabadon hatsz, mert egészre hatsz, s egésznek
 Szövevényén kívül, nem mint egy erő,
 Melyet viszonthatás vonsz és taszít.
 Te a nem-levőre hatsz; te éltet öntesz
 A holtba, minden elgondolható
 Viszonthatások nélkül, és hatásod
 Az alkotáshoz e miatt hasonlít.
 Hogyan? hasonlít? Sőt való alkotás.
 Ezért nincs semmi néked lehetetlen,
 Ámbár mind, ami van, szükségesen van.
 Ellenkezés nekünk! de csak nekünk,
 Mert tégedet mi meg nem foghatunk...”*

Kazinczy tehát Isten helyébe ültette a Szabadságot. A történelem továbbra is üdv-
 történet, amelyben egyes részleteket a halandó nem érthet, bár szükséges és szükség-
 szerű, és a nagy cél felé visz. A szabadság istennőként való megidézéséhez bátorság is
 kellett, mert a francia forradalom szabadságkultuszát idézte, azt, ahogy képből és szo-
 borban istennő alakjában jelenítették meg a szabadságot. Viszont álombéli ódájában
 láthatjuk a szkepszist, sokan csak önnön hasznukra vadásznak a szabadságkultusz je-
 gyében, erővel akarják a szabadságot megkaparintani. A szabadság – korabeli fordulat-
 tól – megjárásodtat mindenkit a maga módján. A versen a francia példa ihletét érez-
 zük: láthatjuk, amint ember és tömeg annak vonzásába kerül. Láthatjuk a rabságában
 is szabad embert. Mert a szabadság kegyelme olyan, mint az isteni kegyelem. Nem en-
 ged külső erővel, de érvényesülhet a hit adománya, „börtönében” is lehet az ember
 szabad. Mint a predestináció, úgy érvényesül, mint „a szent végezés”, ez maga alá hajt-
 ja a természetet, amelyet a felvilágosodás oly sok híve ültetett Isten helyébe. A nép,
 amelyre Kazinczy utal, egyértelműen a francia nép – az okfejtés elején. Mert közben
 kiderül, hogy nincs választott nép, hanem a szabadság népe azokból az emberekből
 áll, akik Kant szerint kiemelkednek a kiskorúságból, és értelmükkel szabadon élnek.
 Lassan az okfejtés már oda vezet, hogy a szabadságot, miként Istent, csak posztuláljuk,
 mint Kant tette. Szabadok vagyunk, ha azt akarjuk, ami lehetséges, a lehetségest pe-
 dig maga a szabadság jelöli ki. A szabadság azonos a törvénnyel: a joggal, amelyet a
 szabadság diktál. Ez már a jogállam eszményének megvalósulása lenne. De itt vége
 a jelenésnek, Kazinczy mintha megtorpanna a kanti filozófia labirintusa előtt. Inkább
 felébred az álomból, és értelmezi az álomban látott jelenést, pontosabban a szabadság
 értelmezését, és minősíti az értelmezőt, a „Tűnet”-et, az emberfenomént, aki keresi a
 noumenálisat, az emberistent:

*„A Tűnet szörnyű metafizikus;
 S badar beszédén látni, hogy sokat
 Forgatta Platót. Engem ízletem
 Más útra vonsz el. A ki napjait
 A szépnek szentelé, s még a valót is*

Azért kedveli, mert alakja szép,
 Mert a való s a szép egy tő virágai,
 Testetlen lelken úgy nem lél kecsét,
 Mint a lelketlen testen nem talál.
 Azonban míg ez engem a magas
 Empyreumnak boltján végig hurcol,
 S hallatja vélem cifra zsongonát,
 A másik, látván, néha hogy mosolygok,
 Fülem cimpáját titkon megragadja,
 S int, hogy tekintsem a filozófus
 Palást alatt a kecskelábakat.
 A kecskelábat a palást alatt
 Hiába lestem, s azt kezdém gyanítani,
 Hogy ím ez intést a kaján sugallja. –
 Én nem mosolygom a zsongont, s kerülöm
 A kik mosolygják, mert az nekik új,
 S egyedül azt értik, amit minden ért:
 Jaj annak, akinél homály marad
 Az, ami az értelmesnek nem homály!
 De még is a sok sok.
 S a Bölcs szabad?
 Oh az! ha néki csendes éjszakát
 S jó reggelt nem mond más nap a – profósz.”

Kazinczy Siposhoz intézett levelében maga magyarázta a versét. Horatiusra hivatkozott. És magára Siposra, tőle is vette, hogy a „bölcs még a tömlöcben is szabad”. Hát még az Empyreumban, ahol a görög mitológia szerint az üdvözültek éltek életük, a zsongont – az új filozófia nyelvét – beszélve. Aki pedig nevetné az új filozófiát: „a zsongont”, annak meg értésére kell adni: „legyen esze, s értse meg, hogy a poeta pajkosságból nevetközött, de a dolgot tisztelje”. Arról bölcsen nem értekezett Kazinczy, hogy milyen történelmi tapasztalatok épültek be a versbe, inkább az öniróniára tette a hangsúlyt, szépkultuszának a kanti filozófiával való megerősítésére és arra, hogy bár igazán nem tud elmélyülni Kant rendszerének egészében, de tiszteli, és a lényegét érti.

A költemény legpajkosabb és legrejtélyesebb része a SZABADSÁG-ÓDA. Az irodalomtörténeti közvélekedést Kazinczy ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI-nek kritikai kiadása így tolmácsolja: „A versben közölt szabadságódáról maga Kazinczy árulja el, hogy nem eredeti műve, fordításának forrásáról azonban semmi közelebbit nem közöl.” Valóban, Kazinczy egyik levelében utalt arra, „hogy ennek a darabnak a fordítására sok tekintetek vontak”, és „nem tulajdon az én munkám”. Szauder József szerint „idegenből” fordította. De forrását nem jelezte. Viszont ismerve a rejtőzés technikáit, elképzelhető lenne, hogy eredeti. Sőt egyre inkább elképzelhető, főleg akkor, ha kézbe vesszük a költemény különböző változatainak kéziratait,⁹ és elolvassuk a költő magyarázatait, észrevételeit. De az eredetiség viszonylagos.

Az egyik kéziratban a cím mellé a következőket írta Kazinczy: „Pataki Phys. prof. Sipos, nagy tisztelője Kantnak, ennek filozófiáját carptim dolgozta fel, gyönyörű deáksággal, s amint

⁹ Ezek alapján jelzi a különböző változatok közötti eltéréseket a kritikai kiadás, de nem közli Kazinczy utólagos megjegyzéseit.

egy fejezettel készen volt, azt nekem postán küldé meg. Azt kérдем magamtól, hogy abból csinálhatnák-e egy episztolát (mint Horátz némely filozófiai leckéből) lefordítam, élébe tévén egy prológust és mellé egy epilógust. A szeretetre méltó ember csaknem megneheztele, kivált az utolsó sorokért, hol dévajkodva úgy szólék, mint Horátz – *praecipue sanus, nisi cum pituita molesta est* [nagyon egészséges, ha csak nem náthás]. Kitérlém tehát nevét a címből, de holta után oda írtam. *Mortui non mordent* – azaz Sipos nem neheztelhet. Szeretetre méltó, nemes lelkű és éppen nem pedáncs ember volt.” Jellemző, hogy ebben a változatban címként Sipos neve helyett Vályi-Nagyot tüntette fel, majd kihúzta. Azt, hogy Sipos filozófiai munkái alapján dolgozott, egy másik kézirat is megerősíti. Ebben a SZABADSÁG-ÓDA nem szerepel, helyén viszont a következő áll: „(Itt következik a Sipos által dolgozott metafizikai fejezet.)”

A dolog pikantériája: a SZABADSÁG-ÓDA forrásait elég pontosan ismerjük, méghozzá magától Kazinczytól, levelezésének kiadott gyűjteményes kötetéből. Sipos Pál 1812. január 29-én megküldte a széphalmi mesternek egyik újabb művét, amelynek címe: EIN PROSAISCHES GEDICHT: AN DIE FREIHEIT. Aztán nemsokára közölte barátjával: „*En Fichte munkáját olvastam a napokban: ANWEISUNG ZUM SEELIGEN LEBEN – ODER AUCH DIE RELIGIONSLEHRE. Berlin 1806. Küldöm néked az extractusát, anélkül hogy Fichtéből csak egy rendet is írtam volna, mert úgy nem extractusnak, hanem excerptunak nevezném.*” Ez a levél február 5-én már meg is érkezett a címzetthez, aki rögtön válaszolt: „*Levelednek német acclusumát gondoskodásimnak tárgyává fogom tenni.*” Kazinczy levelezésének kiadásából arra következtethetünk, hogy az említett acclusum a február 5-én érkezett levél extractusa: *An die Glückseligkeit*, azaz: „A boldogsághoz”, amin vallási nyelven örök üdvösséget érthetünk. Sipos február 15-i leveléből megtudjuk, hogy a mellékletben két írás szerepelt. Ezek közül eddig csak a boldogságesszét közölték. Ha Kazinczy költeményét és Sipos ez utóbbi írását egymás mellé tesszük, egyértelműnek látszik, hogy az is ihlethette a szabadságódát. De elsősorban mégsem az, hanem az ugyancsak fentebb említett „próza-i költemény”: „A szabadsághoz.” Ez utóbbi esszét eddig nem tárták fel, pedig ott található Sipos Pál filozófiai írásainak anyagában, amelyből Makkai Ernő annak idején már közölt, sőt az írásra fel is hívta a figyelmet. Az esszé két változatban is megmaradt, az egyik Sipos kézírásával, az eleje tintával leöntve, a másikat Romy Károly György másoltatta le, és itt-ott bele is javított.

Tegyük a szabadságesszét, ezt a próza-i költeményt Kazinczy költői episztolába foglalt szabadságódája mellé, és figyeljük a két szöveget. Íme a fordítás:

„A szabadsághoz

Édes Szabadság! több vagy-e, mint puszta név vagy talmi dolog, vagy csak forró vágyakozásunk illet téged a Szabadság szép nevével? Mindenütt érezzük a vágyat utánad, anélkül hogy bárhol is látnánk téged. Eltűnsz az elől, aki szorosan tart, és csak árnyadat hagyod neki hátra. Hütlenn vagy hozzá, és mégis igazságos, mert ő csak élni szeretne veled, és nem akar téged azon törvényhez kötni, mit te nem ismersz. Igazságos vagy, és csak annak adod át magad, aki téged magadért akar, aki tehát szabadnak hagy, anélkül hogy megragadna. Hűséges vagy ahhoz, aki szabadon hagy. A láncra vert rabszolga, aki sóhajtozik, utánad epekedik, nem sejtí, hogy milyen közel vagy hozzá, bírna téged, ha éppen nem csak megragadni akarna. Akit megérintett fuvalmad, neveti a rabszolga-láncokat, a bilincs úgy hull le róla, hogy érintetlen marad, és a börtönben is szabad.

Igen, te, az elnyomott emberiség igaz megváltója, te széttöröd a hatalmas természet vas szűkségszerűségét, hogy mindent szabadon hagyj, ami szabadságra rendeltetett. Te mindent megzabolázol, ami neked ellenszegül, ami nem kell hogy szabad legyen, teszed ezt azért, hogy a pokoli birodalom hatalmát megtörjed.

Csak a föld szegény gyermekét nyomják még mindig el, még mindig őt sanyargatják. Saját természetét nehéz teherként nehezedik rá, és nem hagy neki elég erőt, hogy terhet elvisselje. Örökre eltaszítottad-e őt mindenható Szabadság? Örökre elhagytad? Nem, bizonyára nem. Te vagy az, jó-tékony Szabadság, aki őt titkon védelmezi. Leplezetlenül abban a szükségszerűségben jelensz meg neki, mely őt nyomja, hajtja, nem ahova ő akarja, hanem oda, ahova te irányítod, és addig mindent megkap, míg ezt a gondoskodást szabadon elismeri, és maga vállalja. Igen, te vagy minde-nütt jelenvaló istennő, aki minket oly láthatóan körülveszel, felismerlek téged a te lepledben, a te szabad akaratom az, ami nekünk halandóknak szükségszerűségként tűnik fel. Csupán mi nem ismerjük saját helyzetiünket, saját akaratomunk vakít el bennünket, amennyiben elvész a te megfoghatatlanságodban és nem világol nekünk. Mély éjszakában vagyunk, erre nem virrad, és nem jön az új fény, mellyel láthatárunk megvilágítod, anélkül hogy magad világítanál: te csak hatsz, és hatásod világít nekünk. Hasonló vagy a mi napbolygónkhoz, amely valószínűleg maga is csak a fényt bocsátja ki, anélkül hogy valójában ő világítana. Neked csak a segédeszköz kell, az éteri médiumé, ahhoz hogy világíts, és ez számodra a gondolat. Éspedig annak, akinek feljön a te fényed, mert ennek az embernek nem kell többé félnie elvakítástól, és ha szeméit minden látható dolog számára lezárja, úgy is még mindig lát, és a világot a maga láthatatlan alakjaiban szemléli. A természetet az ő látszólagos szükségszerűségében látja, amennyiben a szabadságot igazi szükségszerűségében látta meg, mivel a szabadságban megtalálta a legnagyobb törvényszerűséget. A legnagyobb rágalom ellened, oh Istennő, mellyel valaha is illettek, az, hogy te lennél a törvénytelen önkény. Te vagy magadnak a törvény, az örök, változhatatlan törvény, melyet soha sem szegsz meg. A lehetséges nálad mindig az egyetlen, ami egyben szükségszerű. Csak a mi akaratomunk ingadozik, mert ő a mi kívánságainktól függ, ezért erőtlen. Csak az egész szövevényében hat, és hatnia kell. Te viszont szabadon hatsz, mert az egészre hatsz, és az egész szövevényén kívül. Te nem úgy hatsz, mint egy erő, amelyet ellenhatás határoz meg és éltet, te hatsz a nemlétezőre, feléleszted a holtat elgondolható ellenhatás nélkül, ezért hasonlít a te hatásod az alkotásra, illetve nem hasonlít, mert a hatásod igazi alkotás. Ezért nincs nálad lehetetlen, mivel minden szükségszerű; ez ellentmondás számunkra, ám csak számunkra, mert mi téged meg nem foghatunk.

Ki hisz benned mindenható szabadság? Aki igen, az hegyeket hegyekre tornyosíthat, ha csak akar, és ez nem a dolog lehetetlenségén múlik, csak és kizárólag az ő akaratótól függ, attól, hogy ezt miért nem akarhatja. Ő képes saját szabadságát igaz szükségszerűséggé tenni, ezért igaz tisztelő imádásra méltó istennő; tisztel téged, csak azért, hogy tiszteljen, és távol áll tőle, hogy téged használjon, mert tudja, hogy drágább vagy mindennél, amire mi téged használni gondolhatnánk.

A szegyenletes vétség, amely valaha a te neved viselte, az alacsony rabszolgalelt szörnyszülőlttje volt, nem szabadság volt. Nem, fennkölt istennő! Nem vagy-e inkább a szerzője mindennek, ami jó és szent az emberiség számára? Nem az a rendeltetésed, hogy a mohó vágyakozásnak háttér szabjál, és minden féltelenségnek megálljt parancsoljál? Nemde a te törvényed – legyetek szabadok, csak azért hogy szabadok legyetek! – szent törvény, mely semmi mást, csak szabadságot lehel? Igen, te vagy magad eleme magadnak, és minden más ezen kívül megfojt téged. Színtiszta szabadság vagy a szabadságban.

Az aki nem akar mást, csak szabad lenni, azért hogy szabad legyen, teljességgel szabad, a szabadságot eredendően a szabadsággal érte el. Véle semmi sem történik, csak az, amit ő akar, és neki ezt nem kell előre tudnia, mert amit akar, azt a tudástól függetlenül akarja, nem is akar semmi mást, csak szabadnak lenni, és szabad akarata úgy lebeg, mint Isten a mindenség felett. Semmit sem kap a véletlentől, mert szabad akarata által eleve meghatározott mindent, és szabad kézzel irányítja a sorsot. A végzet engedelmesen igazodik hozzá, és önmagára ismer az ő szelidségében. Ez a színjáték elbájolja az isteneket, és tapsolnak neki.”

Nem kétséges, Kazinczy ebből a szabadságesszéből írta a SZABADSÁG-ÓDÁ-t. Amikor azonban eljutott odáig, hogy „mi téged meg nem foghatunk”, feltehetően belefáradt a sza-

badság mindenhatóságának ecsetelésébe, így a költemény második felén talán inkább a boldogságesszé lenyomatát érezzük. Íme néhány részlet ez utóbbiból: *„Mindenki által óhajtott Istennő! Kérdezzük, hol vagy, hol van otthonod és nem lelünk téged. Csak az égben lakozol, vagy az ég az, hol fészket raktál? Részletelnél minket itt lenn is, vagy csak neved az, mi a halandó ajkán oly edesen hangzik? Van-e neked kísérod – a látszatboldogság –, az árnyad? Nincs más értéked, csak az, amit neked tulajdonítunk; vagy nem boldogabb az, akivel feledteted, hogy akár egyszer is keressen téged? Legnagyobb tiszta gyönyörűség vagy-e, vagy tevékenységünk titkos rugója rejtőzik-e benned, és ez a tevékenység tesz minket boldoggá?”*

A boldogság Sipos okfejtésében *„a szabadság félreismerhetetlen lánya, az élvezhetetlen szabadságé”*. Ugyanakkor *„az örök, változhatatlan szabadság”* a boldogság alakjában jelenik meg, a boldogságistennő pedig a szabadság egében lakozik. A tevékeny ember nem akar mást, mint *„saját szabadságával”* élni, *„saját tevékenységét szabadon kifejtteni, és ennek a nyilvánítása számára az egyetlen boldogság”*. Tehát az ilyen ember számára *„a boldogság maga a szabadság látható alakban, és ki ne sejtene, hogy a látható szabadság valóságos szférája éppen a mi világunk, amelyet a tevékeny ember a boldogság világává akar tenni”*. A boldogságesszé végkövetkeztetése: *„A szabadság tehet bennünket boldoggá, amennyiben a boldogságra méltóvá tesz.”*

A boldogság és szabadság összefüggéseinek kifejtése olvastán tette fel a kérdést Kazinczy, hogy mi is a szabadság? És kereste a választ. Pontosabban, átültette Sipos okfejtését. Az eredmény: a SZABADSÁG-ÓDA. Ez Sipos Fichte-extractusának – Márton József szótárának kifejezésével –, „rövid summázatának” átpoetizálása. Ugyanakkor Sipos írásait sem lehet summázatoknak minősíteni, hanem esszéknek, poetizált filozófiának. Fichte említett ihlető művének szövegéhez kevesebb közük van, mint szelleméhez. Akárhogy forgassuk Sipost, nem találunk Fichtétől átvett mondatokra, még szófordulatokra sem. Viszont fejtegetése ugyanannak a filozófiai diskurzusnak a része. Sipos ugyanakkor gyakran kifejezetten elhallgatta azt, ami egyébként saját gondolkodásának alapja lehetett. Fichte például azt fejtegette, hogy *„csak rendszeres filozófiai tanulmányokkal lehet a valláshoz és áldásaihoz felemelkedni, és aki nem filozófus, örökre el van zárva Istentől és az Ő országától”*; ha pedig tudományos előadást tart, eleve az igazság birtokában van, mielőtt még érvelne. Ilyesmit olyan fegyelmzett lelkész, mint Sipos, persze nem írhatott le, de öntudatát megemelte, és biztonságérzetét fokozta. Halotti beszédei a magyar filozófiai értekezések gyöngyszemei. Egyben jelzik a magyar és a német helyzet közötti különbséget: a magyar filozófus nem tarthatott nyilvános előadást, mint Fichte, meg kellett elégednie a papi palást és a temetés alkalmának védelmével és lehetőségével,¹⁰ aztán vissza kellett húzódnia a belső szabadságba, ahol a filozófia prózáját át-poetizálhatta.

Igazán azonban Kazinczy tehetsége alakította a prózát költészetté. Prózai filozófiai tételek sorjáznak: a szabadság abszolútum, önmagában és önmagáért létezik, a sza-

¹⁰ Jellemző, hogy amikor Fekete János elolvasta Teleki Lászlónak az anyja halálára írt gyászversét, így válaszolt neki:

*„Hogy követni foglak, tudod ígéretem,
S halottas versekre fejem rá is vetem.
Látván, hogy azokban szabadon áldozni
Lehet józan észnek, s valóságra hozni,
Amit cenzoraink másképp tiltanának,
Szorosb határt szabván más egyéb munkának.”*

badsgot nem lehet kisajátítani, láncra verni, felhasználni és visszaélni vele, a szabadság szükségszerűségként hat, de nem enged a szükségszerűségnek, az emberi belső fény világít, de a szabadságnak köszönhetően, a szabadság a mindentől független szabad akarat. Ezek a felvilágosodásvallás alaptételei. Számot adnak arról, hogy a kor ember számára a filozófia mit segíthet a világháborús és terrorral telített gonosz időkben, amelyek párhuzamát a római polgárháborús világban látta. Ezt a párhuzamot most mellőzte a PROF. SIPOS PÁLHOZ intézett költeményben. Ezzel együtt, ha a verset és a prózát összehasonlítjuk, akkor hol erősebb, hol gyengébb a saját korra utaló metapolitikai dimenzió.

Kazinczy például, Sipostól eltérően, önkény, illetve kény helyett kéjt írt, „*féktelen kéj*”-t.¹¹ A pokoli birodalmat nem fordította át, mert ez minden világi birodalomra érthető lett volna. Viszont a föld szegény gyermeke helyett népről írt. Elhagyta Sipos utalását „*a szégyenletes vétség*”-re, mert ez a francia forradalom volt, és annak emlékét és jelentőségét nem akarta így profanizálni.

A SZABADSÁG-ÓDA eredeti mű; ha fordítás, akkor „*mitikus fordítás*”, olyan, amilyennek Novalis MONOLÓG-jában ezt a nyelvtani fordítástól homlokegyenest eltérő fordítási technikát jellemzi: „*A mitikus fordítások a legmagasabb stílusban való fordítások. Az egyéni műveink tiszta és teljes jellegét mutatják be. Nem a valóságos műveket, hanem annak eszményét. Úgy hiszem, még nem is létezik annak egész mintája.*” Van mítosza. Ilyen – Novalis szerint – a modern Madonna. És ilyen a szabadságmítosz. Mindenesetre Kazinczy reménye szerint az óda „*némely lelkekbe szikrát vet, s arra fogja szoktathatni, hogy érteni igyekeznek, amit eleintén nem értenek*”.

Kazinczy és Sipos nyílt dialógusa részben megerősíti, részben gyengíti azt, amit 1811-ben Schleiermacher írt a filozófia és a költészet viszonyáról: „*a filozófiai spekuláció különleges, magányos mű, amely az egyéni szellemben teljesedik ki, és itt az idegen segítség éppen olyan hasztalan, mint ha egy barát tanácsot ad a fikcióiban és álmaiban élő költőnek. Ha a költő csak egyéni ihletéből meríthet, a gondolkodónak elmélkedései mélységeiben kell élnie*”. A SZABADSÁG-ÓDA a költő és a filozófus dialógusa nélkül nem született volna meg. Ez alapvetően nyílt dialógus volt, de a költői episztola születésébe némileg talán belejátszott egy rejtett dialógus is, méghozzá a nagy ellenséggel, Batsányival.

Kazinczy a saját költeményéről valló leveleiben egy szóval Batsányira. Mégis mintha az alakja is felvillanna az ihlető közegben. Mintha Kazinczy versengeni akart volna az egykori vetélytárral, és be akarta volna bizonyítani, hogy jobban ért a filozófiához és a költészethez. Hiszen – Szentmarjajtól hallotta – állítólag Batsányi hengegett azzal, hogy mennyire érti Kantot, és Kazinczy úgy tudta, hogy egyszer pesti társaságban „*magyarázá is*”, amíg Kreil professzor durván le nem intette, hogy miként mer így beszélni értő előtt. (Az 1790-es években a professzor úr ellen kantianizmusa miatt eljárás indult, de aztán megpuhult, besúgó lett, és Batsányiról is jelentgetett.) Kazinczy viszont most bizonyította kantianizmusát, méghozzá Sipos előtt, aki akkortájt a legnagyobb magyar kantianus lehetett. A szabadságódával is mintha Batsányit akarta volna felülmúlni. Ha leveleiben Batsányiról írt, gyakran megemlítette, hogy annak ódáját (a DER KAMPF már korábban megjelent második része) Csokonai leszólta.

Mint már szó volt róla, Kazinczy talán azt sem tudta megbocsátani, hogy Kassán az udvarlásban alulmaradt. A nyelvvitáikba is belejátszott a fájó emlék. Batsányi ugyanis

¹¹ OSZKK, An. 2971/10. Ez az egyetlen olyan teljes változat, amelyet maga Kazinczy írt, a többi töredékes.

1798-ban kiadta Ányos Pálról szóló tanulmányát, amelyet még tíz évvel korábban Kassán készített. Ebben a magyar nyelvet az olyan szűz leányhoz hasonlította, „*akinek tiszta erkölce s ennek érzéséből származó nemes büszkesége semmiféle erőszakot el nem szenved. Megnyerheted idővel, és tetszésedre hajthatod nagyra-termett s minden szépek és jónak elfogadására alkalmas szívét, ha illendő módját tudod, és oly boldog csillag alatt születettél, hogy ezt tudhasd; de (akárki légy különben!) e nélkül ne járulj hozzája, ne alkalmatlankodjál rajta: mert szégyennel tele kosarat kapsz!*” Kazinczy, miután ezt elolvasta, a gondolatmenetet – egyik levelében Batsányiról írva – úgy folytatta, hogy érezhetjük, a „szűz leány” kép elevenébe vágott: „*az erőszak és erőszak közt van különbség, s vannak erőszakok, amelyek oly kedvesek, hogy minekutána meg vannak téve, s látjuk, hogy nem estek meg rosszul, még örülnünk, hogy elkövetettek. S ki mondja meg, míg a munka nem dicséri a művészt, melyküink az, aki boldog csillag alatt született?*” Egyébként: „*az az író, aki rossznak ismeri a maga művét és még sajtó alá is ereszti azt, nincsen hon. Ha művét remeknek nem nézi is, mely ismét sok volna, igen rossznak bizonyosan nem gondolja; s így a szűzhöz az is közelít, akinek nem tűnt fel a csillag*”. Nyomasztotta a Batsányival kapcsolatos múlt és még a jelen is. Még ebben az évben, 1815-ben Bécsben, amikor azt hitte, hogy letartóztatják, felvillant előtte: „*Batsányit éppen így ejtétek kelepécebe.*” Ettől félt, ezért volt óvatos. Kufstein emléke kísértett. Itt majdnem szomszédok voltak, csak egy szoba választotta el őket egymástól. Együtt élvezhették a profosz köszöntését. A szabadságról szólva mindkettejüket Schiller is ihlette. Batsányi még idézte is, ahogy a német költő versbe foglalta a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS tanítását. És azt is, ahogy Schiller a XIX. századot annak hangsúlyozásával köszöntötte, hogy a szabadság csak az álmok birodalmában van, és a szép csak a dalban él. Ő ezt egyben cáfolta. Kazinczy szabadságódája viszont álmában hangzik fel. És igazában később éppen Sipos erősítette meg: „*az emberek minden egyes szabad megnyilatkozása a belső kinyilatkoztatás jegyét viseli*”. Az ember pedig álmában szabad, hát még ha költő.

*

A Siposhoz intézett költői elmélkedés szép tanúság az esztétikai és a morális létezés egymásbajátságáról. Privilegizált pillanatok szüleménye. A *szabadság* szót eddig csak kétszer használta a költő Kazinczy, most egy költeményben háromszor. Az addigi rekord Batsányié: tizennégy alkalommal élt vele. Az összehasonlítás kedvéért egy pillantás arra, hogy kinél hányszor fordul elő a szó: Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly: 4-4, Ányos Pál, Verseyhy Ferenc, Kölcsey Ferenc: 6-6, Berzsenyi: 7, Vörösmarty Mihály, Bajza Ferenc: 10-10, Garay János: 20, Arany János: 34, Petőfi Sándor: 80. Így tekintve, Batsányi volt tehát a szabadság költője. A DER KAMPF keserűsége AZ APOSTOL kétségbeesettségét előlegezi.

A DER KAMPF-ban a szabadság és istennője sem főszereplő, bár jelen van, mert mint-ha ő lenne a Múza. A kötet illusztrációján úgy néz ki, mint a francia forradalom megszelídített női szimbólumalakja, aki így buzdít: „*Őnálló légy és szabad, ó ember!*” Ez viszont némileg groteszk mozzanat, mert Napóleon nem az emberi szabadság ügyében munkálkodott. De hát végül is Batsányi még nem ismerhette, amit barátja, Kisfaludy Sándor később már olvashatott, és pedig a bukott császár keserű megjegyzéseit: „*Vétkeztem a liberális eszmék ellen*”, „*megsértettem a népeket*”, „*nem a koalíció döntött le a trónról, hanem a liberális eszmék*”. Ekkor Batsányit már újra vallatták, éppen azért, mert Napóleon táborában szolgálta a liberális eszméket.

A VIASKODÁS (DER KAMPF) megfelelője Kazinczy életművében a PROF. SIPOS PÁLHOZ intézett költemény. Mintha arra is válaszolna. Igaz, nem tudom bizonyítani, hogy Ka-

zinczy tudatosan írt volna ellenkölteményt. De erősen emellett szól az, hogy szakított a szabadkőművességre való célozgatással. Ebben a versében – kivételesen – nincs semmiféle szabadkőműves elem, annál inkább Batsányinál; olyan kitételek, mint: „*nemesek szövetsége*” (Bund der Edlen), „*Aufjüngling!*” (Rajta tanítvány!), aki Istenhez hasonló (der Göttergleiche Jüngling), hogy aztán mindenható mesterként (allgewaltiger Meister) tevékenykedjék. A VIASKODÁS ideologizáló kiáltványnak is beillik. Áthatja az erénykultusz, ami az akaratkultusszal fonódik össze. Ez már Kanthoz vezet, miközben olyan világban vagyunk, amelyet szigorú deista mechanika jellemez. Fennkölt pátosz hangján szólt Batsányi – Kazinczy viszont finom iróniával és öniróniával.

Kazinczy PROF. SIPOS PÁLHOZ intézett költeménye úgy is olvasható, mintha a Batsányi-féle demokratikus cézárizmus útvesztőjébe került ember szabadságával állítaná szembe a sajátját – „*a börtönben*”: hazánkban. És úgy is élt ezzel a szabadsággal, hogy mitológiai elemekkel agyonhalmozott költeménnyel köszöntötte Napóleon és Mária Lujza nászát. A költeményt külön ki is adta. Magának pedig feljegyezte: „*Én elhíszem, hogy a Fejér Miska s Fekete Panna lakodalmokra nevetség isteneket hozni játékba, de ha az-e Napóleonénál? S hát ha p. o. nekem nagy okom volt, amit az istennel mondtam, mondhatnom? Vele mondhatám: nem senkivel mással.*” Például azt, hogy Athéné így rendelkezett: „*Párizs bántott meg, Párizs bosszúlja meg estem!*”

Párizs első esetben a trójai királyfi, aki nem Athénének ítélte Erisz almáját. Másodszor viszont Párizson „*a város értettetik*” – jelezte maga Kazinczy. A forradalmi város? Ezt nem vallhatta meg, de Napóleon tetteiben most a forradalom energiáinak elszabadulását látta. Napóleon „*több*”, mint a nagy világhódítók bármelyike. Megszelídítésére nincs fegyver. „*Új fortélyt kíván az idő.*” A francia császár és az osztrák császárlány egybekelésekor pedig „*tapsol, ég föld*”, csak Ausztria ered „*búnak*”. Mintha a többi a történelemre bízta volna Kazinczyt, a feltartóztathatatlan hitt haladásra – hallgatólagosan.

Aligha véletlen, hogy amikor a császári frigyét köszöntő Kazinczynak eszébe jutott a nagy vetélytárs, Batsányi, mintha megint a DER KAMPF-ra akart volna válaszolni. Büszkén vallotta, hogy felülmúlta a bonapartista költőt. Persze a stílus terén.¹² Az a kritikus pedig, aki nem veszi észre az üzenetet, Kazinczy szerint: „*Mindent lát, csak az erdőt nem látja a sok fa miatt!*” Az erdő a politikai számítás és a remény, azért is, mert a jó stílus azonos a széppel.

A SZABADSÁG-ÓDA hallgatólagosan érzékelteti Kazinczy szépségkultuszának mély értelmét. Hiszen láthatjuk, hogy a szabadság az adott való világban öncsalásnak tűnhet, és valóságos börtönbe vezet. A szépség viszont örök, és az örök szabadság felé visz. Ameddig viszont a profosz életünk lehetséges vagy valóságos szereplője, Kazinczy költeménye is örök.

¹² Kazinczy így vallott Szemere Pálnak és Kölcsey Ferencnek: „*Én irigyleném még Batsányinak is – pedig neki nem örömet irigylenék valamit – ezen négy sort:*

*S ah, a spréai szép Amazon már kezdi csatáját,
S ah, szabad a remegő spréai szép Amazon!
S a diadalmas előtt Berlinnek tornyai rengnek,
Mint a vén Gotthárd reng vala lábai alatt.”*

A szép amazon a porosz királyné, aki maga vezette a jénai csatába a porosz hadsereget. A Gotthárd nem más, mint az alpesi hágó. Kazinczy tudta, hogy Napóleon a Bernát-hágón kelt át Marengó felé menet, de azt hitte, hogy a Gotthárd magasabb, ezért – élve a költői szabadsággal – arra vezette.

Irodalom

A tanulmány megírásában mindenekelőtt Batsányi János ÖSSZES MŰVEI-re (szerk.: Keresztury Dezső, Tarnai Andor, Zsindely Endre, Bp., 1960–1967), Kazinczy Ferenc 23 kötetben összegyűjtött LEVELEZÉSÉ-re (szerk.: Váczy János, Bp., 1892–1910, Harsányi István, Bp., 1927, illetve Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza, Bp., 1961), VÁLOGATOTT MŰVEI-re (szerk.: Szauder József, Bp., 1960), ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI-re (szerk.: Gergye László, Bp., 1998), valamint az Országos Széchényi Könyvtár, illetve az MTA Kézirattárában őrzött Batsányi-, Kazinczy- és Sipos-kéziratokra támaszkodtam.

Sokat merítettem továbbá a következő munkákból: Batsányi János: A MAGYAR TUDÓSOKHOZ. Pest, 1821; Baur, Ferdinand Christian: DIE CHRISTLICHE GNOSIS ODER DIE CHRISTLICHE RELIGIONS-PHILOSOPHIE IN IHRER GESCHICHTLICHEN ENTWICKLUNG. Tübingen, 1835; Benda Kálmán (szerk.): A MAGYAR JAKOBINUSOK IRATAI I–III. Bp., 1952–1957; Fichte, Johann Gottlieb: DIE ANWEISUNG ZUM SELIGEN LEBEN (hszgb.: Hansjürgen Verweyen). Hamburg, 1983; Fichte, Johann Gottlieb: VÁLOGATOTT FILOZÓFIAI ÍRÁSOK. Bp., 1981. 155–157.; Fried István: AZ ÉRZÉKENY NEOKLASSZICISTA. Sátoraljaújhely–Szeged, 1996; Gergye László: KANTI ÉS FICHTEI NYOMOK KAZINCZY FERENC EGY EPISZTOLÁJÁBAN. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1993. 3–4. sz. 434–445.; Gusdorf, Georges: SIGNIFICATION HUMAINE DE LA LIBERTÉ. Paris, 1962; Horánszky Lajos: BACSÁNYI JÁNOS ÉS KORA. Bp., 1907; Kazinczy Ferenc: AZ ÉN ÉLETEM (szerk., az előszót írta és jegyzetekkel ellátta Szilágyi Ferenc). Bp., 1987; Kazinczy Ferenc: ELŐBESZÉD A KASSÁN KIADNI ELKEZDETT MAGYAR MUZEUMHOZ. MTAKK, RUI 4–13.; Kazinczy Ferenc: AZ ÉN PANDECTÁM. MTAKK, K 633/I–III; Kazinczy Ferenc: HISZTÓRIAI JEGYZÉSEK. MTAKK, K 620.; Kazinczy Ferenc: A NAGYSÁG ÉS SZÉPSÉG DIADALMA, NAPOLEONNAK ÉS LUIZÁNAK MENYEKZŐJÖKNÉL. Sárospatak, 1810; Kecskeméti, Károly: LA HONGRIE ET LE REFORMISME LIBÉRAL. PROBLÈMES POLITIQUES ET SOCIAUX (1790–1848). Roma, 1989; Kókay György: FELVILÁGOSODÁS, KERESZTÉNYSÉG, NEMZETI KULTÚRA. Bp., 2000; Kosáry Domokos: A MAGYAR ÉS EURÓPAI POLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL. Bp., 2001; Kosáry Domokos: MŰVELŐDÉS A XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON. Bp., 1996; Kövér Lajos: BATSÁNYI JÁNOS NAPOLEONNAK SZÁNT ÁLLAMELMÉLETI MUNKÁJA 1809-BŐL. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica LXXII*. Szeged, 1982. 33–45.; Makkai Ernő: ADALÉKOK A MAGYAR PHILOSOPHIA TÖRTÉNETÉHEZ. SIPOS PÁL HÁROM ISMERETLEN LEVELE KAZINCZY FERENCHEZ. *Szellem és élet*, 1942. 3. sz. 167.; Makkai Ernő: SIPOS PÁL KISEBB FILOZÓFIAI MŰVEI. *Szellem és élet*, 1943. 3–4. sz., 158.; Makkai Ernő: SIPOS PÁL ÉS KAZINCZY FERENC. Kolozsvár, 1944; Pajkossy Gábor: TOLDY FERENC PÁLYAKÉPÉHEZ. MAGYARHONTÓL AZ ÚJVILÁGIG. EMLÉKKÖNYV URBÁN ALADÁR ÖTVENÉVES TANÁRI JUBILEUMÁRA (szerk.: Erdődy Gábor, Hermann Róbert). Bp., 2002; Mátyási József: A BARÁTSÁG ÉS ANNAK MESTERSÉGE. Pest, 1821; Palanovics Dorottya: DER KAMPF. In: ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK BATSÁNYI JÁNOSRÓL (szerk. Kertész Károly). Tapolca, 1995; Pradt: UEBER DEN WIENER-KONGREß. I. Teutschland, 1816; Pukánszky Béla: HERDER HAZÁNKBAN. Bp., 1918; Schuy Gilbert: BATSÁNYI JÁNOS ÉS I. NAPOLEON 1809-KI PROCLAMÁTIÓJA A MAGYAROKHOZ. Bp., 1914; Sipos Pál: TERMÉSZET ÉS SZABADSÁG (szerk.: Makkai Ernő). Kolozsvár, 1944. 9. Szauder József: BEVEZETÉS. KAZINCZY FERENC VÁLOGATOTT MŰVEL. I. Bp., 1960; Szauder József: AZ ESTVE ÉS AZ ÁLOM. Bp., 1970; Szimonidesz Lajos: BATSÁNYI ISMERETLEN VALLOMÁSA A MARTINOVICS PERBEN. *Sorsunk*, 1947. 3. sz. 129–131.; Váczy János: KAZINCZY FERENCZ ÉS KORA. I. Bp., 1915; Vajda Ilona: BATSÁNYI JÁNOS ÉS BAUMBERG GABRIELLA. I. Bp., 1938; VERSTÁR. Arcanum Kiadó, diszk.; Weöres Sándor (szerk.): HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL. Bp., 1977; Z. Szabó László: KAZINCZY FERENC. Bp., 1984.

Bíró Ferenc

JAVASLAT A „BÁNK BÁN” TRAGIKUMÁNAK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

1. Bár a BÁNK BÁN színrevitelét nem engedélyezte a cenzúra, 1821-ben könyv alakban megjelenhetett. Közöny fogadta, nem is az irodalom, hanem a színház fedezte föl előbb a maga számára: a kassai ősbemutató (1833) után 1839 márciusában a Pesti Magyar Színház parádés szereposztással vitte színre. A közönség azonban csak lassan fogadta el, az 1845-ös felújításon aratott először sikert, azóta – ha a körülmények engedték – folyamatosan színen van. Maradéktalan találkozás azonban legnagyobb nemzeti tragédiánk és a közönség között – megkockáztatható az állítás – lényegében soha nem jött létre, színpadi karrierje különböző politikai időszakok függvénye volt, sikerre pedig szinte soha nem a színmű egészének, hanem néhány (valóban ragyogó) szerep és e szerepeket eljátszó színművészek sikere volt: Petúr, Tiborc, Gertrúd, Biberach, Melinda alakítói gyakran nyújtottak emlékezetes teljesítményt, Bánk bán szerepében viszont – diszkrétén szólva – a legnagyobbak sem részesítették maradéktalan élményben közönségüket. A mű és a színház viszonya az idők folyamán egyre romlott, a XX. században sor került a színházi szakma részéről két nagy lázadásra is. Az első a húszas években Hevesi Sándor rendezése volt, amely még parlamenti interpellációt is provokált (Németh, 1935), az utóbbi, amely Czímer József tanulmányában (Czímer, 1975) testesült meg, már igazán komoly vihart sem kavart.

2. Katona József műve a zaklatott színházi pályafutással szemben az irodalom világában – néhány évtizedes közöny után – teljes ívű karriert futott be, folyamatosan foglalkoztatta és foglalkoztatja az elemzőket: könyvtárnyi szakirodalom szól róla, elutasítója kevés van, híve annál több: a közvélemény igencsak egységes abban, hogy a BÁNK BÁN a legnagyobb magyar nyelven írott tragédia. Az irodalmárberkekben aratott átütő sikert azonban nem szabad elválasztani a nehézkes színházi meneteléstől, ezt az irodalmi elemzés nemcsak nem kerülheti meg, de éppen innen célszerű kiindulnia. Egyáltalán nem zárható ki, sőt inkább nagyon is valószínű, hogy a színházi szakma fel-feltörő elégedetlenségének az alapja összefügg azokkal a megállapításokkal, amelyekkel a régebbi és néha az újabb tanulmányokban is csak halk kritikái szólamként, de elég rendszeresen találkozunk. Ezek a megállapítások arra vonatkoznak, hogy a mű szövegében itt-ott homályos részletek tűnnek elénk, mintha – fogalmazta meg már Gyulai Pál – a drámaköltő inkább figyelembe vette volna az olvasót (aki ráér a szöveg egy-egy fordulatán eltöprengeni), mint a nézőt, akinek az előadás pergő folyamatában erre nem jut ideje (Gyulai, 1897). Nem véletlen, hogy a szakirodalomban Katona József művével kapcsolatban oly gyakran leírták a „homály” szót, hiszen ha a tragédia megértése – ahogy Horváth János írta – „folytonos mérlegelést, egybevetést, különböző időbeli adalékok, lelkiállapotok, célzások számon tartását kívánja, sőt elhallgatott, be nem mutatott események” kitalálását (Horváth, 1926), akkor a nézőtér felől a mű világába való belépés valóban meglehetősen sok akadályba ütközik. A darabba ily módon mintegy bele vannak építve sorsának konfliktusai: a BÁNK BÁN szövegének nehezen megközelíthető volta bizonyosan közrejátszott színházi életútjának alakulásában. A színpadon

még inkább láthatóvá válnak a mű nehezen magyarázható, bizonytalannak tetsző, homályos helyei.

3. Ha a BÁNK BÁN színpadi életének viszontagságaira gondolunk, felmerül a kérdés: vajon nem bagatellizálta-e el az irodalomtudomány a tragédiának ezekkel a helyekkel kapcsolatban felmerült problematikus vonásait? Ha ismételten áttanulmányozzuk a darabot, azt kell mondanunk: a mű minősége szempontjából nem, a mű érvényesülése szempontjából viszont igen. A kérdés mögött azonban két általános érvényű probléma rejlik. Az egyik: mit jelentenek s hogyan értékelendők egy mű értelmezésénél a benne található homályos helyek? Az elmúlt évtizedek irodalomtudományi kutatásai nagy figyelmet fordítottak az olvasás vizsgálatára, a komoly eredményeket hozó vizsgálatok közül elsőként Wolfgang Iser tanulmánya (Iser, 1976) s mellette Umberto Eco nagyszabású elemzése (Eco, 1985) szolgálhat komoly tanulsággal e kérdés megoldásához. Különösen Wolfgang Iser az „üres hely” fogalmának kidolgozásával, amelynek során kimutatja, hogy az elhallgatások (vagy éppen a bizonytalan helyek) az irodalmi művekhez, a remekművekhez is természetes módon tartoznak hozzá – a mű ezért azután gyakran viselkedik úgy, mint egy „*lusta gépezet*” (Umberto Eco). Ezért is mondhatjuk, hogy a BÁNK BÁN-ban található bizonytalan, nehezen megfejtendő helyek önmagukban semmit nem mondanak a mű minőségéről, de az is igen valószínű, hogy a BÁNK BÁN a világirodalom leginkább „*lusta gépezetei*” közé tartozik. Erre majd idézünk egy-két példát, addig is szögezzük le, hiszen elég egyértelmű: a színpadi előadás számára biztosan ezek a helyek a legnagyobb akadályok. Itt azonban felmerül a másik, általánosabb jellegű probléma: vajon az előadhatóságot hogyan kell felfognunk egy drámai mű minősége szempontjából? Erre a kérdésre igennel csak akkor felelhetünk, ha elfogadjuk, hogy az előadhatóság a színmű formában írott műalkotás értékének az egyik s lényegi kritériuma. Ez a hallgatólagosan meglehetősen elterjedt vélemény azonban aligha állja ki a kritika próbáját. A lehetséges ellenérvek közül csak az egyik összefüggésre utalunk. Bécsy Tamás elemzéseit (Bécsy, 1988) összefoglalva megállapíthatjuk, hogy egy drámai mű esetében képtelenség eltekinteni attól, hogy – irodalmi alkotás. Az irodalmi alkotás megnyilvánulási terepe az írott nyelv, ellentétben a színművel, amelyben ez a terep a beszélt nyelv és a látvány. A dráma nyelve „*kizárólag három nyelvi formációból áll: név, dialógus és instrukció*”, ezekben vannak az utasítások arra vonatkozóan, hogy kik mit mondjanak és mit mutassanak meg a színpadon. A dráma mint irodalmi mű tehát átfogóbb kategória, mint a színmű: egy irodalmi mű értelmezéséhez feleslegesek a beszéd és a látvány elemei, a színmű értelmezése viszont nem képzelhető el a drámának, mint irodalmi alkotásnak értelmezése nélkül, s ez a poétikai normák alapján ítélő irodalomtudomány feladata.

4. A BÁNK BÁN-nal foglalkozó szakirodalomban már felmerült a gondolat, hogy a kihagyások, a homályos helyek esetleg szándékosan, poétikai tudatosság eredményeként kerültek be a szövegbe. Ez lehetséges, de annál kétségesebb, hogy a szerző mindig ki tudta számítani a hatást. A felmerülő kérdésre – a *drámaköltő* víziójának vajon meg tudott-e felelni a *színpadi szerző* technikája – néhány s lényeges ponton a tagadó választ kell valószínűnek tartanunk (Bíró, 2002). Egy olyan példát idézünk a mű szövegéből, amikor nemcsak fel lehet, de fel is kell tételeznünk az alkotói tudatosságot, ám a tragédia írója bizonyíthatóan nem tudta kikalkulálni a mű befogadójára tett hatást.

Az első felvonásban vagyunk, a királyi palotában, ahol multság zajlik. Petúr és Bánk első találkozása lezajlott. Búcsúzásul a békétlenek vezetője találkozóra invitálja házához az országháró körútról általa visszahívott s éppen az imént és titokban visszaér-

kezett nagyurat, hozzátéve: „*Jelszónk léssen Melinda.*” A titkos találkozára az országban tapasztaltak miatt egyébként is indulatos, e jelszó által pedig végleg felzaklatott Bánk kisvártatva – már a következő jelenet végén – elindul. Nemsokára azonban újra felbukkan a palotában, egy „ajtócskán” benyit, és kettesben találja Melindát és a királyné öccsét, Ottót, félreérthető helyzetben: Ottó Melinda előtt térdel, és annak lecsüngő kezét homlokához szorítja. Bánk tenyerét homlokára csapva visszazédeleg, s csak azután lép elő kivont karddal a kezében, amikor már vége a következő jelenetnek is, amely – Katona művének egyik legragyogóbb részlete – Ottó és Gertrudis között zajlott le, s amelyben a királyné egyaránt fel van háborodva azon, hogy öccse szemet vetett a távol levő király helyettesének hitvesére, s azon, hogy nem járt sikerrel. Az értelmezők számára ez a jelenetsor több problémát is felvetett, ezekből bennünket most az érdekel: mért jött vissza a nagyúr? A szakirodalom kommentárjait olvasva ez bizvást az egyik olyan jelenetnek tekinthető, amelynek a lélektani hátterét a szerző a néző képzeletére bízta, de alighanem ez az egyik olyan jelenet is, amellyel a nézők képzelete többnyire nem tudott mit kezdeni. Pedig olyan nézők képzeletéről van szó, mint Vörösmarty Mihály – a magyar romantika legnagyobb költője színikritikájában (VMÖM, 1969) úgy gondolta: a Bánk bánt alakító színész tévedésből nyitott be a kis ajtón –, vagy Hevesi Sándoré, aki nevezetes BÁNK BÁN-rendezéséből kihagyta ezt az epizódot (Németh, 1935). A válasz pedig egyszerű: ott van a szövegben. Petúr a meghívás alkalmával ugyanis nemcsak a jelszót adta meg („*Melinda*”), s nemcsak a helyet mondta meg („*Házamhoz*”), de az időpontot is: „...*még ez éjjel... itt ha eloszlanak*”. A szó csak itt van kiemelve. A helyzet egyértelmű: Bánk bán úgy indult el a „*setétben ólálkodók*”-hoz, hogy ez utóbbi információról megfeledkezett. Ez teljesen érthető, hiszen féltékenysége közben támadt fel s hatalmasodott el a lelkében. Petúr háza azonban üres: a békétlenek ebben a pillanatban még a multság színhelyén, a palota termeiben tartózkodnak: a konspiráció legelemibb, még az ő nem különösebben kifinomult észjárásuk számára is kézenfekvő szabályait sértették volna meg, ha ez a húsz-harminc marcona magyar nemes egyszerűen csörtetne ki az udvari vigalomból. A felzaklatott és türelmetlen nagyúr korán érkezett tehát a színhelyre. Ezt nem kitalálnunk kell, hiszen a szerző megtalálja a módját, hogy figyelmeztesse az olvasót hőse tévedésére. Amikor ugyanis Bánk bán benyit a kis ajtón, Melinda első szava éppen ez a figyelmeztetés: „*Ah oszlanak*” – mondja (a szót mi emeltük ki). A probléma azonban az, hogy a pillanat túlságosan is feszült ahhoz, hogy a néző emlékezzen Petúr jóval korábban elhangzott szavaira, de természetesen nem emlékeznek az olvasók sem, hiszen ők is azt várják elsősorban: mi fog most történni?

5. A költő (aki azért felelős, hogy mi történik a színpadon *a szereplők között*) nem hibázott, a szerző viszont – aki azért felelős, hogy megfelelő legyen a kommunikáció *a színpad és a nézőtér között* – nyilvánvalóan tévesen kalkulált: a nézők nem képesek fel-fogni: miért is jelenik meg Bánk újra a palotában. A költő látomásának az ereje azonban néhány ilyen és ehhez hasonló technikai korláton belül szinte tökéletesen működött. Erről Arany János (Arany, 1898) sokat idézett paradoxona (hogy ti. Katona mennyi *számítással* tudott *költetni*) éppen úgy tanúskodik, mint Horváth Jánosnak az a kultikus tisztelet határain járó, mondhatni a theodicea gesztusával rokon vallomása, hogy minél többször olvassa a ember a BÁNK BÁN-t, annál kevésbé mer benne kifogásolni valamit, mert előbb-utóbb kiderül: Katonának van igaza (Horváth, 1926).

Az értelmezésnek azonban szembe kell néznie minden problémával, de nem lehet célja sorra venni és megmagyarázni minden homályos vagy „üres” helyet, nem azért,

mert ez túlságosan a részletek felé vinné el a figyelmet, hanem azért, mert e helyek megvilágítása csak a mű egészének keretei között, a legátfogóbb problémából kiindulva lehetséges, de nem lehetséges külön-külön. Ebből egyenesen következik, hogy az a célszerű, ha figyelmünknek a Katona művével kapcsolatban felmerülő legátfogóbb kérdés szab irányt, az a probléma, amely természetes módon áll a BÁNK BÁN-értelmezések középpontjában. Ez a tragikum kérdése. Értelmezésünk (Bíró, 2002) a műben megjelenő tragikum jellegének tisztázására törekszik, ennek az értelmezésnek összefoglalására teszünk most kísérletet.

6. Utaltunk rá, hogy az irodalom világa meglehetősen sokáig érzéketlennek mutatkozott Katona művének kvalitásai iránt. A mellőzést azonban gazdag kárpótlás követte: a BÁNK BÁN-nal az 1850-es években Arany János kezdett el foglalkozni, elemzését azonban félbehagyta, mert tudomására jutott: Gyulai Pál a BÁNK BÁN-ról és szerzőjéről szeretné akadémiai székfoglalóját tartani. Arany félbehagyott tanulmánya azonban töredékességében is a Katona-szakirodalom nagy teljesítménye, a tragikum vonatkozásában pedig az általa adott értelmezés több mint egy évszázadon át határozta meg a magyarázatokat: Gyulai Pál monográfiává bővült tanulmányától kezdve a legjobb irodalomtudósok (Péterfy, 1897; Beöthy, 1885; Barta, 1925; Horváth, 1936; Waldapfel, 1942; Sütő, 1993 és Csetri, 1992) egyaránt Arany nyomdokain haladnak, ha a BÁNK BÁN tragikumának mibenlétéről szólnak. Ezek szerint Bánk tragikuma azon alapul, hogy ő sokáig azt hiszi: a királyné bűnös (Arany kifejezését használva) „*magában a tényben*” – vagyis: ő teremtett lehetőséget Ottónak Melinda megerőszkolására. Ám utóbb kiderül: tévedett, nincs szó arról, hogy alkalomteremtő szerepet játszott volna. Ártatlan volt, s ezt Bánknak is be kell látnia.

E magyarázat (de voltaképpen minden magyarázat) számára kulcsjelenet Myska bán érkezése és híradása az ötödik felvonásban arról, hogy mit mondott utolsó szavaival Biberach, akit – tudjuk – Ottó döfött le hátulról. Ez a klasszikus magyarázatok szempontjából kivételesen fontos pillanata a műnek, hiszen Bánk innen – *csak* innen – értesülhet Gertrudis ártatlanságáról. Arany János és az őt követő értelmezők annyira egyértelműnek találták a megoldást, hogy nem vesztegettek sok időt a tüzetes körültekintésre. Ám ha alaposabban megvizsgáljuk ezt a pillanatot, kiderül: a mű bizonytalan helyeinek egyikéről van szó. Myska bán közlésében két lényeges információ van. Az első szerint Biberach azt mondta volna, hogy Gertrudis „*Semmi nem is tudott / Ottónak izellenkedésiről*”, majd – kezét a keresztre téve – lelkét e szavakkal adta ki: „*esküszöm, a’ Királyné / ártatlan!*” Ha az összefüggéseket alaposabban megtekintjük, kiderül, hogy a tragédia ravasz szerencsevadásza lényeges dolgokat illetően nem rendelkezett a megfelelő információkkal, hiszen ezt az állítást a színpadon lévőeknek el kell ugyan hinniük, de Bánk bán tudja, s vele mi, az olvasók is tudjuk: ez nem igaz, hiszen tanúi voltunk egyebek között (miként a nagyúr is a kis ajtó mögött) az első felvonásban elhangzó dialógusnak a királyné és öccse között, a „*kétféleképpen beszélt gondolatok*” e zseniális jelenetének, amely után „*magában a tényben*” ugyan kétségkívül ártatlan királynét (miként Katona írja kommentárjában) „*valamennyire*” ugyan lehet, de teljesen ártatlannak tekinteni az *ügyben* egyszerűen képtelenség lenne. Biberach az egész darabban más-képpen látja Gertrudist, mint mi és Bánk, ennek a beszélgetésnek a részleteiről pedig éppen nem tud semmit. Biberach így utolsó szavaival saját ismereteihez képest nem mond valótlant, legfeljebb túloz – de ezt érthetővé teszi a bosszúvágy, így ugyanis Bánk dühét *kizárólag* Ottóra, gyilkosára tereli.

7. Biberach utolsó szavainak megváltozott értelmezése megváltoztatja a tragikum jellegét is: így nincs meg többé annak a lehetősége, hogy Bánk azzal követné el a tragikus

vétséget, hogy ártatlan embert ölt Gertrud személyében. Az elmúlt évtizedek két legnagyobb szabású Bánk-tanulmánya, Sótér István (Sótér, 1971) és Pándi Pál (Pándi, 1980) elemzései sokban különböznek ugyan egymástól, de közösek abban, hogy a hagyományos értelmezéssel való nyílt vitát ugyan mellőzve, de nem fogadják el azt, hogy Bánk tragikus vétséget követett volna el. Bánk tragikumája maga a veszteség – ahogy Sótér István fogalmaz: „*lelke sugallatát követve el kell vesztítenie lelkét*”, vagyis: lelkiismerete parancs-zavát követve el kell vesztítenie Melindát. Pándi Pál értelmezésében is Melinda elvesztése miatt omlik össze a nagyr, ez a halál azonban annak a következménye, hogy a radikális tettet (Gertrud megölését) nem követhette hasonlóan radikális folytatás.

Már a korábbi szakirodalomban (elsősorban Orosz László kismonográfiájában, (Orosz, 1974) találkozhattunk azonban néhány olyan megfigyeléssel, amelyek nyomán elindulva a tragikumra vonatkozó mind a két álláspont, az Arany János és az őt követő értelmezők elgondolásai, de a Sótér Istvánnak és Pándi Pálnak a tragikus vétséget tagadó elemzései egyaránt kétségessé válnak. Ez utóbbi értelmezésekkel ellentétben úgy véljük, hogy *van* tragikai vétség, csak éppen *nem ott*, ahol Arany János klasszikus magyarázata megtalálni vélte.

Amikor az ötödik felvonásban Myska bán informál bennünket arról, hogy mit is mondott utolsó szavaival Biberach, akkor a nagyr (velünk együtt) tudja, hogy nem az igazság hangzik el: aki végighallgatta az első felvonásban Gertrudis és Ottó kettősét – s tudjuk, hogy Bánk bán végighallgatta a kis ajtó mögött –, Biberach szavairól, amelyek szerint a királyné semmit nem tudott Ottó „ízetlenkedéseiről,” tudnia kell, hogy a „lézengő ritter” igencsak hiányos tudás birtokában tette meg vallomását. Gertrudis nemcsak tudott Ottó dolgairól, de az olvasó elemi tapasztalata: tragédiabeli életében csak öccsének ügyei foglalkoztatták. Bánknak azonban nem csak ezt a kijelentést kell képtelenségnek tartania, ő e dialógus nyomán mindvégig meg van győződve arról, hogy Gertrudis alkalomteremtő szerepet is játszott. A darabban nincs olyan információs forrás, amely ennek ellenkezőjéről győzhetné meg őt. Ennek ellenére, a benne tomboló harag ellenére, az őt időnként az önkívület határára sodró féltékenység ellenére nem bosszúra, hanem igazságszolgáltatásra készül: néhány ellenkező értelmű kijelentésének (a „bánki sértődés”-re vagy az ébredő és „izmosodásra” biztatott gondolatra való utalásnak) csak látszólag van ellenkező értelme: ezek nem arról árulkodnak, mit akar, hanem csak arról, mire képes. A negyedik felvonásban a gyilkosságot megelőző jelenet, a tett utáni viselkedése, de magának a gyilkosságnak a körülményei is határozottan azt tanúsítják, hogy Bánk Gertrudissal szemben érzett minden gyűlölete ellenére sem *akarta* megölni a királynét, a királynét akarata *ellenére* ölte meg. Nem bosszúállásra, hanem igazságszolgáltatásra készült. Fel kell figyelnünk arra, hogy az első felvonást lezáró nagy monológban megfogalmazott célkitűzése a cselekmény során folyamatosan elhalványul, s végül el is tűnik: ott még a Haza és a Becsület érdekeinek mindenekfelett való szolgálatát tűzte ki célul, ebből a cselekmény során csak a Becsület maradt, a végén pedig e monológ legáltalánosabb célkitűzésének éppen az ellenkezőjéhez jut el – nem az önmagát a személyes kötődéseitől függetlenül *puszta* lélek sugallatát követi, éppen ellenkezőleg: az indulat *puszta* hatalma sújt le ama tőrrel. Ezzel a tőrrel ugyan Gertrudis támad rá, ő azonban nem dobja el a gyilkos eszközt. „*Kerítő!*” – kiáltja a dőfés pillanatában, s nyilván azért, mert Gertrudisban (bosszúállóként) ő valóban a kerítőt öli meg.

8. A roppant haragnak a fékentartásához végső tartalékait is igénybe vevő, de a vég-ső tette (*ilyen* végső tette) egyáltalán nem készülő és nem felkészült ember lélekkállapotának megfelelően viselkedik Bánk a gyilkosság után is: ez a bátor, számos csatában

részt vett katonaeMBER most úgy érzi, a tető mindjárt rászakad, „reszket”, és „elvánszorog” a helyszínről. Ez érthető: a „bosszúálló” Bánk gyilkolt, és nem a bán, a király helyettesének most hallgatnia kell, hiszen nem ő, a jogrend védője volt jelen a tett elkövetésének pillanatában sem, hanem csak Bánk, a magánember.

A döbbenet és kétség, ami elfogja a tett elkövetése után, aligha egy hétköznapi ember természetes reakciója csupán: most nyilvánvalóan nem érzi, amit katonaként mindig kellett éreznie: természetes módon igazolható az, amit elkövetett. Az igazolás most nem csak nem magától értetődő, de – mint végül kiderül – lehetetlenség is. Kísérlet azonban tehet rá, hiszen a királyné több vonatkozásban is bűnös, s büntetése az emberi igazságérzet számára indokolt. Bűnhődése jogosult erkölcsi vonatkozásban. Az első felvonásban a „*kétféleképpen beszélt gondolatok*” nagy jelenete ebből a szempontból egyféle értelemmel bír: egy királyi udvarban, a király felesége részéről ezt a kétféleképpen érthető beszédet egyféle viselkedésként kell látnunk. Ha Gertrudis „magában a tényben” valóban ártatlannak is tekinthető, azaz: ha nem teremt is alkalmat az öccse számára az erőszakételre, viselkedésével és szavaival mintegy belehajszolja az élvvágyó, de határozatlan Ottót a Melinda elleni erkölcsi merényletbe. Az ötödik felvonásban Bánknak erre a jelenetre s erre a szerepre vonatkozó célzásaival az olvasó egyetért: becsületének és családi boldogságának feldúlásában Gertrudisnak döntő szerepe van.

Gertrudis vétkei ugyanakkor vitathatatlanok politikai szempontból is. Az országjáró útvjáról visszatérő Bánk ingerültsége az udvari élet s a királyságban dülő általános állapotok közötti különbség miatt, a nemesség elégedetlenségének hangot adó Petúr tirádáinak jelentős része, Tiborc panasza, a valóban ostoba gőg, ahogyan Pontio de Cruce illír helytartó kétségbeesett s a kormányzásban „más szabásokat” kérő levelére reagál – mind igazolja Bánknak az ötödik felvonásban elhangzó vádjait: ez a nő valóban a polgárháború szélére sodorta a királyságot. Az olvasó igazságérzete ebben a vonatkozásban ugyancsak határozott és egyértelmű támpontokat talál a darabban, sőt a mű végső kicsengése ezt az ítéletet még fel is erősíti. Gertrudis politikájának az ország szempontjából végzetes irányát ugyanis az ötödik felvonás elejére hazaérkező (s természetesen ellenérdekelte) uralkodónak is be kell látnia. A tragédiabeli igazságszolgáltatás egyik döntő kijelentését ő teszi, közvetlenül a függöny legördülése előtt: „*előbb mintsem Magyar Hazánk – / előbb esett el méltán a' Királyné!*” Mintha igazat adna Bánknak, hiszen voltaképpen a nagyúr nem sokkal korábban elhangzó érvét („...*elkellett neki / akár miképp' esni, hogy Hazánk' / ne essen el polgári háborúban*”) ismétli meg.

9. A király azonban közvetlenül e mondat előtt Bánkkal kapcsolatban is „büntetés”-ről beszél („*Irtóztatóan büntetél Istenem...*”), s tudjuk, miért: nem sokkal korábban hozták be Melinda holttestét, akit Ottó emberei öltek meg – Gertrudis öccse így bosszulta meg a királyné halálát. Melinda halála az okos s a darab végére megtisztult, önnön indulatait legyőző uralkodó interpretációjában ezek szerint nem csak veszteség, de olyan veszteség, amelynek önmagán túlmutató jelentése van: büntetés, amelyet elkövetett bűnért szabott ki a Mindenható vagy a Sors. Ennek a jelentésnek a tartalma nemcsak Bánk tettének jogosságát teszi kétségessé, hanem egyenesen a Bánk által elkövetett vétekre utal.

Mert (mint láttuk) Bánk tette indokolható ugyan erkölcsileg, indokolható politikailag, de nem igazolható a jogrend szempontjából: itt gyilkosság, ráadásul „alattomba”, „orozva” elkövetett gyilkosság történt, és szó sem volt, de nem is lehet igazságszolgáltatásról. A királyné vétkei nem menthetik fel a jogrend ellen vétő nagyurat. Ha Bánk ugyancsak büntetett el Gertrudis megölésével, természetesen nem csak azért követhette azt el, mert áldozata ártatlan volt: a mégoly bűnös királyné megbüntetése is

történhet bűnös módon. A királyné vétkei motivációt adhattak a tettehez, de nem adhattak hozzá jogi alapot. Bánk bán tette indulatból – bosszúból – elkövetett gyilkosság volt, s csak rendkívüli következményei miatt nem mondhatjuk: közönséges gyilkosság. Ez az indulatból elkövetett gyilkosság nem csak kellően motivált, de a felszínen megfelel az irodalmi konvenciók szerint osztható igazságnak: Bánk magánemberként és hazafiként egyaránt *megokoltan* állt bosszút. A bánnak azonban – ez derül ki az ötödik felvonásban – nem állt *jogában* egyik sem. Így tragikus vétséget követett el, nem azzal, hogy megölte a királynét, hanem azzal a móddal, ahogyan a gyilkosság történt. Ha az igazságszolgáltatás nem a nyilvánosság előtt – a nyilvánosság fényében – és a maga szabályai szerint történik, akkor már nem igazságszolgáltatásról van szó, hanem jogi értelemben (a közösség szempontjából) bűnről. Hiszen ha titokban ölnek meg valakit, akkor a gyilkos (aki ráadásul roppant hatalommal van felruházva) olyan világot teremt, ahol értelemszerűen az a gyanús, akit a körülmények a leginkább gyanúsnak mutatnak – Petúrt harc közben, fegyverrel a kezében találják Gertrudis holtteste mellett –, ha bosszúból, mi sem természetesebb, mint a bosszú viszonzása. Bánk titokban és bosszúvágytól elvakított pillanatában végrehajtott gyilkossággal ily módon a legjobb barát, Petúr és az egyetlen és örök szerelem, Melinda halálának okozója.

Bánk tragikai vétsége ebben áll, s ha a gyilkosság pillanatában azt kellett kétségbeesetten elismernie, hogy durván megsértette egy felelős államférfi viselkedésének elemi normáit, az ötödik felvonásban folyamatosan döbben a tudatára, hogy ő, aki mindvégig óvott a „polgári háború” rémétől, a törvénytelenység és a zűrzavar elszabadulásától, éppen ő maga az, aki elszabadította azokat az állapotokat, amelyek a polgári háború első és félreismerhetetlen jeleit idézik, s amelyek éppen a hozzá legközelebb álló két embert sodorták a halálba. Ezt természetesen nem Biberach Myska bán által közvetített végső üzenete hozza a tudomására, hanem egy másik halott, Petúr végső üzenete, aki utolsó szavaival az „*alattomos gyilkos*”-t átkozza meg. Bánk összeomlása ezzel a pillanattal veszi kezdetét.

Szakirodalom

- Arany, 1898 – Katona József: BÁNK BÁN. ARANY JÁNOS JEGYZETEIVEL ÉS TANULMÁNYÁVAL. Franklin, 1898 (Olcso Könyvtár).
- Barta, 1925 – Barta János: BÁNK ÉS MELINDA TRAGÉDIÁJA. 1925. In: KLASSZIKUSOK NYOMÁBAN. Akadémiai, 1976.
- Bécsy, 1988 – Bécsy Tamás: A DRÁMA ESZTÉTIKÁJA: A DRÁMA MŰNEME ÉS MŰFAJAI. Kossuth, 1988.
- Beöthy, 1885 – Beöthy Zsolt: A TRAGIKUM. Franklin, 1885.
- Bíró, 2002 – Bíró Ferenc: KATONA JÓZSEF. Balassi, 2002.
- Czímer, 1975 – Czímer József: A BÁNK BÁN SZÍNSZERŰSÉGE. *Új Írás*, 1975. 69–93.
- Csetri, 1992 – Csetri Lajos: BÁNK BÁN PROBLÉMÁK – SZOCIOLÓGIAI VETÜLETBEN. *Színháztudományi Szemle*, 1992. 25/31.
- Eco, 1985 – Eco, Umberto: LECTOR IN FABULA. Paris, Gasset, 1985 (Figures).
- Gyulai, 1887 – Gyulai Pál: KATONA JÓZSEF ÉS BÁNK BÁNJA. Franklin, 1887.
- Horváth, 1926 – Horváth János: JEGYZETEK A BÁNK BÁN SORSÁRÓL. In: TANULMÁNYOK. Akadémiai, 1956.
- Iser, 1976 – Iser, Wolfgang: DER AKT DES LESENS: THEORIE ASTETISCHER WIRKUNG. München, Wilhelm Fink, 1976.

- Németh, 1935 – Németh Antal: A BÁNK BÁN SZÁZ ÉVE A SZÍNPADON. Budapest Székesfőváros, 1935.
Orosz, 1974 – Orosz László: KATONA JÓZSEF. Gondolat, 1974 (Nagy Magyar Írók).
Pándi, 1980 – Pándi Pál: BÁNK BÁN-KOMMENTÁROK. Akadémiai, 1980. I-II (Korunk Tudománya).
Péterfy, 1987 – Péterfy Jenő: KATONA JÓZSEF BÁNK BÁNJA, magyarázza Péterfy Jenő, 2. kiadás.
Franklin, 1897 (Jeles Iskolai Írók Tára, 22).
Sőtér, 1971 – Sőtér István: A TEREMTÉS VESZTÉSE. II: AZ EMBER ÉS MŰVE. Akadémiai, 1971.
Sütő, 1993 – Sütő József: „RENDÜLETLENÜL” VAGY MEGRENDÜLVÉ? (A BÁNK BÁN EGYIK SZÍNI UTASÍTÁSÁHOZ). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1993.
VMÖM, 1969 – Vörösmarty Mihály ÖSSZES MŰVEL, 14. DRAMATURGIAI LAPOK. Akadémiai, 1969.
Waldapfel, 1942 – Waldapfel József: KATONA JÓZSEF. Franklin, 1942.

George Szirtes

ÉSZAKI LEVEGŐ – MAGYAR NOVA ZEMBLA

„Mint északi, fagyott szavak.”
(Samuel Butler: HUDIBRAS)

„Legnagyobb elképedésemre rá kellett jönnöm, hogy szavaink megfagytak a levegőben, még mielőtt elértek volna annak a füléhez, akihez intéztük őket. Feltételezésem hamarosan igazolódott, amikor is a növekvő hidegben az egész társaság megnémult – helyesebben megsüketült, hiszen, mint később kiderült, mindenki úgy tudta, hogy ugyanolyan jól beszél, mint annak előtte; csakhogy amint napvilágra jutottak a szavak, menten összetömörödtek és elvesztek. Nyomorúságos látványt nyújthatunk, amint bólogatunk és tátogunk egymásra, mindenki beszél, de senkit nem hallanak. Egy tengerész egy mérföld távolságban közeledő hajónak próbált jelezni: integetett, rekedtre suttogta a torkát, majd' kiköpte a tüdejét, de mindhiába.

Siralmas helyzetünk három hétig tartott. Végre megfordult a szél, s köröttünk a lég felengedett. Kabinunk azonmód megtelt valami száraz kattogással, mint később kiderült, pont a fejünk felett mássalhangzók recsegtek, s zajukba időnként pisszegés vegyült, amit én az angol nyelvben oly gyakran előforduló sziszegő hangoknak tulajdonítottam. Hamarosan suttogások szellőjét éreztem játszani fülem körül; ezek, puha és könnyű anyagból lévén, azonmód folyékonyá lettek a kabinunkon keresztülfúvó meleg szélben. Hamarosan szótagok és rövid szavak, végül pedig teljes mondatok következtek, melyek

fagyottságuk állapotja szerint olvadtak fel előbb vagy utóbb; így hát ekkor már mindazt hallottuk, ami a három, hogy úgy mondjam, néma hét alatt mondatott ki. Igen kora reggel volt, meglepetésemre mégis ezt a bejelentést hallottam: »Sir John, éjfél van, takarodó ideje.« Felismertem a kormányos hangját, és miután összeszedtem a gondolataimat, arra a következtetésre jutottam, hogy e szavak nyilván napokkal korábban hangozhattak el, ám az enyhülés beállta előtt nem hallhattam őket. Olvasómnak nem fog nehezére esni, hogy elképzelje a legénység elképedését a zszibongó beszélyt hallván, amidőn a száját senki fel nem nyitotta. Az általános megrökönyödés közepette huzamos káromkodás- és szitoközön ütötte meg fülünket, a reszelős hangról felismertem a fedélzetmestert, ezt a felettebb epés fickót, aki alkalmasint szitokszavakkal és átkokkal illetett, azt hívén, hogy nem hallom, minthogy korábban számos alkalommal csigára húzattam ez okból, amit, említett istenes felfohászkodásaira tekintettel, ez alkalommal sem mulasztottam el, amint a szemem elé került.”

(NOVA ZEMBLA* – *Sir John Mandeville*** lovag naplója.
Idézi: Joseph Addison a *Tatler* 254. számában, 1710.)

1. Észak felé

Indulni, csak úgy, az orrunk után,
biztos földje felé a rációnak,
jó széllel, túl az erkölcs délkörein,
csücsülni egy bőrönd meleg ruhán,
a kellő szellemi munícióval:
ez az eltökélt utazó szerint

az álmok netovábbja. A vonat
hosszú volt, mint az éj, mint az emlékezet.
Megtorpant. Nézegette a külvasúti
tájat, erősnek érezte magát.
A tél ropogott, a bőrnyúzó hidegek
jutottak eszembe és hogy előrejutni

* *Novaja Zemlja* („Új-föld”, orosz; korábban angolul és hollandul ma is *Nova Zembla* néven ismert): sziget-csoport a Jeges-tengerben, Oroszországban, az Arhangelszki Területen, Európa legészakkeletibb részén. Novaja Zemlját számos kisebb mellett két fő sziget (az Északi és a Déli) alkotja, amelyeket a Matocskin-tengerszoros választ el egymástól. Novaja Zemlja választja el a Barents-tengert a Kara-tengertől. Összterülete körülbelül 90 650 km².

** *Sir John Mandeville*: a nevét viselő útikönyv a XIV. században készült. Lefordították angolra, latinra és egyéb nyelvekre; az eredeti franciául íródott. A középkorban igen népszerű, elsősorban az elbeszélts csodálatos dolgoknak köszönhetően. Nem eredeti útikönyv, hanem korábban írt szövegek gyűjteménye. A szerző 1372-ben halt meg Liège-ben, és John Mandeville néven temették el, ám ez feltehetőleg álnév.

milyen nehéz a hóban. Ámde végre
északnak megyek, s ott elnyeri minden
az értelmét, véltem, s elég erős
voltam belenézni észak szemébe,
mert megtalálom majd csak a szót, reméltem,
a jó szót, amit mindenki keres.

Meglódult a vonat, megint haladtunk,
a dohányzók a hátsó kocsiban, zsúfolt tömegben,
újságos öregek, álmatag, ifjú nők,
pár gyerek: sírdogáltak vagy aludtak.
Míntha észak csupán elérhetetlen
déliaból volna az ablak előtt,

illúzió a táj. Otthonunk Európa
képzete: csak utaztunk, hogy ki-kki megtalálja,
ahol lennie kell tudtunk szerint.
Sötétség borult odakint a dombra –
arcom tükörképe vetült a tájra,
az egész szűz terepre odakint,

amely ránk várt. Lettél volna velem,
mondanom sem kéne, mekkora volt ott
az izgalom. Kövült fény lett a jégből.
A magyarzatok földjén már semmi nem
törhette meg a kemény, tiszta dolgok
fényét: egyre jobban ragyogtak éjjel.

Történelem, ó, tudnál csak szólni nyelvén
a hidegnek, tartanál csak bárha egyszer
északra, saját fagyott szíved fele,
most is régi kottákból énekelnénk,
elveszhetnénk sok agyonhasznált ősrégi koffert,
s lehetne végre mindenkinek felejtenie,

mert épp a furcsa, zord, sőt idegen hidegben,
ahol a jég, ha néhol megrepedt,
bálnák bukkantak ki hatalmasan,
s bukkantak le újra, ott kellett keresnem
az elmondandó történetemet,
úgyhogy alhattam is vagy leihattam magam,

mint más népségek ott fön, hisz utaznak épp elegenden
a hómezőkön át, ájultan, ám melegen.

2. Nova Zemblába érve

Nova Zembla vizén a szó úgy fagyott belénk,
csak tátogtunk, de mint aki kínlódvá rág,
a világ, mint deres lehelet tűnt elénk,

tömör felhő vagy épp egy elveszett világ
amorf váza, de hangfoszlányokkal teli,
mintha ott szólna benne gyengédség, durvaság,

dicséret, szemrehányás, s a fagyos csendben ki-ki
eltűnődhetne, s így felidéződhetne talán,
a titok és remény, mely a kései rést üti

a megkövült emlékezet falán,
hogy megtudjuk, mit is mondanak ott, ahonnan
eljöttünk, hogy szívünk pontosan mi után

tört meg, történelmünk mely pillanatban
siklott ki. Persze lett mélabú, rettenet,
amikor kiderült, hogy mindenütt halott van,

mikor előkerültek mind a rejtegetett,
gyönyörű szeretteink, az utcasarkon
álló puskás, gránátos gyerekek,

a megénekeletlen testek a háborús rom
alatt, akikre egy-egy épület úgy rogyott,
ahogy összeomlik a tüdő, lassan, lecsuklón,

ha elfogyott levegője, a tisztára mosott
hullák, a pék előtt az öregek sora,
az akasztottak a betonudvaron, meg a sok

futószalagon hozott ítélet... de hova
temethetnék is őket, ha nem ködpléd alá:
fagyos leheletünkbe? Rettegés meg soha

ki nem hunyó remény... Történelmünk a halál
emléke, a gyerekkor nálunk éppen ez
a fagyott felhő, ez az eltűnt Názáret, ahol

indult kálváriánk. Érezzük is jeges
csókját e szinte szilárd, tojásdadforma gőznek,
melyben, mint kapszulában, hangunk nem is neszez.

Jöttünk tele jó reménnyel. Hisz frissebben levegőznek
a tüdők a hidegben, amúgy meg rendben kötél, vitorla,
a kereskedelmi utak is igencsak kedvezőek,

van áru, ajánlhatunk sok drága, ritka
fűszert: ciprusmagot, sáfrányt, s ha ez kevés,
vérünket, életünket. De egyelőre itt a

csöndbuborékba fagytunk, feleségek, férjek és
gyerekek, moccanni köztünk senki sem mer.
Hangunk tart ki tovább vagy e hideglelés?

Majd elválík, csak legyünk türelemmel.

3. Képzelt enyhülés

Pont a fejünk felett mássalhangzók recsegtek
– így Mandeville. De én géppuskarecsegést
meg bombarobbanást hallok. Minket betettek

karanténba, egy apró szobába, öcsémet és
engem. Pattognak a mássalhangzók fejünk felett,
rejtelmes, láthatatlan hangok, megannyi kész

ítélet a kinti világról, a szürke, csüggeteg,
lassacskán télbe csúszó ősz ügyében. Alant,
az utcán zajlik az élet, de mi, a két beteg,

kizárattunk belőle, ez a nyenyerehang
a saját kódrendszerünkön kifog.
Szüleink arra várnak, hogy a rádió nyugtalan

perceiket kitöltse. Kik a harcosok?
Kiknek a hangja recseg a világra?
Csak játék fegyverünk van, az se sok,

zászlónk egy pici ólomkatonán a kokárda.
Odakint alakul egy egész újfajta nyelv,
s a száműzetés különös illatú sok virága

nő ki bennünk a bánat emez új nyögéseivel,
az *ahokkal* meg *ókkal*: a *megbántott* fanyar
mellékneve vagy épp az örökös *levert*,

s egy mézes, furcsa főnév, mely a torkunkban kapar,
talán a győzelem és dicsőség neve,
mely nem is név, hanem egy hatalmas szobor,

ahogy talapzatáról éppen zuhan lefele,
és közben az a zaj, az az iszonyú zaj,
az az artikulálatlan mássalhangzó-zene.

De mi persze, két fiúcska, semmi baj,
a másodikon skarlátból lábadozunk.
Nem beszélünk egy hangot sem a majd

csak később eltanulandó nyelvből, mely a városunk
teszi tönkre. Ismerős csak később lesz fülünknek
dörgő története, a sok nyelvtani csonk

később áll össze. Az arcizmok jól megmerevednek
a gyakorlástól. Hamar minden ropog-recseg.
A sok mással- s magánhangzó lassan felenged.

4. Északról délnek

Itt északon a tenger ahhoz nem elég hideg,
hogy a szájpaddlásra tapassza a nyelvünk.
Idefent a mássalhangzók recsegése az otthonos
bankóropogás, bár ezt a jó öreg
valutát délre tőlünk csak néhány igen elnyűtt
helyen váltják. Mielőtt az elektronikus

vihar kitört, mikor még a hírek sóhajokként
terjedtek a gangokon, akkor sosem feledtük
az emberi hangokat az idő liftjébe rekedve
az elhanyagolt bérházakban, hol időnként
öregek halódtak, és a szomszéd meg a felettük
lakó elhanyagolt, ám művelt diák se kereste

őket jó ideig. Amott, abban a déli
országban, fel a lépcsőn kettesével szaladtunk
és a rugós nyugágyon szeretkeztünk s ezalatt
hallgathattuk a rádiót, míg el nem zárta a néni
mellettünk, és a hangos házaspár pont alattunk
krárogva, szipogva vágott ritkán használt szavakat

egymás fejéhez. Ami jeges, maradt jeges,
akár a fehér frizsider, fehérret énekelvén:
zavaró, de otthonos. Annak volt a jele,
hogy működnek a dolgok. Majd, egy különleges
napon, olvadni kezdett, ki-kialudt a jelfény,
és felbolydult a bérház is valamelyest.

A virágnyelvet felejtjük el, a sok metaforát.
Jó lenne, ha e nem várt enyhülést értenénk.
A halottak a jégsezekrényben érthető
nyelven dalolnak, az utakat rendben lesózták,
a forgalom halad a szabályok szerint.
Legyen mindenre meg a kiszabott idő.

Nova Zemblába tán most az idő berobbant.
Tán a recsegő mássalhangzók szóltak a már jó
ideje velük alvó magánhangzóknak is.
A légzés tán meg a puskák központozása jobban
hasonlít, mint ahogy képzeltük, a rádió
viharzó hangjai, a nyekergések, hamis

sipítások, kopogások teremtenek talán
élhető múltat. Ötven éve imbolyog a
ladikunk, ötvenhat óta. Vízről kotyogó hajó,
ingó padlójú gyerekkor, hazudós kapitány.
Van úgy, hogy felmerül a névváltozás joga.
Így lett egyszer csak a Reménység Foka: Jó.

Imreh András fordítása

Babiczky Tibor

AURUM

Akit – úgy hittem – már régen elmartam magamtól
Akit hazugságaimmal s vágyaimmal végképp tönkretettem
Nikotinnal szesszel mérgezett szívemben a gyermek
Újra megjelent

S most aggódva méri pulzusom s vizsgálja szívem
Körül a meggyűlt zsírt meszet s mellemre szorítja fülét
Hallgatja az életet hogyan veri szét
Bennem az élet

Egyedül csak a szívben nincs sokaság
Nincs férfi se nő se gyerek se idős
Nincs járható nincs járhatatlan amerre megyek
Nincsen semmi út

Most tetőtől talpig szemnek öltözöm
Mászik mászik egy nagy kerek bogár
S az égbolt írisze aranyról mélyvörösre vált
„Hát te bolond vagy?”

LEVEGŐVÉTEL

Ez már így marad. Elbotlik dolgában a férfi,
a nő, elhull állat és faág.
És félek, mint a bolond, aki féli
ép gondolatát.

Széken felejtett nadrágba, ingbe
rágta be magát az éjszaka.
Most előbújik s megfog szelíden
dohány-, verejték- s borszaga.

Vontató állatnak a lélegzetet
testünk elé ki fogta be?
A nap már csak egy ujjnyi tán. Minden el-
vonszolódik a semmibe.

Szemünk a magasba tekint, de nem lát
semmit. Az ősz ez itt. Nehéz.
Ez már így marad. Sötét lesz. S amit látni
akartunk, mindvégig az volt, ami néz.

Kovács Mikó Edina

SZÜRKÜL

Múlik az égszínkék, lepedő szürkül. Beszüremlik
rózsás lámpák hajnali fénye. De látni kevés már.
Dúdolok. Egykedvű felszínek alatt feszülő csönd
bújik: ilyenkor a nemlátszás is olyan kimerítő.
Más utcákra hajznak az utcák; száz meg ezer rég
volt utcára. A „most” értelmét vesztí: hibernált
pillanatok kavarnak, mint széles, konok örvény.
Dönteni kellett volna, mi fáj inkább – de nekem nem
ment: a vak éj vagy az éles nap... s már nincsen egyik sem.

NYELVLECKE ÚJRAKEZDŐKNEK

Liebe Karin, kérlek, nicht böse rám;
 hosszú csönd volt, a sűrű semmi csöndje.
 De elfoszlott minden közös szavunk:
 Balaton, nyár, gitár és pályaudvar,
 műanyag táskák – és képeslapok
 Lipcséből. Hittem: elvegyültetek,
 a tükrös zöldségpult, a csillogó
 pöttyökkel szórt padló az áruházban;
 a méretpontos krumpliszeletek
 világa tárt karokkal várt. Mi meg...
 de hagyjuk. Nem lennék irigy ma már
 az illatodra: édes és makacs
 madártejsszag... Nem lenne búcsúzás,
 csak gyors fotók kezes mobilokon;
 és kitörölhető memóriák.
 S tíz év után... egy konferencián
 egy műhely. Egy lány Lipcséből. Sután
 megtördelt nyelv – az élmény fontosabb;
 hogy ki mert szólni és mért nem. – Tudod
 – mondta –, a nyugatnémetek olyan...
 és bólintottam. Értem pontosan.
 Ahonnan, s amit vétettünk – közös.
 Hát egy alannyá lettünk, ő meg én,
 és megkerült az eldobott darab
 a mondatból. Más semmi különös,
 zárom a sort. Schreib mir, ha lesz időd.

Lanczkor Gábor

HALOTT TERMÉSZET

Nekiindultunk a kiszáradt,
 szűk vízmosásnak ketten a fehér kövek,
 virító tüskés kórószárok
 között föl, fölfelé az erdős semminek.

A vízmosást mögöttünk hagyva,
 fenyők alatt a szürke sziklasatuban
 kis tó tűnt fel; metélőhagyma
 zöldellt partján a fű közt öntudatosan.

És vihar egyszeri csalétke,
egy megnevezhetetlen lombú tönk faralt
le a mélyülő tófenékre,
a vízben ágai, akár a rőt korall.

Termeszváarak, világos sziklák.
S feljebb a lavina roncs hulladékai.
Sávnyi fát elsodort, szétcincált
ez az olvadt hósávnai hűvös valami –

álló, derékba tört nagy törzsek,
követ-földet szorító kiszakadt gyökér,
ezernyi túleveles tört seb –
koszos fehér volt minden előttünk, fehér.

Felhők árnya sötétítgette,
az erdőn lenn foltokban be-bealkonyult,
amíg fölértünk a nyeregre.
Törpefenyő-sűrűn vitt fölfelé az út.

Aztán csak a nagy szél, tört szirtek.
És te, aki nem borzadsz, és ezt olvasod.
Itt fenn van az, hogy elveszítlek,
egyetlen élőmet e tiszta havason.

A VÍZESÉS

Félig elmerülve egy tál higanyban
úszik egy vasgolyó.
A fák közé a szél forrón belobban,
fújtat a barna ló,

kantárját megkötöm a nagy fenyőhöz.
Vagy ötméternyire
a sziklák közt sötét víztükröt öntöz
a zuhatag vize.

Onnan kerekded tömbökön bukdácsol
a völgybe a patak,
átdőlve a sziklán, kavicsos rácson
a vízfelszín alatt.

Beugrok, s beúszom a vízesésig,
testem hűl fél fokot.
Egy tál higanyban elmerülve félig
egy vasgolyó forog,

dögöljek meg, dögöljelek, dögöljek
bele hát abba, hogy
véletlenül nehogy egy istent öljek
le: mert ki abbahagy

téged, igazából még el se kezdett,
mert hiába hagyok
akárkit el s hiába volnánk ketten:
egy vagy, egy vagy; s vagyok.

Borgos Anna

VAY SÁNDOR/SAROLTA: EGY KONVENCIONÁLIS NEMISZEREP- ÁTHÁGÓ A MÚLT SZÁZADFORDULÓN

Írásom főszereplője a múlt századfordulón élt író-újságíró, Vay Sándor, született Vay Sarolta grófnő, aki nőként látta meg a napvilágot, de fiúként nevelkedett, majd felnőttként korának hagyományos (dzsentri-) férfiéletformáját élte, és akit két korabeli forrás a következő módon jellemezett: „*Csak magában nem szerette a nőt. Az asszonyiség szeretete minden másban, ami kívül állott, annyira ment nála, hogy utóvégre szerelmes lett az asszonyokba; de mindig olyan asszonyokba, akiknek finom lelkük, üde arcuk s meleg szíviük vala.*” (Eger és Vidéke, 1889. nov. 12.) – „*Vallásos, élénken érdeklődik minden szép és nemes dolog iránt, csak a férfiak iránt nem.*” (Richard von Krafft-Ebing: PSYCHOPATHIA SEXUALIS.) – A tanulmány az ő portréját igyekszik megrajzolni, amihez egyrészt Vay életútja, önmagáról való gondolkodása kínál megfelelő kiindulást, másrészt fontos adalékokkal szolgálnak a kortársak (írók, újságírók, pszichiáterek) vele kapcsolatos megnyilvánulásai, amelyek túlmutatván a személyen, sokat elárulnak a nemekkel, nemiséggel, természettel, normalitással, perverzióval kapcsolatos korabeli nézetekről is.

Kezdjük az életrajzzal, már ami abból a rendelkezésre álló források alapján rekonstruálható.¹ Vay Sarolta 1859-ben született Gyónon (ma Dabashoz tartozik), nagy múlt-

¹ Szinyei József: MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. Hornyánszky Viktor kiadása, 1911. 1016–1017.; Richard von Krafft-Ebing: PSYCHOPATHIA SEXUALIS, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A RENDELLENES NEMI ÉRZÉSRE [1886]. 12. kiadás [1902]. Nova, 1926. 331–339.; Buza Péter: SAROLTÁBÓL SÁNDOR. Budapest, 1983/7. 38–41.; Steinert Ágota: UTÓSZÓ. In: Vay Sarolta: RÉGI MAGYAR TÁRSASÉLET. Magvető, 1986. 499–507.; Fábri Anna: 'A SZÉP TILTOTT TÁJ FELÉ'. A MAGYAR IRÓNÖK TÖRTÉNETE KÉT SZÁZADFORDULÓ KÖZÖTT (1795–1905). Kortárs Kiadó, 1996. 169., 177–178.

tú, arisztokrata családban. Apja, Vay László, József főherceg koronaöre, anyja Beniczky Sarolta. Egyes források apjának tulajdonítják a szándékot, hogy elsőszülött lányát fiúnak nevelje. (Öccsét, Vay Pétert pedig állítólag szoknyában járatta; belőle később apát, neves misszionárius és útikönyvszerző lett.) A gyermek Vayt nevelője, Kászonyi Dániel vívni és lovagolni tanította, ifjúkoráról pedig annyit rögzítettek a feljegyzések, hogy különböző egyetemeken – Budapesten, Lipcsében, Drezdában és Berlinben – tanult. A Vay család a XIX. századtól fokozatosan deklasszálódott, és elvesztette vagyonának jelentős részét. Vay Sándornak gondoskodnia kellett megélhetéséről. Írni kezdett: először Vay Sarolta néven szépirodalmi szövegeket, verseket és novellákat publikált. Azonban hamarosan az újságírói pályát és életformát választotta, és számos lapban (*Pesti Hírlap*, *Vásárnapi Újság*, *Új Idők*, *Egyetértés*, *Magyar Szalon*, *Országos Hírlap*, *Debreceni Hírlap*, *Képes Családi Lapok*) közölt cikkeket, amelyekhez viszont már különböző álneveket használt (a Vay Sándoron kívül többek között D'Artagnan, Vayk, Floridor és Celesztin nevek fordulnak elő).

Összes munkáinak tízkötetes kiadása még életében megjelent. (GRÓF VAY SÁNDOR MUNKÁI I–X. Légrády, 1909.) A halálát követő mintegy nyolc évtizedes szünet után először a Magvető adott ki egy Steinert Ágota szerkesztői jegyzeteivel kísért válogatást Vay tárcáiból 1986-ban (RÉGI MAGYAR TÁRSASÉLET), amit aztán az idei évben a Szávai Géza gondozásában a Pont Kiadónál megjelent újabb gyűjteményes munka követett (EURÓPA BÁL). (E két utóbbi kiadáson szerzői névként, némileg vitathatóan, Vay Sarolta szerepel.) Vay többnyire történeti jellegű tárcákat írt a XVIII–XIX. századi Pestről és vidékről, amelyek saját osztályának hétköznapijait és ünnepeit idézik fel a férfi narrátor nosztalgikus hangján. A lapokon koronázások, vadászatok, bálók, szerelmek, esküvők és temetések villannak fel, uralkodók, politikusok és művészek elevenednek meg a Monarchia különböző szegleteiből. Mária Terézia és II. József, Széchenyi, Kölcsey és Kazinczy, a Lónyayak és a Podmaniczkyak és rengeteg elfeledett név, mint Komáromy Gyuri Bihar megyei gavallér, Orth János főherceg vagy „az utolsó Illésházy”, hogy csak néhányat ragadjunk ki a rengetegből. A szövegek stílusa érzékletes, Mikszáthot idézik és Krúdyt is inspirálják majd, de a Vay-életmű elsősorban igen gazdag művelődéstörténeti anyag, a szövegeket mindenekelőtt a jó szemű és tollú publicista szellemessége és eredetisége teszi ma is élvezhetővé.

Az írások közvetlenül nem tematizálják a nemi szerepek kérdéskörét, bár Vay viszonylag gyakran és szívesen ír nőkről. Értékrendje voltaképpen modern és liberális, de afelől nincs kétsége, hogy a nő – még ha időnként kártyázik, harcol vagy politizál is – egy másik világ. Szó esik szivarozó hölgyekről (LAVOTTA SZERELMEI ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK), kártyás asszonyokról (RÉGI MAGYAR TÁRSASÉLET), irodalmi szalonokról (A KIRÁLYNÉ POÉTÁJA ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK). A szövegek nosztalgikus-gavalléros hangon, a férfi nézőpontjából szólnak: a tisztelet, a rajongás hangján az „örök asszony” iránt, aki leginkább a férfit – többek között őt, Vay Sándort is – támogató, inspiráló alakként jelenik meg: „Szó nem esett akkor még feminizmusról. Ellen Key, Käte Schürmacher felolvasásokat nem tartottak. Politikai jogokra se tartottak igényt asszonyaink – de hős, de férfi volt valamennyi, amikor ütött a küzdelmek órája. [...] Szeretni, szenvedni, bujdosásban meghalni is tudtak ezek a kuruc asszonyok. És mindent áldozni azért, akit szerettek.” (KURUCOK ASSZONYA. In: ERZSÉBET KIRÁLYNÉ ÉS MÁS KRÓNIKÁS FÖLJEGYZÉSEK); „A világ teremtése óta az asszony alfája és omegája mindennek. [...] Az örök asszonyt mindig és mindenben megtaláljuk. Társadalmi életünkben, politikánkban, a művészetben és az irodalomban – ők serkentik a férfit tetterre, az ő kezükben a bukás és a siker.” (AZ ASSZONYOK ÉS A KÖZÉLET. In: RÉGI MAGYAR TÁRSASÉLET.)

Vay tehetséges, produktív és viszonylag elismert szerző volt, szakmailag és szociálisan mégis a periférián maradt. Az újságírói pályát megszakítva, rövid ideig kávéimporth-ügynöksége volt Fiumében, de az üzlet hamarosan megbukott, és ő ismét visszatért az íráshoz. Az I. világháború alatt Zürichben tartózkodott; itt tüdőgyulladást kapott, és 1918. május 23-án egy luganói szanatóriumban meghalt. Elszigeteltségbe, csalódottságba, az anyagi és szakmai elismerés fájó hiányába torkolló pályafutásáról maga így vall abban a későn napvilágra került szövegrészletben, amelyet itt a közreadó Buza Péter nyomán idézek: „*Ritkán írok én már. Tavaly óta betegeskedem, előbbről a csekély előismerés, rossz anyagi javadalmazás, czehbelleiktől tapasztalt kevés jóakarát, fájdalom, igen megtuntatták velem a magyar litterátor állapotát.*” (SAROLTÁBÓL SÁNDOR.)

Mindazonáltal a szabad, független és mozgékony újságírói élet megfelelt Vay Sándor személyes szükségleteinek: a dzsentrifikálódott nemes kényszerű választását a szabadúszó értelmiségi privilégiumává változtatta. Megjelenése és viselkedése egyaránt az előkelő férfitől elvárt, hagyományos külsőségeket betartó férfiidentitást fejezte ki. Élete, melynek a vállalt férfiszerephez híven része volt a név, az öltözködés és a párbajokat, szöktetéseket és utazásokat magában foglaló életforma, látszólag gördülékenyen, bár pszichés és praktikus küzdelmek közepette zajlott a férfiak világának különböző színterein. Így jellemzi őt Richard von Krafft-Ebing osztrák pszichiáter, akitől nemcsak a kései utókor, de az őt személyesen ismerő kortársak² is talán a legtöbbet tudják meg Vay háttéréről és életmódjáról: „*Gondos nevelésben részesült, nagyobb utazásokat tett atyjával, természetesen mindenütt mint fiatal férfi, korán emancipálta magát, kávéházakba járt, sőt kétes hírű helyektől sem idegenkedett, s nem átallott azzal dicsekedni, hogy egyszer a lupanarban is utroque genu puella ült. Gyakran részeg volt, kedvelte a férfisportot, igen ügyes vívó volt. Vonzódott színésznőkhöz vagy más egyedülálló, lehetőleg nem egészen fiatal nőkhöz. »Legszívesebben csúnya, jelentéktelen kinézésű férfiakkal mentem női társaságba, hogy ezek ne homályosítsanak el; [...] A szellemességet többre becsültem a nőnél, mint a szépséget. [...] Szerettem, ha a nő szenvedélye költői fátyol igéző leple mögül nyilvánul meg. A szemérmertlenséget undorítótnak találtam a nőnél.«*” (PSYCHOPATHIA SEXUALIS.)

Vay maskulin éazonossága szexuális orientációjában, ennek megfelelően nőkkel folytatott afférjaiban is látványosan megmutatkozott. A legtöbb nehézséggel ugyanakkor itt kellett szembesülnie. Ezekről is Krafft-Ebing esettanulmánya tudósít bennünket a legrészletesebben. Vay tizenkét éves korától Drezdában élt anyai nagyanyjánál,

² Egy 1882-re datálható epizód, melyet Gyöngyi Izso színművész idéz fel, ugyancsak nyújt némi betekintést Vay akkori életformájába, és egyben adalékkul szolgál Krafft-Ebing egykorú intellektuális hatásának felméréséhez is. Köszönet Saly Noéminek, aki felhívta a figyelmemet erre a forrásra. „*Érdekes epizód egy akadt ebben a szezonban: Volt akkoriban Miskolczon egy szenvedélyes műkedvelőnő: Xantusné Doleschall Gabriella, tavaly a miskolczi színházban fellépett vagy három szerepben. Ez nem engedte nyugodni, felkereste hát a Károlyi-féle társulatot Fehérváron is. Nem erről a vendégzereplésről akarok megemlékezni, hanem a vendégművésznő chevalier servant-járól. Tavaly még leányruhában láttam Miskolczon. Vay Saroltának hívták, Fehérvárt mint csinos gavallér jelent meg a színháznál, Vay Sándor néven! – Szervusz! – szölt hozzám, – szeretem, hogy itt vagy, pajtás, földikém, estére, előadás után megyünk együtt lumpolni! – Tátva maradt a szám, és ő rögtön egy speciálitás szívat dugott belé, nem feledkezvén meg a magáéről sem. Füstölt, mint egy gyárkémény, és fenegyerek módon diskurált és viselkedett. Hát, mint miskolczi fiú halottam én, hogy az öreg Vay gróf excentrikus volt, a lányát fiúruhában járatta, a fiút meg leányruhában. De hogy ez a grófkisasszony most Fehérváron engem lumpolni hív, erről hogy mertem volna én álmodni – és nem tágitott. Lumpolni. És hová? Éjszakai mulatóhely! Ahol nők vannak! Kidülledt a szemem; a lányokat ez a kis legény az ölebe ültette. Hosszú évek után Krafft-Ebing PSYCHOPATHIA SEXUALIS-a megmagyarázta, amit én akkor felfogni nem tudtam. Nem vágok az események elé, de többször találkoztam vele. Ez érdekes dolgokra sor kerül könyvemben.*” (Gyöngyi Izso: SZÍNÉSZ EGY FÉLSZÁZADON ÁT. Hajnal Kiadás, é. n. [1922.] 72–73.)

aki leánynevelő intézetbe adta. Itt esett meg az első afférja: „13 éves korában szerelmi viszonyt kezdett egy angol lánnyal, aki előtt fiúnak vallotta magát, és a lányt elcsábította. Sarolta aztán anyjához került vissza, [akinek] bele kellett nyugodnia, hogy lányát ismét Sándornak hívják, hogy fiúruhát hordjon, és minden évben legalább egy szerelmi viszonyt inscenáljon a saját neméhez tartozó személlyel.” (PSYCHOPATHIA SEXUALIS.) Ettől kezdve rendszeresen voltak kalandjai nőkkel. A következő dokumentált afférja Egerben kezdődött mintegy tíz évvel később, ahol Hegyesi Mari színésznőnek udvarolt. A vonzalom valószínűleg egyoldalú volt, de Vay mindenesetre párbajba bonyolódott, hogy megvédje Mari becsületét egy fiatal jogász inzultusával szemben. Egy másik, sikeres csábítása az egyetlen tartós kapcsolatához vezetett: Nyíregyházán megszöktette Eszéki Emmát, aki ugyancsak színésznő volt, a helyi bíró lánya, és Sándor kedvéért elhagyta a színpadot. Három évig együtt éltek Pesten, még házasságot is kötöttek (álpap előtt persze).

Gyöngyi Izsó színművész 1922-es memoárja felidéz egy találkozást Vay Sándorral ebből az időszakból (1883-ból): „Aradi Gerő társulatának új téli állomása Debreczen. Kaposvárról tehát nagy utat tettünk Nyíregyházára, hogy Debreczen közelében készüljünk a téli szezonra. Én előreutaztam Nyíregyházára bérletgyűjtés céljából. Hát, amint járom a sort, egy ház kapujában kit látok? Egy kis furcsa figura, akárcsak Bizay báró, török slafrock, papucs, fez, csibuk a szájában. Rám kiált: – Szervusz, földikém! – Hát, uramfia, Vay Sarolta, azaz Sándor. – Gyere, pajtás, bemutatlak a feleségemnek! – És karonfogván, bevonszol a házba. Szerény kis lakásában csakugyan ott az asszony. Megismerem, egy színésznő, pályáztam is vele Lászinál, ámulok, bámulok, nagyon egyszerűen élnek, de a gazda vendégszerető, meg akar vendéglenni s utána néz, hogy egy kis sört, villásreggeli-félét hozasson, én azalatt egyedül maradok a kolléganővel, gyóntatom, vallatom, hogy hát hogyan is van ez a házasság? A régi ismeretség bizalmas vallomásra bírja. Ő boldog és minden irányban elégedett. Körülményesen elmagyaráz mindent, ám én ezt nem tehetem, itt nem közölhetem, Krafft-Ebing PSYCHOPATHIA SEXUALIS-a bőven foglalkozik az esettel.” (SZÍNÉSZ EGY FÉLSZÁZADON ÁT. 110.)

A kapcsolatnak az vet véget, hogy 1887-ben Vay a Wörthi-tónál nyaralván megismerkedik egy klagenfurti család lányával, a huszonhat éves tanítónővel, Engelhardt Marival, egymásba szeretnek, és a család fenntartásai ellenére levelezésbe, majd szerelmi viszonyba kezdenek, amely 1889-ben házassággal végződik. (Vay ekkorra felbontja a „házasságot” Eszéki Emmával, aki azonban élete végéig Vay grófnénak tekinti magát.) Mari, úgy tűnik, nincs tudatában a vőlegény biológiai nemének, erről tanúskodik ez a vallomása: „Nem szeretek többé idegen gyermekeket, de ha Sanyival volna gyermekem, ezt imádnám.” (PSYCHOPATHIA SEXUALIS.) Ezt a biztatóan induló kapcsolatot azonban durván kettétöri egy jogi procedúra, amely hamarosan orvosi vizsgálatba fordul át. Vay eladósodott, és kölcsönkért „apósától” nyolcszáz forintot egy nem létező titkári állás kauciójához. Amikor kiderült a csalás, az após feljelentette. Az esetről a napisajtó is hírt adott (l. pl. KISASSZONY-FÉRJ, *Borsodmegyei Lapok*, 1889. november 12.). 1889 novemberében tartóztatták le, és a vizsgálati fogságban fény derült női nemére. Ezen a ponton kapcsolódik be a vizsgálatba a törvényszéki orvos, dr. Birnbacher, aki részletes véleményt készít az esetről. Később az ő szakértői anyaga szolgáltatja az alapot Krafft-Ebing „gynandria” címszó alatt közzétett nagy esettanulmányához. Vay Sándor/Saroltáé egyébként a leghosszabb eset a PSYCHOPATHIA SEXUALIS *Véleszületett rendellenes nemi érzés a nőnél* című fejezetében.

Az esettanulmány a felmenők ismertetésével indul, s a leírás már a fennálló „rendellenességet” hivatott alátámasztani. Értesülünk Sarolta nagyanyja nővérének hisztériájáról, holdkórosságáról és képzelt benuulásairól, anyja idegességéről és holdfóbiájá-

ról, nagynénje legkülönbébb kényszereiről, valamint egyéb spiritiszta és öngyilkos hozzátartozókról. Az „excentricitás” mint legfőbb családi vonás bizonyoságul szolgál az aktuális excentrikus hajlam öröklött természetére nézve. Krafft-Ebing ugyan említést tesz az apa „hóbortjának” tekintett fiús neveléséről, de azt semmilyen módon nem kapcsolja össze Sándor „rendellenességével”. A genetikusan meghatározott és testi jegyekben kifejeződő rendellenesség paradigmája nem írható föltül.

Szimbolikusan is tekinthető az a fordulat, ahogyan Vay esete a bíróság közegéből az orvosi intézmény fennhatósága alá kerül. A változás hasonló ahhoz, amelyen a jogi diskurzusból az orvosi érdeklődés homlokterébe áthelyeződő homoszexualitásreceptió ment át: az erkölcsi keretet és büntetést felváltja a vizsgálat, a magyarázatkérés, a diagnosztizálás igénye. A „természet” normái azonban legalább olyan erősek és áthághatatlanok, mint az „erkölcsi rend”. Az esettanulmány lényeges eleme az aktív, „*meg nem fékezhető*” szexualitás; a szöveg részletezi a Vay Sándort vonzó „*nőtípusokat*” és a nemi kielégülés módját is: „*Nők közül nem éppen szép vagy testes, nem is egészen fiatal nők érdeklik. [...] 24-30 éves nők valami mágneses erővel vonzzák őt magukhoz. Nemi kielégítését egyedül in corpore feminae találta (soha a saját testén), éspedig vagy az illető nő manustupratiójában vagy cunnilingusban. Néha kóccal kitömött harisnyát használt priap gyanánt. E nyilatkozatokat nem szívesen teszi, szeméremérzése szemmel láthatólag föllázad ellene; irataiban sem találunk soha szemérmertlenséget vagy cynismust.*” (PSYCHOPATHIA SEXUALIS.)

A nők azonos nemű vonzalma már nem aszexuális, ideiglenes és „ártalmatlan” romantikus barátság, hanem stabil, szexualizált jelenség, amelyet szükséges azonosítani, megnevezni, megvizsgálni és patologizálni.³ (A „jelenség” megnevezésével az orvostudomány egyszerre korlátoz és inspirál. Azt a folyamatot tükrözi és erősíti meg, amelynek során a viselkedés és a vágy identitássá, életformává, közösségszervező erővé válik, hogy utóbb azután a politikai cselekvésnek adjon tápot.) Krafft-Ebing hangsúlyozza, hogy a női „inverzió” nem tér el alapvetően a férfietől. Az elfojthatatlan, kényszerű, „*meg nem fékezhető*” szexuális ösztön enyhítő körülményként szolgál, Sándort tehát paradox módon az orvosi szakvélemény alapján mentik fel. Továbbra is gróf Vay Sándorként éli az életét, de nem tudunk több nőügyéről.

Visszatérve a pszichiáteri véleményhez, szembeötlő az ellentmondás, amely az esettanulmány főszereplőjét egyfelől perverzként, másfelől tisztelőre méltó emberként jellemző két narratívát között feszül. A beszámoló visszatérően hangsúlyozza Vay tehetségét, érzékenységét és műveltségét, miközben aberrált, perverz állapotáról értekezik. „*Vállásos, élénken érdeklődik minden szép és nemes dolog iránt, csak a férfiak iránt nem, sokra becsüli, ha mások erkölcsileg nagyrabecsülik. [...] Mélyen sajnálja, hogy szenvedélyével szerencsétlenné tette Marit. [...] Rendkívüli tehetséget mutat irodalmi téren, emlékezőtehetsége csodá-*

³ Homoszexuális nők pszichiátriával, illetve pszichoanalízissel való találkozásairól l. pl. Lafferton Emese elemzését a munkásosztálybeli nemiszerep- és törvényáthágó Ilma esetéről, aki szintén elkerült Krafft-Ebinghez is („HYSTERIA AND DEVIANCE IN FIN-DE-SIÈCLE HUNGARY. ILMA'S CASE”. *Replika*, 1998, special issue. 75–98.); Ferenczi Sándor egy – későbbi felfogásához képest igen konzervatív szemléletű – preanalitikus írását („NŐI HOMOSZEXUALITÁS” [1902]. In: Ferenczi: *LÉLEKGYÓGYÁSZAT*. Kossuth Könyvkiadó, 1911. 19–24.; és Freud esettanulmányát egy magyar származású nőről, Csillag Szidóniáról. („A NŐI HOMOSZEXUALITÁS EGY ESETÉNEK PSZICHOGENEZISÉRŐL” [1920]. In: *A FARKASEMBER. KLINIKAI ESETTANULMÁNYOK II*. Sigmund Freud Művei. Filum Kiadó, 1998. 219–249.). Krafft-Ebing (illetve címében Ferenczi) hatása érezhető a pszichiáter-ideggyógyász dr. Nemes-Nagy Zoltán munkáján. *KATASZTRÓFÁK A SZERELMI ÉLETBEN. SEXUALPATHOLOGIAI TANULMÁNY*. Aesculap Kiadás, 1934. A (férfi) homoszexualitás korabeli orvosi-jogi-kultúrtörténeti megközelítéséről l. dr. Pál György: *A HOMOSZEXUÁLIS PROBLÉMA MODERN MEGVILÁGÍTÁSBAN*. Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó, 1927.

latos. [...] Egész megjelenése feszes, öntudatos, bátor. Tekintete értelmes, arcjátéka kissé komor színezetet árul el. [...] Az orvosi vélemény abban csúcsosodik ki, hogy S.-nél súlyos terheltég alapján álló veleszületett rendellenes nemi érzés áll fenn, mely anthropologiailag is megnyilvánul a testi kifejlődés anomáliáiban, s hogy a vád tárgyát képező cselekedetek kóros és meg nem fekéhezhető sexualitásával magyarázhatók.” (PSYCHOPATHIA SEXUALIS.)

Krafft-Ebing szövegének másik jellemző vonása az a mód, ahogyan feltételezi és megerősíti a dichotóm nemi rendszert, és meghatározott vonásokat tulajdonít a maszkulinitásnak: a férfias vonások rendszerint a páciens „értékeihez” asszociálódnak, miközben paradox módon „perverziójának” is azok képezik az alapját. „Írásából szilárd és határozott jellem világlik ki. Valódi férfias vonások ezek. Tartalmuk sokszor ismétlődik: mindig féktelen, vad szenvedély, gyűlölet és makacs ellenállás mindazzal szemben, ami a szerelemre áhítózó szűv útjába áll. [...] Nem csúnya, intelligens arc, mely az arcvonások finomsága dacára határozottan férfias jelleget mutatna, ha az oly nehezen nélkülözött bajusz nem hiányoznék; a törvényszéki orvosoknak is nehezükre esett a női ruha dacára szem előtt tartani, hogy nővel van dolguk, mert ha Sándorral, a férfivel érintkeztek, úgy a társalgás sokkal közvetlenebb, természetesebb, szinte korrektebb lett.” (PSYCHOPATHIA SEXUALIS.)

Az idézethez hasonlóan ellentmondásos és inkohere ns megállapítások a korabeli sajtóban is fellelhetők. A tehetséges, érzékeny és művelt hazafi egyszersmind excentrikus, furcsa, aberrált személy. A Magyarország című lap nekrológia szerint (1918. május 26.): „Régóta nem hallottunk róla, s most elszorul a szívünk, olvasván a luganói távirat szomorú értesítését, amely egy különös ember, érdekes író, hűséges barát s végtelenül finom, gyengéd és érzékeny lélek elmúlását jelenti. A magyar irodalom George Sandja volt. [...] Férfias hajlamai és valami beteges aberráció, amelyről Krafft-Ebing is említést tesz PSYCHOPATHIA SEXUALIS című híres munkájában, arra ösztönözték, hogy férfinevet vegyen föl, s férfimódra öltözködjék. Az írásaiiban azonban nem volt semmi természetellenesség.” A Pesti Hírlap „az irodalom elmerengő, mélaszavú, regényes életű művelője”-ként emlékezik meg róla. (1918. május 25.) A Budapesti Hírlap „poétikus, csendesszavú, levendulaillatú” írásait emeli ki (1918. május 26.): „Férfimódra élt és viselkedett. Élete Ahaszvérusé volt: bolyongott céltalanul, önmagával és az emberekkel való meghasonlásban. Vágyai voltak, de reményei soha...”

Ezek az aszexuális és éteri leírások az íróra koncentrálnak, és a férfiként élő nő csak a szenvedések, küzdelmek és frusztrált vágyak kontextusában jelenik meg. A magyar George Sandként emlegetik, és bár a párhuzam nem egészen helytálló, azt jelzi, hogy a nemét váltó nőnek már létezett lehetséges mintája, reprezentációja a korban.

Érdekes megnézni azokat a cikkeket, amelyek Vay „valódi” nemén medítálnak, és komoly erőfeszítéseket tesznek, hogy elhelyezzék őt a korabeli közgondolkodás valamelyik dobozában.

Az Eger és Vidéke mindenáron nőnek akarja látni Vay Sándort. Ezért az újságíró összegyűjt egy sor sztereotipikusan női vonást, és hozzáilleszti Sarolta biológiai neméhez, figyelmen kívül hagyva Vay tökéletesen eltérő karakterét. „Sarolta comtesse-ből akaratlanul is kitört a finom idegzetű nő. Összeremegett, ha olyan férfi oldala mellett kellett pár percig maradnia, akinek a körmei nem voltak tiszták. [...] Vay Sarolta grófnő szerette és szereti mindazt, ami finom, meleg, érzékeny, szívet, gyöngédséget és ízlést föltételez, tehát az asszonyit. Vörsei, tárcái kerekdedek, finomak, csöngők, mint egy bájos asszony kacaja. [...] Sarolta grófnőnek soha nem voltak férfias kedvtelése. Csupán annyit tett meg, amennyit egy-egy sportkedvelő főúri hölgy is megenged magának. Kocsikázott, vadászott és szivarozott. S mindezt nem azért tévé, hogy a férfiak előtt excentrikus voltát bizonyítsa; hanem mert meg volt győződve, hogy a férfiaság zománcával közelebb juthat azok szívéhez, akiket annyira szeretett – az asszonyokéhoz. Vay

Saroltában egyszerűen az »asszony-kultusz« nyilatkozott meg.” – Ez a leírás a korábbi, testetlen lesbikusképhez áll közelebb; egy szó sem esik a nőügyekről, kocsmákról, párbajról, szexualitásról, perverzioról, Krafft-Ebingről, csupán a női nem mértéktartó „kultuszáról”.

Krúdy Gyulát ugyancsak megragadta Vay története, akinek több írását is szenteli. Őt a romantikus és irodalmilag izgalmas figura érdekli: elragadtatott és részletes beszámolókat ad külsejéről és „kalandregényeiről”. „*Férfias frizurájú, csupas arcú úriember volt, aki vastag szivarokat szívott, sétapálcát forgatott, gavalléros nyakkendőket viselt, és olyan férfias mozdulatai voltak, hogy tán a Mark Twain-regénybeli asszonyság előtt sem árulta volna el magát, aki tudvalevőleg olyan formán állapította meg a látogatói nemét, hogy pamutgombolyagot nyomott az öliükbe. Csak a hangját, az öregasszonyos hangját nem tudta megváltoztatni Vay Sándor; pedig már káromkodott is, hogy nagyobb nyomatékat adjon szavának.*”⁴ Másutt Krúdy a férfiszerep kellékeit és a neváltás nehézségeit hangsúlyozza: „*A divatos öltözködésben nem tagadta meg magát a benne rejtőzködő nő. [...] »Dandybb« volt, mint akár azok a púpos vagy sánta gavallérok, akik öltözködésükkel akarják leplezni testi fogyatkozásukat. Neki nagyobb dolgot kellett eltitkolni az öltözködés rafinériájával. Azt kellett eltitkolnia, hogy – nő. [...] Mondom, igen »adta« a férfit, és bizonyára boldog volt, ha ezt itt-ott elhitték neki.*”⁵ – Krúdy tehát valamiféle latens nőiséget feltételez, ami a biológiai nemből következik, és nem tagadható le a legrafináltabb álruhákkal sem. Jelmeznek, „performansznak” tekinti a férfióltözetet, miközben Vayban éppen a női szerep és megjelenés keltett effajta érzéseket. Igaz, a férfiszerep is megkívánt egyfajta előadói teljesítményt, sőt túljátszást, de ez utóbbi számára halálosan komoly és hiteles feladat volt. Krúdy szavai azt a benyomást keltik, hogy a férfimegjelenés egyfajta sajátos „closet”, rejtőzködés volt Vay számára, amely biológiai nemét és – hozzátehetjük – ezzel együtt lesbikusságát volt hivatott elrejteti. A „closet” kifejezés használata azonban meglehetősen problematikus, mivel modern értelemben vett lesbikus identitást feltételez, amellyel Vay nem rendelkezett.

Itt érdemes tennünk egy kis kitérőt egy elméleti jellegű, de lényeges probléma, a szexuális identitások megjelölésének, megnevezésének, (ön)meghatározásának kérdése irányában. Nem feltétlenül kell persze erőltetni a kategorizálást, de érdemes reflektálni az azonos neműekhez vonzódó nőtípusok megnevezésére szolgáló egykori és mai kategóriák különbségeire. A megjelölések különbségei mögött ugyanis a lesbikusság eltérő koncepciói, illetve eltérő történeti szemléletmódok állnak. Az egyik érvcsoport szerint minden saját neméhez vonzódó nő a mai lesbikusok előfutára, aki csak a „felszabadító és identitásképző diskurzus” hiányában nem nevezte magát lesbikusnak; a másik érvrendszer azt állítja, hogy ez a „túlrehabilitáló” attitűd történetietlen és általánosító, elfedi vagy kizárja a különböző társadalmi körülmények között kifejődött árnyalatok és öndefiníciók egész sorát.⁶ E különböző felfogások alapján nevez-

⁴ Krúdy Gyula: VAY SÁNDOR ÉS SIMLI MARISKA KALANDREGÉNYEI [1930]. In: Krúdy: A SZOBROK MEGMOZDULNAK. Gondolat, 1974. 426.

⁵ Krúdy Gyula: A MAGYAR GEORGE SAND: VAY SAROLTA GRÓFNŐ, A NŐI GENTLEMAN [1926]. In: Krúdy: i. m. 410–411.

⁶ Lásd erről Martha Vicinus és Judith Halberstam vitáját. Martha Vicinus: „THEY WONDER TO WHICH SEX I BELONG’. THE HISTORICAL ROOTS OF THE MODERN LESBIAN IDENTITY.” In: Dennis Altman (ed.): HOMOSEXUALITY, WHICH HOMOSEXUALITY? INTERNATIONAL CONFERENCE ON GAY AND LESBIAN STUDIES. Schorer, An Dekker, GMP Publishers, Amsterdam, 1989. 215–238.; Judith Halberstam: PERVERSE PRESENTISM. THE ANDROGYNE, THE TRIBEDE, THE FEMALE HUSBAND, AND OTHER PRE-TWENTIETH-CENTURY GENDERS. In: J. Halberstam: FEMALE MASCULINITY. Duke UP, Durham, 1998. 45–73.

hetjük Vayt a mai gender terminológia szerint „*passing woman*”-nek (kb.: nemét váltó nő), leszbikusnak vagy akár transzszexuálisnak; meghatározhatjuk őt a saját szavaival „egyszerűen” olyan nőként, aki férfinak érezte magát, és nők iránt érzett vonzalmat; és azt sem árt észben tartani, hogy a korabeli orvosi diskurzus az „inverzió”, a „gynandria” és a „perverzió” szavakat használta vele kapcsolatban.

De hogyan gondolkodhatott maga Vay Sándor saját nemiszerep-áthágásáról? Ezen a ponton a kérdés megválaszolásához segítő személyes dokumentumok fájdalmas hiányával kell szembesülnünk. Személyének és esetének recepciója alapján azonban úgy tűnik, hogy miközben tudatában volt áthágásuknak, legalább ennyire erősen működött benne a társadalmi és nemi normákhoz való alkalmazkodás és az ezekkel való azonosulás motivációja is. „Férfi”-identitása volt, de ez az identitás nem foglalta magában a társadalmilag konstruált és elvárt szerepekkel szemben álló személyi identitását. Ennélfogva például semmiféle közösséget vagy szolidaritást nem érzett és kapcsolatot sem keresett más „nemüket váltó” nőekkel. Nem volt kapcsolata a kor másik „*magyar George Sand*”-jával, a más közegekből származó Simli Mariskával, akivel például Krúdy egy szövegben említi. Kiterjedt személyes és szakmai kapcsolatai voltak ugyanakkor heteroszexuális férfikkal – újságírókkal, barátokkal és rokonokkal. Újra Krúdyt idézve: „*Szűvesen megjelent amaz emlékebe veszett pesti kiskocsmákban, ahol az írók úgynevezett irodalmi összejöveteleiket tartották [...]. Itt üldögélt ama félvad, bozontos, fekete körmű férfiak között [...]. E félig-meddig nomád életet folytató költők között érzé magát legszívesebben. [...] Vasalt nadrágjában, kissé düldelt ingplasztronjaiban, ceremóniás, régimódi udvariasságával megfordult vala az írók kávéházaiban is, és nagyon keserű mosoly jelenik meg az ajka körül, amikor e rossznyelvű emberek szemére hányják neki Simli Mariska fehérvári kisasszonyt, aki Vay grófnő példájából kiindulva papi reverendában járja be az országot, hogy soha meg nem jelenő műveire előfizetéseket gyűjtjön.*”⁷

Vay megtörte a biológiai neme és nemi identitása közt elvárt konzisztenciát, de nem hágtá át a nemi identitása és szexuális irányultsága közti megfelelést. Feltehetőleg nincs értelme annak a kérdésnek, hogy mi volt az „eredeti” hajlam – a férfiidentitás következett a nővonzalomból vagy megfordítva. Nincs „eredeti” – mind a kettő s kettőjük megkérdőjelezhetetlen és elkerülhetetlen megfelelése is a diskurzussal és a társadalmi normák eljáratásával alakul ki.

Vaynak és kortársainak persze szükségszerűen más elképzelései voltak erről.

Krúdy Gyula A MAGYAR GEORGE SAND... című írásában az előbbi értelmezést tulajdonítja Vaynak (ti. azt, hogy a férfierzet volt a korábbi, az „eleve” meglévő): „*Ő egyszer azazal indokolta férfivé való átváltozását, hogy szülei szántszándékkal iratták be lánynak az alsó-dabasi mátrikulába, mert a kalendáriumok 1859-et írtak, katonafogdosás volt a császár parancsára Magyarországon, csak a lányokat kímélték vala: Sári tehát azt beszélte felnőtt korában, hogy ő már férfi volt a csecsemőpólyák között is, csak szülője óvatoskodott, amikor az akkori kegyetlen verbunk miatt Saroltának kereszteltette.*” (409–410.) Ez persze lehet már Vay utólagos narratívája, mindenesetre figyelemre méltó, hogy úgy gondolkodott, valamilyen neműnek *eleve* születnie kellett, s ez a biológiailag beprogramozott nemi identitás határozta meg későbbi sorsát, beleértve szexuális orientációját is. Nem tudott, nem is akart teljes mértékben kilépni a naturalizáló, dichotóm rendszerből. Krafft-Ebing beszámolóját elemezve, Hanna Häcker osztrák nőttörténész Vay esetét az első, orvosilag leírt,

⁷ Krúdy Gyula: A CSÍNYES VAY GRÓF VAGY AZ UDVARHÁZ UTOLSÓ KÖLTŐJE [1926]. In: Krúdy: A TEGNAPOK KÖDLOVAGJAI. Szépirodalmi, 1966. 382.

prototipikus *női homoszexuális* esetnek tartja.⁸ Vele vitatkozva, a holland Geertje Mak egy nemrég megjelent tanulmányában ugyanezt az esetet a *maszkulin nő* első orvosi leírásának tekinti.⁹ Én úgy látom, ezek a fogalmak elválaszthatatlanul összefüggnek, kölcsönösen feltételezik egymást a korabeli pszichiátriai és laikus gondolkodásban.

Vaynak jó oka volt arra, hogy épp az *utóbbi* határt hágja át: hogy „maszkulin” nő – kvázi heteroszexuális férfi – legyen, és ne leszbikus nő. A választást számos tényező determinálta, kezdve neveltetésétől, ami önmagában is következménye lehetett annak, hogy a társadalmi körülmények sokkal elérhetőbbé tették az anyagilag és szellemileg független és aktív élet lehetőségét egy férfi számára. Korának és osztályának merev nemiszerep-határai arra indították őt (és családját), hogy a kiváltságosabb nem szerepébe helyezze magát, mindenféle átjárást megszüntetve „női” adottságai felé. Nemi identitását tekintve váltott tehát („áthágó” volt), társadalmilag azonban teljes mértékben alkalmazkodott a kora és osztálya által elvárt konvencionális normákhoz.

Nőkhöz vonzó nőként a heteroszexuális férfiéletforma volt az egyetlen lehetőség arra, hogy megőrizze hagyományos életmódját anélkül, hogy mélyen konfrontálnia kelljen a környezetével – amit leszbikus nőként viszont semmiképpen nem tudott volna elkerülni. A konfrontáció elől így sem menekülhetett teljesen; erőfeszítése, hogy konvencionális, lehetőleg női férfiként éljen, komoly nehézségekbe ütközött, de feltehetőleg még mindig könnyebben boldogulhatott így, mint tehette volna egy leszbikus nő (nem véletlen, hogy efféle kísérletekről szinte egyáltalán nem tudunk ebből az időszakból). Vay tehát teljes mértékben beilleszkedett a „heteroszexuális mátrixba”.

Ahhoz, hogy heteroszexuális férfiként éljen, Vay Sándornak meg kellett tagadnia önmagával kapcsolatban mindenféle „nőiséget”. Ennek is megtaláljuk a nyomait Krafft-Ebingnél, aki Vay szavait idézi: „*Kimondhatatlan idioszinkrasiával viseltetem női ruhák és egyáltalán mindennel szemben, ami női volt, de csak magamon, mert különben rajongtam a női nem iránt.*»” Az aktív szexualitás csak fallikus lehet; Vay elemi elutasítása a férfiakkal való szexet illetően internalizált homofóbiát takar. Krafft-Ebing: „*Magános vagy kölcsönös onaniát nem ismert. Azt rendkívül undorítónak és a »férfi méltóságán« alulinak találja. Genitáliáit sohasem hagyta másoktól megérinteni, már azért sem, mert nagy titkának megőrzésére kellett gondolnia. A menses 17 éves korában állott be, mindig gyengén, baj nélkül. Erről a témáról nem szeret beszélni, mert férfi érzésével és öntudatával ellenkezőnek találja; [...]. Férfiakkal való nemi érintkezés eszméje undort kelt benne, kivételét pedig egyszerűen lehetetlennek tartja.*” (PSYCHOPATHIA SEXUALIS.)

Sajátos hasítással azonosul állapotának „perverz” természetével: „*Ismeri állapota kóros voltát, de nem kíván egyebet, mint hogy perverz érzésében jól és boldogan érezze magát. [...]* [N]emi érzéseit perverznek tartja, és egy nőnek a másik iránti szerelmét egészséges embernél megvetendőnek.” „*Védőbeszédében Istenre hivatkozik mint »perverzója« megalkotójára, de talán némi iróniát is belehallhatunk a »bölc s jogi tudósokhoz, pszicho- és patológusokhoz« intézett szavaiba: »Uraim, bölcs jogi tudósok, pszicho- és patológusok! Irányítsák maguk az én életemet; minden léptemet a szerelem vezette, minden tettemet ez indokolta – hisz Isten oltotta belém. Ha ő ilyennek teremtett és nem másnak, arról csak nem tehetek én, avagy a végzet kifürkészhetetlen utai ezek?«*” (PSYCHOPATHIA SEXUALIS.) Miközben látszólag – talán csak a kedvező ítélet

⁸ Hanna Häcker: FRAUEN UND FREUNDINNEN. STUDIEN ZUR „WEIBLICHEN HOMOSEXUALITÄT” AM BEISPIEL ÖSTERREICH, 1870–1938. Beltz Verlag, 1987. 70–75.

⁹ Geertje Mak: SÁNDOR/SAROLTA VAY. FROM PASSING WOMAN TO SEXUAL INVERT. *Journal of Women's History*, 2004. 54–77.

kedvéért – Sándor készségesen elismeri „perverziónját”, állapota természetességét és sorsszerűségét is hangsúlyozza. Ugyanakkor helyzetét nem kapcsolja össze társadalmi előzményekkel és következményekkel, mint számos más korabeli nemváltó nő vagy korai lesbikus, köztük az angol Anne Lister, az amerikai–indian Cora Anderson, a francia Jeanne Bonnet, a kaliforniai Babe Bean, a francia festő Rosa Bonheur vagy – az Osztrák–Magyar Monarchia közelebbi vidékéről – Irma von Troll-Borostyáni, osztrák feminista aktivista.¹⁰ Vaynak látszólag nem voltak további reflexiói férfilétezéséről. Amikor megkérdezték, mi a „célja” a férfiruhával, válasza egyenes, de valamiképp elégtelennek is érezzük: „*Semmi más, mint hogy férfi vagyok, az akarok lenni, és ezt nekem senki sem tilthatja meg!*” (SAROLTÁBÓL SÁNDOR.)

Vay Sándor/Sarolta tehát nem kérdőjelezte meg a nemi szerepek hagyományos határait írásaiban és gondolkodásmódjában, de megtette magával a létezésével. Radikálisan és perspektivikusan. Neki magának nem volt mondanivalója ezekről a kérdésekről, de lehetőséget teremtett arra, hogy beszéljünk és gondolkodjunk róla – ezt a lehetőséget pedig értékelnünk és használnunk kell.

Zsámboki Mária

STRUCCRIASZTÁS

*„...a jó s a rossz közt vallom itt meg én:
Két orvosság van: Szerelem s Halál.”
(Elizabeth Barrett-Browning)*

Szüleim rég kihúlt hitvesi ágán feküdtem. Még nem gyógyultam ki a vörhenyből, de a kórházból már hazaengedtek. Anyám elköltözött az öcsémmel, nehogy megfertőzzem őket, apám meg már amúgy sem sűrűn lakott odahaza. Nagyanyám felügyeletére voltam bízva, de ő csak néhány napja szabadult ki a betegápolásból, így hát nem mutatott túl nagy lelkesedést legújabb megbízatása iránt. Nem mintha bármi kifogása lett volna ellenem, egyszerűen csak elvesztette azt a képességét, hogy megüljön ott-hon a fenekén. Végiglátogatta a szomszédokat, akik sokkal jobban vagy inkább más-ként emlékeztek a nagyapámra, mint én. És sokkal régebből. A magam közel tíz évvel labdába se rúghattam mellettük. És az igazat megvallva, nem is voltak efféle ambícióim. Leginkább elfelejteni igyekeztem a nagyapámat minden erőmmel. Pedig azt olvastam, hogy aki meghal, az már csak a többiek emlékezetében él. De csupán ott, és sehol máshol! – legalábbis forrón reméltem. Meg sem legyintett a bűntudat, hogy így

¹⁰ A korai nemváltó nőkről l. pl. THE SAN FRANCISCO LESBIAN AND GAY HISTORY PROJECT: 'SHE EVEN CHEWED A TOBACCO': A PICTORIAL NARRATIVE OF PASSING WOMEN IN AMERICA. In: Martin B. Duberman, Martha Vicinus, George Chauncey, Jr. (eds.): HIDDEN FROM HISTORY. RECLAIMING THE GAY AND LESBIAN PAST. Penguin, 1991. 183–194.; PASSING WOMEN. In: Bonnie Zimmerman (ed.): LESBIAN HISTORIES AND CULTURES. Garland, 2000. 572–573.

valamelyest tovább ölöm a nagyapámat, egész egyszerűen és mindenáron el akartam felejteni őt. Hiszen amíg élt, addig is épp eleget féltem tőle. Vagy tartottam inkább. Ám hogy mi okom is volt rá, arról nehezen tudtam volna számot adni. Szerencsére nem kérdezte senki. Alighanem észre sem vették, hiszen már én is rég megtanultam tőlük úgy tenni, mintha minden rendben volna. Ők ezt úgy mondták: az ember uralodik magán.

Így tettem most is. És csak hevertem vagy inkább zsugorodtam a kihalt szobában, a parttalan hitvesi ágyon, és a fejem búbjáig befedtem magam egy takaróval. Réges-régen még azt gondoltam volna, hogy itt sem vagyok. De ma már tudtam, ilyesmit csak a buta struccok hihetnek, na és az egészen kicsi gyerekek. Legalább harmincfokos volt a hőség, paplan alatt harmincnyolc inkább. Az ablakokat méltóságteljes redőkbe omoló függönyök takarták, még a levegő is alig fért át rajtuk, nemhogy a fény. De azért az világosan látszott, hogy ha akar, bárki meglapulhat mögöttük. Csupán az üres szomszéd szobától elválasztó üvegajtón törhetett át némi gyanús derengés, csakhogy odanézni egyáltalán nem volt tanácsos, sőt alighanem vétkes könnyelműség lett volna. Olyasmí, mint amikor az ember kihívja maga ellen a sorsot, mert még azt hiszi, mi az neki. Én nem hittem semmi effélét. Szorosan magamba zártam a tekintetemet, redősre gyúrt szemhéjam őrködött felette. Ádáz csend fogott körül, vagy inkább magamba szorított, melyet néhány sejtelmesen elzúgó dongó csak még sűrűbbre kavart.

A kórházban is egyedül voltam, elkülönítve, mint egyetlen vörhenyes. Értékes betegnek éreztem magam. Ha szükségem támadt valamire, csak megnyomtam egy gombot, és már jött is a nővér, hogy teljesítse a kívánságomat. Egyébként senki sem zavart, nem kellett osztoznom semmin az öcsémmel, a látogatóim is csak az üvegajtón át integethettek és dobálhattak aggódó csókokat. Olykor be kellett kapnom valami gyógyszert, egyébként olvashattam rogyásig. Alig is nyomasztott, hogy gyerek vagyok. Pontosabban kislány. Mert a gyerek csak fiú lehet, ahogy már rég megtanultam a nagyapámtól. Olyan ez, mint egy kitüntetés, de a kislányoknak sohasem jár. Megjegyzem, a nagylányoknak sem. A nénikről nem is beszélve. Igaz, ők már tényleg nem gyerekek, csak az a furcsa, hogy ezek szerint soha nem is voltak... Ez pedig valahogy nem stimmel, legalábbis az én akkori fejembe sehogy sem akart beleférni. És mindig eszembe jutott, valahányszor csak megpillantottam a nagyapámat, sőt néha még akkor is, amikor magányos körtermem ajtajának üvegén át kémleltem az üres folyosót.

Az üvegajtóknak azonban csupán a nevük egyforma. A kórházban csak felül volt ablak, és biztonságos védelmet adott, az itthoni vérszót jósló. Előbbit halványzöldre festették, egyszerű volt, éjjel-nappal megbízható neonhátterrel. Az itthoni cizellált ablakocskákból állt, ezeket különös mintákba csiszolt apró üveglapok töltötték ki, melyeken áttörve más-más árnyalatot öltött a fény. Kiváltképp abban a napszakban, amelyet szürkületnek neveznek, holott ilyenkor éppenséggel vörhenyes pázsmák kúsznak át az üvegen, sötétek, és fénylenek, akár az alvadt vér vagy mint a nagyszülők kifakadni készülő titkai.

A paplan alatt azonban, ha békés nem is, de azért bársonyfelete volt a világ, egyenmű, sehol semmi lék. Ha nézem, sem láthattam volna a testemet, pedig alighanem levonultak már róla a skarlát lángoló foltsergei, ezek az izzó vörös haragsárcányok, melyek alighanem öntudatlan tiltakozást fejeztek ki testi nyugalmam egyre kevésbé letagadható összezavarodása ellen. Mind ez idáig nemigen vizsgálgattam ezt a testet, beértem azzal, hogy benne vagyok. Ő azonban ennél többre vágyott. Egyre inkább kivonta magát az irányításom alól. Önálló és, az igazat megvallva, ijesztő döntéseket hozott,

amelyek engem egészen készületlenül értek. És hiába vezettem be óvintézkedéseket, például hiába borogattam titokban, ahogy anyám gyógyította a kelést, bízva benne, hogy legalább lelassíthatom a növekedését, éreztem, amint mellkasom ismeretlen mélységeiből egyre csak emelkedik kifelé az a két puha valami, amiből majd az anya mellette lesz. Nem volt nehéz kikövetkeztetni. Elég anyát láttam már életemben. Többek között a sajátomat, amint mohón faló öcsémet szoptatja. Alighanem megtette ezt velem is. De biztos azért nem lehettem benne. Mert akárhonnán nézem, én semmiképp sem vagyok az öcsém, akinek a testét nem fenyegeti efféle veszély. S ha épp ezért nem tekintett gyerekek a nagyapám? Ilyesféle dolgokról kérdezősködni viszont kockázatos lett volna. Nagyon is kockázatos.

Ma nem jöttek látogatók, még anyám sem. És nem volt csengőgomb, hogy segítséget hívjak. Üresen állt a ház a tikkadt kert közepén. Üresen a nagyszülők szobája, ahonnan csak néhány napja vitték ki nagyapát az üvegajtón. Méghozzá lábbal előre, mondogatta váltig a nagyanyám. Talán azért, nehogy majd visszajárjon? Efelől azonban szintén nem nyugtatott meg senki. És apám-anyám szobája is kihalt volt, ha nem számítom, hogy a kánikulában paplan alatt vacogva én azért ott lapultam benne, tanújaként a hiánynak.

Nem volt kinek letagadnom, hogy rettegek.

Az idő nem vált szét pillanatokra, csak úgy egyben áthömpölygött rajtam, sodorva magával mindent, amit ért. Semmiben sem tudtam megkapaszkodni, legfeljebb az egyre elevenebb, iszapsűrű homályba markolhattam volna, feltéve, ha van bennem annyi merészség, hogy legalább az egyik kezemet kidugom a takaró alól. Szokatlan, hűvös és kövér izzadságcseppek görögtek végig magzatpózba görbített gerincemen. Mintha futnék, gyorsan szedtem a sok apró levegőt, hátha így elég jut a tüdőmbe. Védtelennek éreztem magam ebben a füledt magányban, de még a gondolatától is iszonyodtam annak, hogy valaki vagy valami netán lenyomja a kilincset az ágyam szigetével szemközti, alighanem egyre élesebben kirajzolódó üvegajtón.

Mégsem történt semmi ilyesmi, pedig mintha örökre ott maradt volna ez a várakozásba dermedt idő. Elkerült a megkönnyebbülés. Továbbra is fogvacogva vártam a kilincscsikordulásra, bár egyre erősebben éreztem, hogy nem árad felém onnan igazi fenyegetés. Pontosabban: nem onnan árad. De hogy merről vagy miből, arról sejtelmem sem volt. Bénult szemmel, rebbenéstelen pillák alól meredtem a takaró alatt oltalmazó sötétbe, hogy semmit se lássak, hogy féken tartsam, ami eljövendő. Pedig mintha éreztem volna, hogy minden hiába, meghalad engem, ami történik és történni fog.

A támadás azonban csak ritkán jön onnan, ahonnan várod, ráadásul többnyire remekül álcázza magát. Eleinte legalábbis. Amikor a jól ismert kertben találtam magam, amint szeretett akácfa felé igyekszem, nem gyanakodtam semmire. Alig vártam, hogy felkapaszkodjam a hintára, onnan a fára, egészen odáig, ahol a két legvastagabb ág szét-tartva kihajt az öreg törzsből, és biztos menedéket ad nekem a zölddús lombkorona alatt. Olvasni szoktam itt, álmokat szőni, rajzolni és töprengeni nyugtalanító kérdéseken. Ezt talán tudták a családtagjaim, de nem emeltek kifogást, feltéve, hogy azonnal lemásztam, ha szólítottak. És én lemásztam. Nekem ez így bőven megérte. Mert arról viszont sejtelmünk sem volt, hogy ott él az akácfa a titokbarátom, és valahányszor csak rá gondolok, mindig meglátogat. Felderültem, ahogy ez az eszembe jutott, és már nyúltam is a hinta köteléért, hogy mielőbb feljussak a fára.

Ekkor azonban váratlanul felcsendült nagyanyám kissé gunyoros hangja a hátam mögött:

– *Nem félünk a farkastól, farkastól, farkastól,
nem bánt az, csak megkóstol, megkóstol, stol, stol.*

Hirtelen fordultam felé, mint a szél. Rám kacsintott nevető, aranypöttyös barna szemével, majd kisímította fényes, napszíta tincseit az arcából, és vidám sasszéugrásokkal elindult a virágágyások felé. Apró margaréták pettyezték loknis ruháját, lábán égszín-kék balettcipő. Alig lehetett idősebb anyámnál, pedig ő még tényleg fiatal.

A szeletli oldalánál, mint levedlett kígyóbőr, hevert a gyászruhája.

Fehér liliomot tépett, egymás után vagy harminc szálat. Minden leszakított virágnak hosszan nézett utána, összehúzott, bíráló szemmel mustrálta hatalmas csokrát, de nem látszott elégedettnek. Még ciccegett is talán, és tünődve csóválta a fejét.

– Meghalt az én emberem – dúdolta maga elé, mintegy mellékesen és meglehetősen szórakozottan, majd újra felderült az arca, és egy szál szokatlanul dús szirmú, hosszú szárú tűzrózsát erőltetett a liliomcsokor közepébe.

Fogalmam sem volt, hogy miről beszél, de attól még nem hagyhattam annyiban.

– Ezt nem illik – szóltam rá közel tíz esztendőm minden szigorával, de ő csak nevette, és csúfolódva újra dalra fakadt:

– *Nem félünk a farkastól, farkastól, farkastól,
nem bánt az, csak megkóstol, megkóstol, stol, stol.*

Közben, ahogy a ritmus kívánta, előre-hátra lóbálta a virágait, majd hosszú szoknyáját kecsesen felcsippentve, élénk táncot járt az ágyások között. Lenyűgözve álltam, nem tudtam megtagadni tőle áhítatos csodálatomat.

– Ezt tényleg nem illik – próbálkoztam azért erőtlenül újra, de hirtelen a torkomra forrt a szó, mert akkor már ott volt, ott állt a nagyapám, pontosabban a nagyapám merev teste, nekidöntve a kisház falának.

Háromszor akkora is lehetett, mint amilyen *azelőtt* volt, a feje a kéményt verdeste. Nem viselt ruhát, kékszürke bőre alól kilátszott minden véna és visszér. Szúrós, fekete gombszeme mélyen ült mozdulatlan arcában, pillátlan szemhéja egyszer sem rebent, akár az ablak tetejénél elakadt, kiszolgált redőny.

Ő maga nem szólt, mégis valami mély hang bűgött körülötte, akárha a föld gyomrából tört volna elő.

Látszólag tudomást sem vett rólam, ám ormóttan kézfejének önkéntelen rebbenései elárulták, hogy szigorúan követi minden mozdulatomat. Vagy inkább mozdulatlan-ságomat, hiszen egész testemben megdermedtem. Csupán a szememmel fordultam a nagyanyám felé. Ő azonban egyre csak táncolt a saját dalára, mint aki hozzám egy másik térből pillant át olykor-olykor, egészen ártatlan szemmel, egy olyan világból, ahol sosem jelentenek veszélyt pucér, vészjósító viaszóriások. Pedig ez itt valaha az ő embere volt. És még csak észre sem veszi!

– Kapd el, kis menyasszony! – kiáltott a nagyanyám, s azzal gyöngyfakasztó kacagás kíséretében átdobta hirtelen a tűzrózsás liliomcsokrot nekem.

Ha elejtem, végem, ha elkapom, talán menekülhetek. Arcomba csapódtak a virágok, beporzott sárga bibéik megfestették a bőrömet. Több sem kellett a nagyapámnak. Ellendült a faltól a merev test, s rosszálló intésre emelte irdatlan kezét. Megbilent apró koronája. Halálkirály. Ha elindul, átlépi a fákat.

Légzésem ütemére szorított s engedett mellkasomban a rettegés. Elveszetten kapaszkodtam a liliomcsokorba, miközben száználmas igyekezettel próbáltam megbújni

mögötte. A lepedő álnokul két esetlen gyerekcombom közé gyűrődött, oda, ahonnan időről időre ismeretlen, nyugtalanító, már-már félelmetes érzetek támadása rázta meg öntudatlan testemet. Rég belegabalyodott a lábam is a takaróba, mégsem tehettem mást, futásnak eredtem. Nagypám a tető magasából szigorú szemmel követte vergődésemet. Tapodtat sem haladtam, de lihegéselem szele megfricskázta a virágszirmokat. Mézes illatot kavaró, rajzfilmméhecskék döngöcséltek a csokrom körül, hogy szinte fedtették a veszélyt. Ám ekkor döntésre jutott az óriási test, a dermedt láb lassan emelkedni kezdett, ráérősen átsielt a sziklakert fölött, s az egyik kéz már nyúlt volna utánam. A kertünk hirtelen elmosódott mögöttem, majd szertefoszlott táncos nagymamástul. Továbbra is helyben futottam a kapu felé, és egyre csak tátogtam hangtalanul, mint csapdába esett hősnők a némafilmeken. Pedig éreztem, hogy a saját sikoltásom is adott volna némi enyhét. Így azonban rettegésem hófoka túlhevült a tűréshatáron. Nem kellett hátranézniem, hogy tudjam: nincs kegyelem. És ha megérint, biztos elporladok.

Fejemet szinte kilőttem a takaró alól. Szemhéjam kipattant, s már ültem is az ágyban, az üvegajtóra meredve. Megszelídülve lestek be rajta a kora este fényei, sehol semmi gyanús derengés. Béke lakott a szobában, mozdulatlan vattacsend, dongószárnypihenés. Semmit sem értettem abból, ami történt, és az iszony még jó ideig ott lüktetett az ereimben. Beletelt néhány hosszú percbe, míg lassan béke áradt szét az én magából kifordult testemben is. Épp, mint azelőtt? – tűnődtem óvatosan, de semerről nem támadt sem búbj, sem fenyegetés. Már-már a légzés sem esett nehezemre, és a halántékom mögött is elcsitul a dübörgés.

Eddig semmi gyanús, gondoltam, körülnézek. Előbb balra fordultam, az ablak felé, hogy lássam, nincs semmi a függönyök mögött. Legfeljebb egy-két gyerekszellőfodor. Aztán jobbra néztem, a könyvszekrényre, melyből látványosan hiányzott a kulcs. Biztos *Az emberi test* miatt, nehogy megtaláljam benne a nőt. És/vagy a férfit.

Aligha lehetett más oka. Az utolsó délutánon ugyanis, mielőtt még kórházba vittek, átugrott hozzám a barátnőm. Lázás voltam, és korábban hánytam is, de a család egybehangzóan úgy vélte, csak a gyomrom rontottam el. Megkaptam hát a háztartási kekszemet meg a teámat, utóbbit persze cukor és citrom nélkül, majd az engedélyt, hogy ledőlhessek a nagyszobában. És a barátnőmet is beengedték. Nem emlékszem, melyikünk hozta szóba, de hamarosan ott hasaltunk mindketten az ágyon, vastag lapjaival máris előttünk a súlyos, nagyméretű, öreg könyv, melyben egész oldalas, színes rajzok mutatták az emberi test különféle szerveit és működését. A titokzatos ábrákat csak még sejtelmesebbé tették a rajzos oldalak elé kötött, nyomott mintás, opálosan áttetsző és érintésre meg-megzizzenő védőlapok, amilyenekhez hasonlót eddig csak a bőrkötéses családi fotóalbumokban láttam. Megilletődve simítottam végig a hús könyvoldalon, de a barátnőm, aki sokkal talpraesettebb volt nálam, mert soha nem hagyta ki a számításból a felnőtteket, sürgetni kezdett. Gyorsan megkerestük hát azt az oldalt, amelyen a meztelen, felvágott hasú, bozontos szőrzetű nőt vehettük szemügyre. Vagyis inkább csak vehettük volna. Még láttuk ugyan a nyitott alhasba bőkö nyilat, mely fölé cikornyás betűkkel ezt írták: *Belső nemi szervek*, de a következő pillanatban indulatos kéz csapta be a könyvet az orrunk előtt, hogy csak úgy szállt a por belőle.

– Ezt nem illik! – jelentette ki az anyám, majd betette *Az emberi testet* az üveges szekrénybe, amelynek aztán rögvest be is zárta az ajtaját. – Ezt tényleg nem illik! – hangsúlyozta újra, hogy biztosan megjegyezzük. Nem nézett ránk, csak kiment a szobából,

de az ajtót félig nyitva hagyta, hadd tudjuk, hogy hallják, mit beszélünk. De mi nem beszélünk. Egy árva szót sem szóltunk. A barátom hamarosan elkészönt, és hazasomfordált. Engem meg estére elleptek a tűzrózsás vörhenyfoltok, hogy másnap aztán vihetek a kórházba.

Most megint a könyvszekrény felé fordultam, és a szemem nyomban megtalálta a hét lakattal őrzött vaskos kötet dombornyomásos gerincét. De nem csak ez töltött el ismeretlen ízű szomorúsággal. Talán még elkésőbb volt belegondolni, hogy ugyanazzal a mozdulattal és ugyanazzal a kulccsal *minden más* könyvet is elzártak előlem. Pedig már többet is elolvastam közülük. Különösen a verseket szerettem. Meg a népmeséket, de ezt akkor már a világért sem vallottam volna be. Igaz, nem is kérdezte senki. Kivéve természetesen a titokbarátomat, de ő *csaknem* mindenemről tudott. És egyformán örült nekem, valahányszor meglátogattam. Egyszer sem vettem észre, hogy bármiben is megzavartam volna. Mintha egyéb dolga soha nem is lenne. Csak én. Betegen persze nem mászhattam fára. Ő meg aztán soha, de soha nem jött volna le onnan. És mindketten tudtuk, hogy ez helyénvaló. Így volt meg a rend a világban.

Eddig legalábbis, döbentem rá csüggedten, mint akinek kéretlenül új titkai támadtak. Zavaros és megoszthatatlan titkai. Félteni kezdtem tőlük a barátomat.

Nehéz szívvel ücsörögtem az ágyban, a derekamra tekert takaróval. Csak most vettem észre, hogy időközben majdnem egészen besötétedett. Már épp újra a markába akart kaparintani a rettegés, amikor kattant a villanykapcsoló, és fény árasztotta el a szobát. Ott állt a nagyanyám az ajtóban, hibátlan gyászruhában. Elegáns fekete selyemkosztümben, fekete kalappal a fején. Úgy mosolygott rám, mintha csak néhány perce ment volna ki a szobából. Mintha minden a legnagyobb rendben volna. És már hozná is a vacsorámat. Ehhez nagyon értett. Tökéletesen tisztában volt velem, milyen a biztonságos nagyszülő. Megkönnyebbült sóhaj lebbent ki a számon, és a gyomrom egészséges korgásba fogott. Bátran elernyedtem, s türelmesen vártam a soromra. Nem esett nehezemre. Minden, ami kibillent, egy csapásra a helyére zökkent megint.

Nagyanyám most háttal állt nekem, és valamivel matatott az asztalon. Aztán levette a kalapját, megfordult, és tett egy lépést felém. Mindjárt megkérdezi, mit ennék, és elmeséli azt is, hol, merre járt. Közben odaért az ágyhoz, leült a szélére, és mint rendesen, a kezét a kezemre tette. Finom meleg áradt a tenyeréből. Ám valahogy mégsem olyan nagymamás volt, mint amilyen lenni szokott. A szeme mintha túlnézett volna rajtam, nem tudhattam, mit lát mögöttem. És akkor rákezdte:

– *Nem félünk a farkastól, farkastól, farkastól,
nem bánt az, csak megkóstol, megkóstol, stol, stol.*

– Jaj, ne! Csak ezt ne! – sikoltottam, mindkét kezemet a fülemre tapasztva, de ő ügyet sem vetett rám:

– Elkaptad, kis menyasszony! – mondta, majd dalolt tovább.

És bizony ott volt a liliomcsokor a tűzrózsával, ott pompázott egy vázában, az asztalon. A mi igazi szobánkban. Ott, ahol mindig is éltünk. Apa, anya és két gyerek.

Mély hang búgott körülöttünk, akárha a föld gyomrából tört volna elő.

Szántó T. Gábor

PHILON BARÁTJA

Válasz Kavafisz „A héber” című versére

Alexandria szülötte, gazdag és vallásos család fia.
 Iskolázott és ismert férfiú, Philon barátja.
 Derékig héber, deréktól lefelé görög.
 Kóser húst eszik, ünnepeit a héber naptár szerint tartja,
 de görögül ír, tornázik a gymnasiumokban,
 nem veti meg a bort, a mulatságot,
 a költői versenyt s a hetérák ölelését.
 De héber, ezért büntudatot érez,
 s ha szombatoként a synagógában imádkozik,
 minden alkalommal megfogadja,
 hogy szakít e rossz társasággal,
 filozófusokkal, sztoikusok utódjaival,
 kik Mózes könyveit csupán erkölcsnemesítő
 irodalomként veszik, és hirdetik,
 hogy görög gondolat és héber törvény
 összefér Alexandria tágas ege alatt.

Nem úgy ő, ki lelkes híve színháznak,
 könyvtárnak és tornacsarnokoknak,
 s bár fiúszerelem nem érintette meg,
 visszajáró vendége a fürdőben Hyppiának,
 e nagyszájú nőnek, ki ajkát (s teste egyéb
 réseit) nem csupán tréfálkozásra kínálja fel.
 De tudja jól, hogy Istene, ki a zsidók lelkének
 fővenyében jó mélyen horgonyt vetett, féltékeny,
 bosszúálló és monogám szerelemre szomjas.
 Tüzet a vízzel: filozófiát, hol újabb érv és szempont
 könnyen cáfolja s teszi mulandóvá a korábbi
 tétel igazságait, Tórájával, mi kőbe vésett,
 szent irat, össze nem párosítja.
 Ezért egyre csendesebb az előadásokon,
 nem ír már verset sem, mondván: zsidónak nem való,
 de szívesen sétál ki szombat délután
 Philónnal és tanítványaival a kikötőbe,
 bámulni a világ vitorlásait, a tengert,
 messzi országok áruit, a jövevényeket
 s a távolban a pharosi világtórtornyot.

Aztán csak leverten ül a parton egymaga,
lábát a sziklákon megtörő hullámokba mártva,
a végtelenbe mered, hol kék a kékkel összeolvad,
tenger és ég határa elmosódik,
ott találva egyedül vigaszt és keskeny pallót,
mely a lelkében nyílt szakadékon átvezet.

Szakács Eszter

MANDRAKI

Képeslapra illő kép: egy halász hálót foltoz a kikötőben,
mellette a földön borospalack, félig még tele retsinával.
A hirtelen feltámadó szélbe leander- és halszag vegyül.
Nem zavarja a kamera, se kíváncsi tekintetem.
Nem gondol semmire, csak erre a percre, ami van.
Irigylem, mert létét teljesen kitölti.
A kéz szenttelen tudása, valami gondterhelt öröm,
s talán némi, ebben a napfényben indokolatlannak tűnő kín.

FÉNYKÉP A FALON

Egy kisfiú a keresztbevetett lábak előtt.
Kicsit nyugtalanít a fürkésző tekintet.
Nincs kétsége arról, hogy jelen van a földön,
melynek szépségeit hála nélkül tudomásul veszi.
Hűvös és érintetlen, akár az alaszakai vadon,
békülékeny és irgalmatlan a felejtés birtokában.
Még nem fárasztja álmok és emlékek közt lebegő léte,
fájdalom és remény tudatos kerülése.

IN THE GRAVEYARD

Rossz záridő és rekesznyílás, de a nézőpont tökéletes:
az egyformán szürke templom és sírkövek előtt Eilidh szalad felém.
Emlékszem, aznap egy madárfészket találtam halványkék tojásokkal.
Élveztem az erőt tagjaimban, ahogy friss szél fújja az arcom.
Nem birtokoltam mást, csak a jelenlétet, de átűtő erővel.
Boldog és boldogtalan voltam, minden jel szerint.
Saját belső teremben, kiszolgáltatva az életnek, hűen végzetemhez.

Gál Ferenc

FÜRDŐVÁROS

Belépő

Szeretek ide járni.
Füstölők és képek kötnek
össze egy vitatott világgal,
a zene is nekem való,
halk és ismeretlen.
Aláfesti fordulóimat
a márványlépcsőn,
mely a pangás éveinek
hála, egyben díszkút.
A szolgák fürdővendégnek
kijáró tisztelettel emelik
az illatozó nyárfalombot,
szemmel leintem őket.
Összemérem természetem a fénylő
pillanatban baktató alakkal,
és a nyilvános helyeken
üdvös pókerarccal
átvágok a körlépcsőkön
ázó örök csüggedőkön.
Mégmártózom az oldott
éرتől illatozó vízben,
alábukok, majd farvizemre
véve néhány élhetetlent,
felveszem az ideális tempót.

Elefántcsont

Most jöhet a letörő,
az olajozóhelység és a gyúrás.
A pihenőtermi áhítatban már
benne van, hogy hamarosan
újra mártózunk a medencében,
melynek szimbolikájáról könyvtárakat
írtak. Jól mondta a csillagok
s a nyelv szakavatott ismerője:
a mázas falból csordogáló víz
zökkenők és durva zajok nélkül
képes hajtani a kéjenc imamalmát.
Ritmusában kazántüzek és iszapfőzők
ragyognak, a zuhanyhíradóban ismétlik,
hogymurunk kisebb lett a képen,
és az égi kő is hiányzik füléből,
a kupolatér homályban pedig
feldereng a falfülkéket körbejáró
pincér. Falatnyi ruhában,
tálcáján a kockákat fapohárban hozva,
megáll előttünk. Ahogy félterpeszben
rám mered a szeme körül tátongó
üreggel, átfut rajtam, milyen is,
amikor nem babra megy a játék,
és a szokásosat kérem.

Részben tenyérből

Ezek tapasztalt és beszédes
mancsok. Gazdájukból nem hiányzik
vállalkozókedv és kurázi,
csak éppen itt él közöttünk.
Iszap és gőz után a piac környékén
ebédel, és asztalához tegnap
képrombolók ültek. Fészkelődtek még,
amikor kibuggyant belőlük:
csak ez a megosztottság ne volna.
Csak ez a kócos állat engedné már el
a zsákmányt címerünkön.
A leves fölött már a lapályon
lecövekelt időkerékről meséltek,
ő meg fürdősokról.
Arra, hogy jól sikerült oldatban
olykor azt érzi, amit feloldozáskor
szeretne, komolyan bólogattak.

Ahogy búcsúzóul még bedobta,
hogy a város pirkadati oldalán,
nemsokára habos lovak futnak érte
az óramutató járásával szemben,
a kanál lelassult kezükben,
és tisztán hallatszott a cölöpverők
csörlőjének kattogása.

Szuly Gyula

NÉGY DECI

I

Ahogy a jászsági esőtől
csalódott tájak földjei
várják, hogy az égi adósság
törlesszen, és szomjú barázdát
üdítsenek már cseppjei,
úgy vár odalenn a sarkon
engem az Utca Embere
táborhelyé lett asztalunknál,
ahol kutatómunkát végzünk
mert egy magyar zseni kereste,
milyen a négy deci, s azóta
bennünk már az egyre közelgő
cseppek beszédes üteme.

Eljutottunk a magaspontra,
hol szabad szemmel látható,
nemsoká célba érkezünk, s mi
jelenthetjük Európának,
milyen – az egész Világunk
számára feltárt – négy deci,
s amint előállunk vele,
ahogy Semmelweist lehurrogták,
hiába várja tette díját
a mi magasztos érdemünk,
de megjártuk a csúcokat,
s talán még valamikor egyszer
a mi nyomunkon ébredsz fel
nagyrakelendő gondolat.

II

Figyelnek. Többen gyanakodnak,
régóta nem tetszünk nekik,
készítenék a guillotint,
s elmondanak alattomosnak,
„ha nincsenek is bűneink,
törvényszakaszok hézagában
időző pajkosok vagyunk,
kik egyszer elkotródnak onnan,
készül erős erkölcsi háló,
abban majd fennakadhatunk”.

Itt az asztal nyugati sarkán
az idő nekünk dolgozik,
titkolhatunk bűnös szerelmet,
„nem követtük el bűneit”,
s mint alvajárók háztetőkön,
törvényhelyek közt elmegyünk,
s mintha szent Grál kelyhe lenne,
borospoharunkat emelve
látjuk, irányt mutat nekünk;
a tűzhányóból kővé vált könny
azzal a gondolattal omlik,
magyar vulkánok vére benne.

Elérhetjük nagy céljainkat,
ha tudjuk, milyen a négy deci,
azután semmi meg nem ingat,
ésszel, erővel, akarattal
tehetünk nagyon sokat,
ha új cél fog derengeni.
Más tudnivágyók járnak erre,
kinyúlnak a rózsás fülek,
de mit se hallanak, süket
csend övezi a pohárcsörgést:
„Mi az, amiről szót se szól
négy-öt magyar? Ugyan mi az,
ami felett ekkora csendben
hallgatagon összehajol?”

A kutatómunkánk lefoglal,
elmélyedetten hallgatunk,
s ha setteng néhány életunt
unatkozó ember köröttünk,
híréből sem ismerheti

Ő a mi csendünk tolvajnyelvét,
hiába les, nem tudja, mi
ha mint a kitüzesedett Grált
magasra emeljük előtte
s fölé ragyog a négy deci.

III

Mi is mint árvízi hajósok
indíthatnók a csónakunk,
hogy megmentjük a fuldoklókat
– milyenek magunk is vagyunk,
ha tudnánk úgy emelni őket,
ahogy tettük még valaha,
megtennők, de a csónakházunk
is elragadta az árvíz,
egyőnknek sincs már csónaka,
cethal hátára építkeztünk,
s a nyughelyünk is ingatag,
a Cél már álmainkkal eltűnt,
ha csak a négy deci előttünk
derengő fényjelet nem ad.

Ez jut nekünk, mi ennek élünk,
fárosz, kilátótorony,
halvány fény a fekete éjben,
vagy képzelt kikötőbe von,
vagy csak úgy fog elének vetülni
ez a jánosbogárnyi fény,
ami maradt, hogy tán evezzünk
a még nekünk maradt reménység
tócsává csökkent tengerén.

Itt a mi tettünk eredménye,
míg abban fő csak a fejünk,
hogy Vörösmarty, Ady, Krúdy
szelleme maradjon velünk,
ez volt, amibe belepusztult,
míg ezzel élt, sem ennek élt,
s most mint egy dán királyfi apja
magyar jön el, hogy megkísértse
lelkünket, s emlékezetére
buzgón emeljük ajkainkhoz,
ami – tudjuk – ez az ő vére!

Bán Zoltán András

SUSÁNKA ÉS SELYEMPINA

„Hát vénségére Zsigó bátyánk is megbolondult”, érkeznek a jelentések az Agyközpontba. Egyre-másra ömlenek az ilyen és ehhez hasonló tartalmú beszámolók, és az Agyközpont értékelése szerint lényegi mondandójuk elszomorító. Mert a fogalmazványok nem kertelnek, nem szépítik az eseményeket, nem maszkírozzák operás módon az általuk valóságnak vélt valóságot; éppen ellenkezőleg, kíméletlenül, szinte nyersen tárják az Agyközpont elemző sejtjei elé a szerintük nyilvánvaló tényállást, hogy tudniillik Zsigó bátyánk vénségére eszelős lett, megszedült, sőt bevadult, amint azt egy szilajabb jelentésíró megfogalmazta.

„Megbolondult, megbolondult...” – zakatol az Agyközpontban szakadatlanul. Megbolondult! De hát mit jelent ez voltaképpen? – kérdezzetik izgatottan. Hogyan lehetséges ez? – faggatják egymást riadtan az Agyközpont sertepertélő sejtjei. Hogyan történhetett meg? Mi vagy ki az oka? Hova vezet? Mi lesz a vége? – ezek a kérdések gyötrik most az Agyközpont sűrű sejtjeinek életét. És a jelentésekben semmi vigasztaló; mert miközben egyre szaporodnak, nem adnak okot semmiféle reményre, tehát arra sem, hogy az Agyközpont mintegy magasabb szempontból fölülbírálja a beérkezett jelentéseket, és aztán vakmerően merő agyrémnek minősíti a hírt, hogy tudniillik vénségére Zsigó bátyánk megbolondult. Ám az Agyközpont végül kénytelen elvetni a maga támasztotta reményt. Mert nem tehet semmit, az Agyközpont tehetetlen, mert a jelentésekben lefestett képek és jelenetek minden elemzésben cáfolhatatlanul jelzik a tényt, miszerint Zsigó bátyánk megzavarodott közepes vénségére. Így aztán felülvizsgálat helyett csupán az elemzés marad, ami nincs teljesen ellenére az Agyközpontnak, hiszen ha jól belegondol, a fürkésző elemzés éppenséggel a legkedvesebb tevékenysége.

Megalapozottak, fölötte kimerítőek és okadatoltak az elemzésre kínálkozó beadványok, nem kétséges. Mert látták Zsigót emitt, látták amott, nyomon követték, leírták menését és járását, és e járás-kelés nem volt reményt keltő. Mert látták Zsigót éjjel, és látták nappal, és nem haboztak minderről be is számolni az Agyközpontot fölkarvaró jelentéseikben. Látták fényes-kényes utcákon és vigasztalan sikátorokban, látták promenádokon és szákcútkában, látták monumentális folyóparton és pocsolya mentén; és látták volt bárhol is, mindenütt elhanyagolt külsővel regisztrálták, kalap nélkül, hamufoltos nyakkendővel, sáros, rojtos fűzőjú cipőben, megfigyelték a telihold felé boszszúszomjas átkokat öklendező ajakkal, vérbe düledt szemmel, parasztfekete körmökkel, tépott szakállal, így látták Zsigót, és ekként is írták meg aztán az Agyközpontba be-terjesztett jelentéseikben. Látták és leírták rossz és még rosszabb kocsmákban, silány és még silányabb lőréket kortyolgatva, látták hullaszappanos képű alakokkal dominózni levitézlett sörmérésekben, látták szalonnázni vagy pacalozni bedőlt vécéjű bejzlikben. Látták tehát és regisztrálták sokfelé, az Agyközpont őszinte rémületére, mert iszonyat volt belegondolni, hova csúszott ez az egykor oly nobilis, körmét műgonddal ápoló alak.

De a legnagyobb szorongás akkor fogja el az Agyközpont együtt érző sejtjeit, mikor a huzatos korcsmákban magányosan üldögélő vagy a kitolt szemű házak közt szólóban csellengő Zsigóról szóló jelentéseket tanulmányozzák. A csatangolása közben folyvást

magánbeszédet („magánybeszédet”, teszi hozzá egy magát szellemesnek vélő jelentésíró) mormoló Zsigó, a selejtes és még selejtesebb csehókban egyedül darvadozó, ez a megroppanásában sem méltóság nélküli trubadúr sokkal nagyobb ijedelemmel tölti el az Agyközpontot, mint a kézlegyintésre sem méltó alakokkal eltöltött vizasztalan zsigói órák. A legszomorúbb kép a hűvös őszi huzatban az utcai szeméttel magát sodrató Zsigó, a vízparton hosszú fekete kabátjában, a kalapját folyvást letépni kívánó szél ellen harcoló, magányosan barangoló, arcát a teliholdnak magamegadóan (öntetszelgően, írja az egyik jelentés) odakínáló öregfiú – értékelik az elhült Agyközpontban az éjszakai kószalásokról beérkező jelentéseket. Bár járna többet bestiálishan elszalonnásodott csapszékekbe, bár csak múltatná az időt szellemileg gyökeresen leépült egzisztenciákkal, bár markolna magyar kártyát szénhordók, kocsisok, túlfestett hajú, lepattogzott körömlakkú dajnak társaságában, mintsem hogy egyedül járkaljon lakása üres szobáiban, bámuljon ki az ablakon, vagy rögtönözön tépett dallamokat őzbarna zongoráján, fogalmazzák meg olykor az Agyközpont részvétre hajlamos sejtjei. Nincs veszedelmesebb, mint a lakásában egyedül „beszédjárkáló” (egy nyelvileg virtuóznak vélt jelentésszerző kitétele ez) Zsigó. Inkább a zivatar elől valamely bűdös söntés teljesen lezúllott bélrendszerű ivótársaságába menekülő Zsigó bátyánk, mint az eső varsájában kéjesen vergődő időződő úr, mondják megszeppenten az Agyközpontban. Inkább a böffencsek közt bajtársiasan rőfögő Zsigó, mint a beszédjárkáló trubadúr. Mert magányában a legszilajabb, mert elhagyatottságában a legmegátalkodottabb Zsigó bátyánk, ettől nem tágítanak az Agyközpont sejtjei. Mert magányában ez mindenre képes, gondolják a sejtiek.

De hát mi történt voltaképpen? De hát mi (vagy ki) rejtőzik e sötét téboly mögött? – kérdezik egyre lázasabban az Agyközpontban nyugtalankodó sejtiek. Mi (vagy ki) az ok? Nyilván az a nő, válaszol magának az Agyközpont; az a nő, egy nő, pontosabban kettő, az a két nő vagy az a kétes nő, ám ez utóbbi, egészen sátáni lehetőséget később kívánják átgondolni az Agyközpontban, hol nem sietősen, inkább komótosan, noha szakadatlanul dolgoznak az odasereglett sejtiek.

És munkájuk akad elég, ez nem tagadható. Az egyik korántsem sietősen átnézett jelentésben például az olvasható, hogy Susánka több alkalommal kissé (?) megvetően beszélt az opera műfajáról Zsigó bátyánk jelenlétében, sőt egyenesen belekiabálta az arcába vérforgaló nézetét. Egyszer állítólag megemlítette, hogy elviselhetetlen a sok műhőesés (*Bohémélet!* – gondolta Zsigó bátyánk) az operákban, pedig mindenki tudja, hogy az nem más, mint apróra tépett papírdarabkák elegye a zsinórpaddlásról, és fölvetette a kérdést, miközben állat hetykén vetette föl, hogyan lehetséges, hogy valaki markolatig döfött törrel szívében még hosszú percekén át kornyikál? Hogyan visítozhat az, akit nemrég éppen megfojtottak, kiáltotta a bájos szemtelenke, és Zsigó bátyánk, az Agyközpont fokozott ijedelmére, nem tiltakozott, nem kergette vissza a konyhába az előtte hadonászó pincérlányt, nem, elmosolyodott, és mindössze csak annyit dörmögött kopott szakállába: *Otello*. Hát egy tündöbajos nőci (*La Traviata!* – gondolta Zsigó bátyánk) hogyan tud vernyogni, ráadásul fülrepsztoén?! Dobhártya-hasogatóan! Micsoda hülyeség ez?! – kérdezte volna Susánka ajkát megvetően lebiggyesztve, vállát idegesen megrántva, kiszolgálókötevényét lesimítva, mondják bizonyos jelentések, melyekből nem hiányzik némi kajánság, gondolják az Agyközpont hideg világitású, de korántsem humortalan kamráiban.

Ez és még jó néhány hasonló megnyilatkozás roppant döbbenetet váltott ki az Agyközpontban. Hogyan? – kérdeztetik egymást az ebben az esetben eléggé összetartó, míg más szituációban fölötte széttartó sejtiek. Micsoda?!

Hát Zsigó bátyánk, aki kottatárosként (és alkalmi sűgőként) dolgozott a Dalszínházban, és aki még a legfölkületesebb jelentések szerint is már gyermekkora óta az opera műfájának elkötelezett híve volt, tehát Zsigó bátyánk, ez a megszállott dalszínházista olyannyira megszedült volna e barna ködmönkés pincérlányka láttán és hallatán, hogy nem törődve egész élete úgyszólván hangzó összefüggéseivel, akusztikus hitvallásával most e botfűlű vagy legalábbis a fűlvakságot (az Agyközpontban az egyik legszemlembenebbnek tartott jelentésíró kitétele) mérhetetlen mértékben szimuláló copfos lányka vetőhálójába került?! (De mi célja lehetett Susánkának a provokatív szimulálással? – kérdik egyes bonyolultabb sejtthalmazok. Erejének próbáratétele netán? Hogy meddig mehet el Zsigó bátyánkkal, hogy mit bír el az öregfiú? Szólnak a kérdések az Agyközpontban. De válaszok nem szólnak.) Hogyan lehetséges, hogy e hátborzongató kijelentések után nem csupán szóba állt a lánykával, hanem minden jelentésíró szerint egyenesen kereste a társaságát, csüggött a szavain (rémszavakon! – gondolják megiszonyodva az Agyközpont sejtthártyáiban), elbűvölten bámulta éneklő járását, szoknyája ringását, kopottka karmantyúját, gyermekködmönkjét; reménytelen szomnanbulistaként vezett el fekete (macskazöld?) szeme tükrében? És hogyan lehetséges, hogy Zsigó, ez a társasági kapcsolataira oly kényes, olyannyira elzárkózó, szőfukar, bizonyos fokig gőgös, de legalábbis mindenképpen begombolkozott modorú ember, akitől távol állt bármiféle alvajárás, aki még a postást sem engedte be a lakásába, melyben egyedül élt válogatott (megmaradt! – kiáltja egy tájékozottabb jelentésíró) könyveivel és kottáival, hogyan lehetséges tehát, hogy ez a némiképp arisztokratikus magaviseletű esztétalélek meghívta magához délutáni csevegésre, mondhatni *tea for twora* a műveltnek, netán szellemdúsnak, kifinomultnak vagy Zsigó méltó társalkodó partnerének semmiképpen sem nevezhető pincérlánykát?! (Márpedig megtörtént az invit, mi több, Susánka el is fogadta, vagyis létrejött a találka, de erről később kíván részletesebben elgondolkodni az Agyközpont.)

És zbe és számba véve mindezt, ekkor kezdik komolyan venni az Agyközpontban az egyre-másra érkező jelentéseket, leiratokat, beadványokat, átiratokat, fogalmazványokat, leírásokat, mindösszesen „szövegeket”, melyek szerint vénségére Zsigó bátyánk is megbolondult. Hiszen, legalábbis a jelentésekben hátrahagyott jelek szerint, teljesen kifordult önmagából, mert látták itt, látták amott, látták erre felé meg arra – na de erről már gondolkodott az Agyközpont. Hogyan lehetséges, kérdezgették és kérdezgették egymást az izgatottan fel s alá rohangáló sejtek, hogy a Rézserpenyőben elköltött vacsorája közben gyakran odaállítja a sarokban elhelyezett törzszakasztala mellé a lánykát, hosszú ujjaival odainti, odainvitálja magához, kimerítően – már amennyire a lányka munkája megengedi – elbeszélget vele, megértően bólogat, nem tiltakozik, nem háborog, legfölkübb belemosolyog a szakállába, hallva az égbekiáltóan sértő, a dalszínház műfaját egyenesen legyalázó (sárba tipró!) kijelentéseket? Hogyan történhet meg, hogy olykor megvárja a neccharisnyás szemtelenkét; kocsit fogadva vagy néha gyalog hazakíséri a Rézserpenyőstől igencsak messzi, egy folyvást vijjogó tűzoltólaktanya szomszédságában fekvő olcsó szállására; hosszan elálldogál vele a félig beomlott kapuban, együtt lépked vele a macskahúgytól, rothadó káposztatorzsától szagló, ám ugyanakkor angyalkás meg csatajelenetes freskókkal díszes kapualjban; kezét csókol, bókol, mondják a jelentések, regénykönyves gráciával és eleganciával kurizál, elnézi, amint a lányka szoknyafodra eltűnik a lépcsőfordulóban, elvárja, míg az utcára szolgáló földszinti (félemeleti?) ablakában kigyúl a fény, a függöny félrevonódik, a tábla kitárul, egy meztelen kar libben ki az ablakon, és Susánka kissé tömpe ujjú, a sok mosogatástól töredett körmű keze búcsút int a szivarját izgatottan rágszáló lovagjának. „Ég áldja”,

hallik ekkor a susogás az ablakból, és marokra fogott szívvel Zsigónk csak ekkor kel útra, csak ekkor indul a jeles utcában fekvő hazája felé, peckes léptekkel, elégedetten mosolyogva. Hogyan lehetséges, hogy Zsigó bátyánk elmulasztott egy két éve várt Mesterdalmokok-előadást pusztán azért, hogy elkísérje Susánkát a Városkerti kabaréba, ahol aztán léggömberegetés után, így a részletes jelentések, vidáman eszegette hölgyével a szünetben a sóspercet (mások tepertós pogácsát említenek), hozzá jéghideg, búzaszőke schwechatit (dornbacherit?) kortyolt, pontosan két habkoronás krigulával (ebben a számban különös módon megegyeznek a jelentések), jóllehet világeletemben borívó volt, mi több, egyenesen lenézte a sörissza népeket? Hogyan történhetett meg, hogy az idősödő kottatáros (és alkalmi sűgő) elkísérte a megtakarított pénzéből kalapvásárlásra bátorodott Susánkát, hogy aztán az üzletben, a kalapárus nő kandi szeme előtt, jegesen szakértő, ugyanakkor forrón arszlános tekintettel vizslassa a hetykén, egy kikapós asszonykához illően félreCAPVA avagy mélyen a homlokba húzva, összeesküvőformán viselendő fejfedőket, melyeket a macskaszemű lányka egyre-másra próbálgatott fel a fényes belvárosi szalon aranykeretes, már sok bakfisos ficánkát és asszonyi mórrikát látott tükre előtt? Hogyan lehetséges, hogy Zsigó, ez a megrögzött háziállat-gyűlölő, ez a macskaiszonyos, kutyaundoros egzisztencia, aki a hétvégén otthonában mindig egyedül költötte el maga készítette ebédjét, vacsoráját, darab idő óta hétfőnként egy papírstanicliban mindig magával vitte a Rézserpenyősbe az ételmaramaradékokat, a sajt héjakat és a talán szándékosan csak fölületesen lerágott csontokat, hogy a kollekción „tisztelettel líferálja” (az egyik jelentés szerint ekként szólt volna a veszettül szeladonizáló kottatáros) Susánka kedves kandúrjának, aki a keresztségben állítólag a Folti (Buki?) nevet kapta? És mégis megtörtént mindez, legalábbis a jelentések ezt állítják, és az Agyközpontnak nincs módja kételkedni bennük, hiszen kételkedésével mintegy önmagát számolná föl. Hiszen a jelentések, következésképp maguk a jelentésírók is bizonyos értelemben magának az Agyközpontnak a termékei, ebben aligha kételkedhetnek az Agyközpontban rohangáló reflektív sejtek. Ezért a kételkedés az Agyközpont ellen fordított fegyverként viselkedne, olyan fegyverként, melyet éppen az Agyközpont állított elő. A Kételkedés Szelleme az Agyközpontot rágná vadul, míg végül szétrágná tökéletesen. A Kételkedés Szellemének falósejtjei végül teljesen befalják az Agyközpont celláit. A Kételkedés Szelleme bekebelezné az Elbeszélés Szellemét. Mert ahol a kételkedés az úr, ott nincs elbeszélés – legalábbis ekként gondolják az Agyközpontban; vagyis ha a kételkedés az úr, akkor az elbeszélés egyértelműségével szemben győző a kétértelműség szelleme, vagyis minden megtörténés és benne szereplő személy legalább kétértelmű lenne az Agyközpontban. És ha ezt gondolják, akkor alapos okokkal, mivel gondolkodásuk gyorsan tetté válik, mint ezt nemegyszer – ó, fájdalmasan sokszor! – tapasztalták már működésük során. Mert amit az Agyközpont kitermel, az rögtön meg is valósul, gondolják éppoly elégtétellel, mint izzadáson rémülettel az Agyközpontban. Ezért a kételkedés megsemmisítő fegyver lenne, mely végül az Agyközpont teljes megzavarodásához, gyökeres felszámolásához vezethetne, hiszen a gondolat a maga termelte gondolattal szemben a legvédtelenebb, gondolják végig gondosan az Agyközpontban. Még előállna a képtelen helyzet, hogy Zsigó bátyánk megbolondulásával egyidejűleg az Agyközpont is megzavarodik!

A helyzet tehát válságos, vélekednek az Agyközpontban, és e válságos helyzet perze – és ezt ugyancsak átgondolták az Agyközpont szenvedélyesen tépelődő sejtjei – magának az Agyközpontnak válsága egyidejűleg. Miből áll a krízis? – kérdezzetik egyre-másra az Agyközpontban. És a válasz summája röviden: Zsigó bátyánk kiszabadult ellenőrzésünk alól. Marionettalakból hús-vér figura lett. Míg eddig, nagyjából-egészé-

ből, éppen úgy élt és cselekedett, éppen úgy táplálkozott és öltözködött, művelődött és szórakozott, gondolkodott és érzett, ahogy azt az Agyközpont fantáziadús sejtjei (és persze a csak korlátozottan független jelentések és jelentésírók) elképzelték, most, Susánka (és később Selyempina) föltűntével, Zsigó bátyánk szokásai megváltoztak. Míg az Agyközpont számára korábban kiszámítható volt, most egyszeriben szeszélyessé és követhetlenné vált, bizonyos mértékben önmaga szabad művésze lett, nem pedig az Agyközpont fürge képzeletének teremtménye, gondolják a bölcseleti iskolák tanait némiképp elsajátított sejtceskék. Míg korábban úgy táncolt, ahogy az Agyközpont fütyült, most maga költötte dallamra promenádózott (ráadásul fölöttébb ügyesen, adnak hangot nézeteiknek bizonyos jelentésírók). Míg nemrégiben megfontoltnak számított és rezignáltan mértéktartónak, most egyszeriben visszatért boldogult ifjúkora bohémos vére, zavarba ejtően játékos lendülete, ötletes pajkossága – egyszóval mindama tulajdonai, melyeket némileg gyanús szemmel méregettek az Agyközpontban. Mert, mi tagadás, Zsigó bátyánktól már nem vártak semmit, pontosabban semmi különöset az Agyközpont sejtjei. Hacsaknem halk elmúlását, végső csendjét. Igen, Zsigónak már nem sok babér terem – ez a vélekedés általánosnak volt mondható az Agyközpont bizonyos, ha nem is összes sejtkörében. Neki már befellegette, mondogatták így, szándékosan tévesen, ráadásul szomorkás mosollyal; bealkonyult a vénülő operarajongónak: *La commedia é finita!* Ugyanakkor azt tervezték, Zsigó vége nyugodt, lázadásmentes lesz; nem fenyegeti majd öklével a baljósan zavaros vagy éppen tavasziasan hars, bohóckockás eget, nem csikorgatandja maradék fogait, ha az Agyközpont kiagyalta minutumban neki is le kelletik rónia a minden testnek adóját. Nem tervezték szörnyűségesre őszét, nem valami rothasztó, falkaparó fájdalommal járó rákbetegséget akartak a nyakába, hasába, fejébe varrni; szándékuk nem célozta a szentimentális kottatáros (és alkalmi sűgő) bűzös felbomlását, epéje, mája, tüdeje bélsárként történő szétkenését a lepedőn, netán a falakon. Nem gondoltak változatos hörgésekre, sikolyokra, nyöszörgésekre, visításokra, nem terveztek végtelennek tetsző hónapokat a szenvedés elfekvő tengerén, miközben a saját ürülékét fogyasztja nagy kedvvel, miként a szellem történetének nem kisszámú fejedelmei. Nem, érje utol pár (mondjuk, hét) év múlva szakszerűen becézó ujjakkal a Kaszás; essen össze holtan, tegyük föl, a kottatárban egy kései Beethoven-kvartett szólamaival a kezében, vagy forduljon le székéről kedvesen sűjtő gutaütéssel második pohár fröccse zárókortyaival a foga közt a Rézserpenyős támlás székéről egy langy délutáni órán. Legyen akkor bundáját hullató ősz, karcos körmét növelő tavasz, legyenek cirmosak a szelek, szitáljon lisztként a virágpor a léghen, koppanjanak sétáló vállunkon a vadgesztenyék, szűrcsölgjenek bele muslincák a záróra előtti utolsó pillanatban még ijedt hangon kirendelt fröccsünkbe.

Ilyen és ehhez szinte a megszólalásig hasonló, kissé lírainak tetsző képzetek töltötték meg az Agyközpont némileg sivár, de korántsem költőietlen termeit, ha Zsigó bátyánk leköszönéséről esett szó. Minden csinosan eltervezve, minden rendbe rakva; állnak a díszletek, a főszereplő pedig nem futhat el, ó, nem, dehogy menekülhet, hisz sűgő nélkül is tökéletesen dalolja majd szerepét! És tessék, erre beütött a krach, Susánka bájos képében beállított az Agyközpont terveit hajmeresztő egy-, illetve kétértelműséggel keresztülhúzó csőd. Susánka (és nem sokkal később Selyempina) föllépett, és ez ellen nem lehetett apelláta; Susánka (és vele Selyempina) előlibbent, a kihívás megtörtént, és az Agyközpontnak válaszolnia kellett. De vajh volt-e, van-e megfelelő felelet? – ez a kérdés gyötörte és gyöttri jelenleg is az Agyközpont önmarcangolásra fölöttébb kikupálódott sejtjeit. Dacolhat-e bármiféle akarat Susánka megfogalmazatlan szándékaival? Mert mit akar voltaképpen a neccharisnyás pincérlány? És vajh mit akar Zsigó,

aki, mint belátták, megszűnt pusztá kreatúra lenni; igen, most azt kellett a jelenésekből tapasztalni, hogy marionettzsinórait letépvé végzetesen önállósodott. Voltak bizonyos szándékaink a vénülő kottatárossal, és most neki vannak bizonyos (ám egyelőre ismeretlen) szándékai önmagával – röviden ekként summázza az Agyközpont az új helyzetet. Ha pedig önmagával, akkor velünk is – kénytelen levonni a végkövetkeztést az Agyközpont. Ki az úr a háznál, az Agyközpont avagy Zsigó bátyánk? – ez lenne a legfőbb kérdés, melyet az Agyközpontban fogalmaztak meg bizonyos latolgotó sejtek. Kinek alkonyodik be ősszel, az Agyközpontnak avagy Zsigó bátyánknak? – kérdezik a legradikálisabb sejtcsomók. Vagy mindkettőnek egyszerre netán? És velük bukik vajh Susánka meg Selyempina is? Szólnak a kérdések. De válaszok egyelőre nem szólnak.

Ősszel kezdődött, mondják a jelentések; meleg, teliholdas, rókaszínű ősszel, teszik hozzá az irodalmias hajlamú jelentésírók az Agyközpontba beküldött, oda fölterjesztett leirataikban. Ősszel, a kitelő holdkor indult a történet – e téren nincs vita és ellentmondás a máskor a legjelentéktelenebb dolgokban is olyannyira egymást cáfoló (egymással versengő?) jelentésekben. Egyszerűen arról van szó, mondják a jelentésírók, hogy új pincérlány érkezett a Nemzeti Dalszínházzal szomszédos Rézserpenyős nevű étterembe. (Mások Vasrostélyosnak nevezik e helyet, megint akadnak olyanok, akik Vaszfazekasról írnak az Agyközpontba érkező jelentéseikben. Sőt egyesek Rézüstöt emlegetnek, de ezek a jelentésírók, miként gyorsan kiderült, nem számíthatók a komolyan vehető egzisztenciák táborába.) Ősszel kezdődött, Susánka és jóval később (vagy ezzel egyidejűleg?) Selyempina érkezésével, de hogy pontosan miként, azt később akarja átgondolni és egy döntő summában összegezni az Agyközpont. Előbb más dolga akad: Zsigó bátyánkról kell most gondolkodnia.

Ha belegondol, és elgondolkodik önmagáról – és nem tagadható, hogy az utóbbi, nevezetesen az önmagáról való gondolkodás az Agyközpont bevallottan egyik legkedvesebb, ugyanakkor mintegy természetből adott tevékenysége –, akkor az Agyközpont jól tudja és bevallja, hogy Zsigó bátyánk már régóta legsajátabb érdeklődésének homlokterébe került; régen, hajdanán, mondhatni, egyszóval a félig ködbe vesző régmúltban, még akkor, amikor Zsigó bátyánk inkább Zsigó öcsénk vagy Zsiga fiunk megjelöléssel szerepelt a jelentésekben. Zsigó öcsénk, így a régi leiratok, akkoriban, vagyis (immár boldogult) ifjúkorában meglehetősen kalandos életet vitt, színes scénaokban szerepelt korántsem mellékes vagy statisztaszzerű, netán a sűgő szerepbe kényszerült alakként, így aztán nem csoda, hogy sok helyen felhívta magára a figyelmet. Nagy tehetségnek indult Zsigó fiunk, fényes jövőjű névnek látszott, szellemfejedelmi rangra hivatottnak, csak éppen az nem derült ki, szólnak a jelenkori jelentések, miféle területen kamatoztatja majd roppantnak látszó képességeit. Hogy zenei avagy irodalmi, netán képzőművészeti téren aratand kirobbanó sikert, vagy netán a bölcsélet világában szerez sosem hervadó babért, ez akkor, vagyis Zsigónk (boldogult) ifjúkorában – hajdanában-danában – eldöntetlen maradt. És maradt mind a mai napig, teszik hozzá a rosszabb májú jelentésírók. A hajdani dana ma sem csitul. Mert való igaz, gondolják szomorkásan az Agyközpontban, a fiatalember nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; változatos stúdiumai mindegyikét idő előtt felfüggesztette, majd végezetül teljesen odahagyta. Több egyetem hallgatója, aki végül semmilyen egyetemet sem végzett. Műfaj nélküli lett Zsigó, mondják az esztétikusabb véralkatú jelentésírók, egy műfaj nélküli művész, vagyis ekként nem is művész, legföljebb életművész („ételművész, hahaha!”, teszik hozzá bizonyos ellenséges érzületű jelentésszerzők), de sokkalta inkább csepűrágó; szellemfejedelem helyett a szellem bohóca. Vagy: a szellemfejedelmek udvari bolondja. Mert ahelyett, hogy maga is vonósnegyesek, zongoraszonáták, többfel-

vonásos dalművek, egész estés oratóriumok komponálásával tölténé a csendes elmúlásáig kiszabott időt (avagy netán regénykönyvek vagy verses beszélek fogalmazgatásával múltatná gazdag teltségű óráit, napjait), most a mások kvartettjeit, miséit, zenedrámáit rendezgeti, óvja a portól összeszorított fogú szorgalommal, fád rezignációval öregedő szívében; mások dalműveinek szerepeit súgja fel a színpadra, beszorulva egy patkánygomornyi lyukba, hol nem kerülhet el bizonyos baritonistáknak a kellékcsimán is átütő zsíros lábszaga. Talpalávaló lett a Zsigó! Lakáj lett a Zsigó! – kiáltják az Agyközpont harsányabb humorú sejtjei. Egyszer, talán a harmincas évei elején, gondolják sivár rezignációval az Agyközpontban, valami megtört Zsigónkban, megszakadt valami, de hogy mi és hogy mitől, arra nincsenek kielégítő magyarázatok. Odalett a lendület, odakozmált a héjázás, ezt tényekkel igazolták volt az akkori jelentések, de az okot nem sikerült tisztázniuk, és a számos indoklási kísérlet mindegyikét elvetették végül és elvetik most ismét az Agyközpont végelemzésében. Mert a legjobb barát öngyilkossága egy Itáliából Magyarhonba tartó vasúti kocsí vécéjében nyilván nem lehet elégséges ok Zsigó letörésére; nem, ez nem lehet elégséges magyarázat. Mert egy félig befejezett regénykönyv kéziratának elégetésére nyilván nem lehet elégséges indok, ha valakinek meghal az anyja; márpedig ez esett meg Zsigónkkal nem sokkal azelőtt, hogy megérte volna a harminckettedik telét. (Apjáról nem készült semmiféle jelentés, állapítják meg furcsálkodva az Agyközpontban, jelentős apadeficit mutatkozik a jelentésekben. Egyesek szerint nem is volt apja, de ez a kijelentés már az Agyközpontnak is sok.) Nem fogadható el alapos okként, még akkor sem, ha kimutatható, hogy az anya a polgári osztály mértékénél jóval elfajultabb módon lett öngyilkos: nagyobb adag pálinkát és altatót bekapva legjobb kalapjában mintegy négy napig feküdt a havas erdőben, hogy fagyott hulláját aztán alaposan megcsonkítva-bonkítva tárják az arra bókászó vastag zoknis kirándulók elé a kóbor kutyák. Zsigó így örökölte meg a Dalszínház közelében fekvő tágas lakást (két – vagy három? – szoba, hall); nem jött rosszul, fogalmaznak bizonyos jelentések gyilkos epével, mert annyi szent, hogy Zsigónk harminckettedik telére már fölöttébb belefáradt a többnyire markánsan rántásszagú albérletek cserélgetésébe, mely reménytelen processzusban mindössze a fokhagyma eltérő mértékű használata jelentett némi változatosságot. (Hogy miért nem lakott anyjával együtt, hogy milyen volt kapcsolatuk, azt nem kívánja és nem is tudja végigelemezni az Agyközpont.) Megörökölte hát a jeles utcára szolgáló két – három? – szoba hallos lakást, és ekkor elkezdődhetett volna szellemfejedelmi rangjának kiépítése: az udvarra szolgáló szoba háló, az utcai, a kétablakos a dolgozó, a hallban pedig a vendégfogadó; a cselédszobáról, Zsigó gyerek- és kamaszkori lakosztályáról pedig szó se essék, így képzelhetni. Rend a lakásban, rend az agyban. Az előszobában violinkulcsot formázó kalapfogas. Megkezdődhetett volna valami, nekiindulhatott volna egy szívósan munkás élet, a magány csendjének és nyugalmanak, nem pedig szomorának teljes kihasználása; a szerény, de mindamellett néminemű függetlenséget biztosító váratlan örökség és Zsigó bátyánk szellemi birtokai kínáltak erre nem alábecsülendő garanciát. (Utólag visszatekintve ekként vélekednek az Agyközpontban.)

Máshogy történt. Mert mindhiába várták a városban (és az Agyközpontban), hogy Zsigó öcsénk újrajrja a lángok martalékaul (mások szerint a zajló Dunába) lökött regényt, vagy belefog egy másikba, melynek középpontjában a vasúti fülkében önmagát hetykén főbe puffantó barátjának története állt volna; mindhiába reménykedtek abban, hogy végre komolyan munkába veszi két megkezdett vonósnégyesét, továbbá egy döntőnek ígérkező értekezését a különféle operákban előforduló öngyilkosságokról, finoman elkülönítve a germán és a talján vérvonalat, nem történt semmi említésre méltó

tó a műhelyben (inkább disznóólban! – kiáltanak fel bizonyos kegyetlenebb szemű jelentésírók); csendes dermedtségben teltek Zsigónk napjai. (Bizonyos variációk szerint Zsigó átkutatta volna a lakást, és a különféle fiókokban, szekrényekben talált anyai írásos és különösen fényképes hagyaték oly felismerésekre vitte volna, melyek valósággal letaglózták, ám az Agyközpont most nem kívánja végiggondolni ezt a lehetőséget.) Legyen bárhogya is, valami megfagyasztotta Zsigót, olyannyira, hogy olykor még lámpást sem gyújtott, csak bámult maga elé a fokozatosan elhűlő szobában. Erőteljes munka reggeltől délig, majd a szellem dolgától kótyagos fejjel felállva a dolgozóasztaltól könnyű ebéd, tán otthon vagy egy közepesen drága, de mértékadó konyhát vivő, étkészletét tisztán tartó, mellékhelyiségeire gondot fordító restaurációban, utána rövid séta, netán ellátogatás bizonyos jobb antikváriumokba; kellemdús beszélgetés egynémely könyvritkaságról; lapozgatás öreg partitúrákban; aztán egy konyakkal korigált kávé a város nevezetesebb, szellemileg dúsabb italméréseinek egyikében; majd haza, munka estig megint, munka és munka; kisebb esszék, tárcák, melyeket megfelelő honoráriumért nívós újságokba helyez el az íróember; a tartalmas nap fináléjaként pedig könnyű vacsora, az élénk levelezés átnézése; aztán az ágy, egyedül, mély, testet-lelket építő, aszketikus álmokkal. Valahogy ilyesfélének gondolhatta volna el és valósíthatta volna meg napirendjét az egykori Zsigó, gondolják el most, mintegy utólag az Agyközpontban. De a tervekből nem lett semmi. Nem lett reggeli kipattanás az időközben persze egyre magányosabb nedvektől szagló ágyból, frissen, munkaláztól égve, hideg és meleg zuhany váltakozásával élénkítendő az ágyban eltompult bőrt és szellemet, helyette lett viszont savanyú gyomrú, tompa agyú cigarettázás a langymelegben, spleennel telt heverészás, dagonyázás (javasolják bizonyos jelentésírók a kifejezést) a paplan alatt, megvalósítás helyett ábrándozás a megvalósítás lehetőségeiről az immáron nem is mindig makulátlanul tiszta lepedőn; műves esszék helyett alkalmi könyvismertetések vagy ponyvák rohamfordítása; kemény és kitartó munka helyett tépelődés, tespedés, aztán persze a büntudattól gyötört, kávéba, később alkoholba menekülő test és szellem reggeli téblábolása. Könnyű ebéd helyett jöhetett inkább a neheze, zsírkoronás húsok, csülkök és oldalasok, paprikás levet fröccsentő kolbászok és hájtól lucskos káposzták; jöhetnek és jöttek is a tojással terhes tészták és tejfölös majorrannával tajtékos mártások. (Elszaftosodott Zsigó bajsza! – kiáltanak fel egyesek jelentéseikben.) Étterem helyett inkább otthon, magának még az alberletekben szerzett szakértelemmel kotyvasztva vagy egy közeli olcsó bejzliból hozatva, mert a váratlan örökség egyre apadt, miként a munkakedv és a szellemi igényesség; a lelkifurdalás viszont nőttön-nőtt és öregbedett Zsigónk lelkén. Kellemes antikváriumi csevej helyett jött a kellemetlen alkudozás a betű ólmától fekete kezű becsüsökkel, melynek lesújtó summájaként dobra kerültek Zsigónk könyvtárának féltve őrzött kötetei, hogy legyen miből fizetni az egyre görbébbé váló éjszakák számláit – emlékeznek az Agyközpont erre kiképzett sejtjei. Mert görbültek és hajlottak az éjszakák, melyekben Dominó úr néven ismerték legkivált Zsigónkat, mert könnyű vacsora és estéli levelezés helyett jöttek az előre megrendelt bérkocsik, megszokott kuncaftjukra türelmesen várakozva a kapu előtt, és korántsem hiába, hiszen Zsigó fiunk (pontosabban Dominó urunk) *con brio* lépett ki a kapun, és fekete malaclópójában, akkor még hibátlan lakkcipőjében a puha bőrüléson hanyatt dőlve sosem késlekedett bemondani a város jelesnél jelesebb mulatóinak, vigalmi tanyáinak címét. Került aztán persze kártya meg zseton mindeme kicsapongásokhoz, kerültek észbontó selyem fehérneműt kivillantó kokottok; később, a pénztárca apadtával bundabugyis dajnáknak, végezetül két fröccsért kapható luvnyák valami kapualjba szorult találkahelyen. Mert már éjszaka sem volt Zsigónk a szellem-

fejedelem címének birtoklója, lett ellenben Dominó néven a kicsapongás hercege, bordélyok pezsgőt pukkantós látogatója, később pedig egyre magányosabb vendége lerobbant kocsmáknak, fűrészporrall felhintett padlatú italméréseknek. Mert nemes bordói helyett lassan megérkezett az asztali, végül a falmelléki kocsisbor, ódon konyakok helyett előbb tűrhető vadászpálinkák, aztán kerítésszagú törkölyök és keverték bűdösítették hulladékosodó testének sejtjeit.

Telt-múlt az idő, telt és ürült a gyomor, egymásba gabalyodtak az évszakok. Míg-nem egy őszi napon (gondolnak vissza az emlékekkel átítatott sejtfalak) rendőr tizedes kopogtatott (csöngetett be?) Zsigó öcsénk megörökölt lakásának ajtaján, halkan, ám határozottan érdeklődve, ugyan hol is töltötte az előző éjszakáját a tisztelt úr, és mikor távozott volna a lupanárból, ahol sokan látták és regisztrálták egy vörös parókás kéjhölgy, bizonyos Cirmosbarázda társaságában. Akivel együtt távozott volna csukott kocsiban. És így tovább, és így tovább; ebben a tenorban folytatódott a kérdezősködés, míg végtére kiderült, hogy Cirmosbarázdát késsel mélyen fölszántott hassal holtan találták a városszéli erdőben, és már villant is a rendőr tizedes kezében a házkutatási parancs, hogy kisvártatva a hatósági tanúnak nagy buzgalommal jelentkező viceházmester jelenlétében megkezdődjék Zsigónk lakásának alapos kibolházása, melynek során előkerült egy némi vérrel és hányással szennyezett ing, valamint egy fél pár fekete női selyemharisnya, minek rapid folyományaként a szellem fejedelmi trónjának korábbi várományosa hamarosan a városi fogda szálkás priccén találta magát egy sokat próbált zsebmetsző fokhagymaszagú álmának társaságában. Bajnak nem kicsi, teszik hozzá kajánul a most minden erejükkel emlékező sejtek, sőt, talán tetemes, mert tény, hogy attól kezdve, hogy besegítette (más jelentések szerint belökte, netán berántotta) a lefüggönyözött ablakú bérbaráta a jelentősen besampányozott, bodorított vörös parókát viselő Cirmosbarázdát, Zsigó fiunk egyetlen pillanatra sem emlékezett az előző éjszaka ezek szerint rendőrileg ugyancsak jelentős mozgalmából. A fekete miderből möhön kilegelésző lila virágos keblek, ez volt az utolsó kép, mely fölpláskolt hajnalban másodsor is kihallgatott emlékezetében. És hiába derült ki hamarost, hogy a keresett cafska gyilkosa régi és a féltékenységtől esztét veszített szeretője volt (micsoda operettszagú történet! – kiáltanak fel az Agyközpontban olykor), Zsigó kissé átváltozott, mikor a harmadik éjszaka hajnalán kilépett a városi fogda kapuján, és föl nézett a kétszer kihányt őszi égre. Mire másnapos szmokingjában végigbaktatott a városon, és a jeles utcában fekvő házához elérve kikulcsolta lakásának ajtaját, már nem Zsigó öcsénk, nem is Dominó urunk, de határozottan Zsigó bátyánk lépett be a nemrég kibolházott hálóba, és rogyott le hatóságilag végigvizlatott ágyába. Ült ott egypár órát Zsigó bátyánk, ahogy a régi jelentésekből kitetszik. Ült és mélézött mindenfélén. (Talán elkortyolt egy pohár maradék pezsgőt is. Langyosan, lötytyedten.) Aztán még eleven kapcsolatait mozgásba hozva hamarosan kottatárosként helyezkedett el az Állami Dalszínházban, hogy olykor sűgői feladatokat is ellásson. Mindez rég volt, gondolják az Agyközpontban, hajdanában-danában esett meg mindez, a réges-rég régmúlt egyik őszeben.

Ősszel végződött tehát, gondolják szomorogva és szorongva az Agyközpontban, ősszel végződött Zsigó bátyánk első szellemi ámokfutása, és a betérjesztett jelentésekből úgy tűnik, ősszel kezdődött futásának újabb, feltehetően immár végső szakasza. (És talán ősszel végződik is majd.) Őszi befutó, gondolják az Agyközpontban, és elmosolyodnak fádul.

Ősszel kezdődött tehát, ősszel indult, nem sokkal azután, hogy Susánka feltűnt a Rézserpenyős nevű étteremben.

Megismerkedésük pedig ekként zajlott. (Legalábbis a sokféle, egymásnak olykor homlokegyenest ellentmondó jelentésekből később az alábbiak szerint állították össze a jelenetet az Agyközpont elemzőrészlegében.) Zsigó bátyánk, aki megszokott vacsoráját költötte a Rézserpenyősben, hagyományra rögzült két pohár bora helyett négy pohárral ivott ezen a napon. Ráadásul a menetrendszerűen érkező két pohár zöldmáli rizling után vad váratlanul átváltott egy sokkal jobb és ennek megfelelően jóval drágább Chablis-ra. Talán a hamarosan teljes pompájával beköszöntő rókaszínű ősztette, vagy az, hogy Zsigó bátyánk törzsvendégnek kijáró sarokasztalánál éppen egy Chopin-etűd melankóliáján borongott (mások valami Schumann-Novellette-ről beszélnek), vagy talán az, hogy korábban a *Götterdämmerung* szólamait rendezgette a kottatárban, vagy netán az étterem az átlagostól eltérő üressége okozta, vagy éppen ellenkezőleg, a szokásosnál nagyobb hangzavara, vagy netán mégis az, hogy törzsasztalán ezúttal egy friss virágcsokor pompázott, és az abrosz már-már szemfájdítóan fehérlett, vagy talán az okozta, hogy az étterem széles üvegablakán meglátott az utcán egy fekete, éberlasztिंग (ez valami agyonolvasott jelentésíró jelzője) körömcipőben, neccharisnyásan tovatipegő demi-monde delnőt, és ettől eszébe ötlöttek bizonyos, a hajdani danához tartozó dominós emlények, talán mindezek együtt, elég az hozzá, nem tudni, hogy mi szította fel a túrendelési hajlamot, gondolják az Agyközpont kissé tanácstalan sejtjei, de további töprengés után elvetik az imént előadott lehetőségeket, és azoknak a jelentéseknek adnak hitelt, melyek Susánkának róják fel, hogy Zsigó bátyánk két pohár borral többet ivott ezen az estén. Noha ősszel kezdődött, nem az ősz, hanem Susánka tehetett arról, hogy Zsigó bátyánk a megszokottnál két pohárral többet ivott ezen az estén, gondolják summájukban az Agyközpont elbeszélő sejtjei. A bort líferáló lányka, miként az Agyközpont néhány lappangó, de később (Zsigó végső leköszönése után) előkerült jelentés alapján valószínűsíti, ekkor már két hete (egyesek szerint hónapja) dolgozott a Rézserpenyősben, de az étszobában most tűnt fel első ízben, ugyanis – lévén fölöttébb járatlan a kulinária bonyolultabb ügyleteiben – egyszerűen alkalmatlannak bizonyult volna a kiszolgálói feladatok betöltésére, ezért legkivált a konyhai segédmunkákban jeleskedett. Ám e napon – őszi napon, kétségtelen – az egyik vezető pincér, bizonyos Mocsári, ráadásul éppen Zsigó bátyánk kedvence, beteget jelentett (egyes jelentések feltételezik, hogy szimulált, de hogy erre mi oka akadt volna, arról mély csend a leiratokban), így aztán a kedves Susánkára esett a választás, hogy a tanult főurat helyettesítse. A jelentések szerint a tulajdonos nem sokat töprengett a döntésen, és a kidőlő Mocsári helyett azonnal a mindedig a konyhai segédmunkában szorgoskodó Susánkát szólította és állította csatasorba; a fehér köténykét és bőbitát saját kezűleg segítette rá a lányka gátlásos és kissé izzadékony testére; izgatott kézzel ráadásul, mondják bizonyos kajánabb beszámolóik, mégpedig és legkivált azért, így a jelentések, mert női pincért mindmostanáig nem alkalmaztak, következésképp nem is láttak a Rézserpenyősben, viszont mások inkább arra gyanakszanak, és ezt sejtetik az Agyközpont elé tárt leirataikban, hogy a tükörpontyhasú tulajdonos keze nem a maga derék alkoholadagjának befogadásától, nem is a női pincérség fölháborító képzetétől, hanem Susánka hátának, kezének érintésétől, izzadékony bőrének illatától remegett meg a megszokottnál komolyabb mértékben. A fölöltöztetés a levetköztetés ellentetteje, teszi hozzá az egyik bölcselkedésre hajlamos jelentésszerző, így aztán nem csoda, mondja ugyanez a jelentésszerző, hogy a harcsabajszú, Susánka iránt egyébként a legtisztábban apai érzésekkel viseltető étterem-tulajdonos keze tremolóba kezdett, amikor megkötötte a lányka hátának alsó befutójában a kötényszalagot. Susánka tehát immár felővezve, felcicomázva, hajában kedves virággal állt az étszobába szolgáló csapóajtóban,

bevetésre kész állapotban; az apáskodó tulajdonos végigvizslatta, megcirógatta arcát, egyes jelentések szerint bizonyos bátorító szavakat motyogott (az egyik betérjesztés szerint külön fölhívta a debütáns figyelmét a törzsvendégként külön becsben álló öregedő kottatárosra), aztán útnak indította a lánykát.

És ekkor elkezdődött.

Susánka belépett a terembe, és ezzel belépett Zsigó bátyánk életébe, mondják – kissé hangzatosan! – a maguknak bizonyos elbeszélői képességeket tulajdonító jelentésszerzők. (Mások szerint ezzel belépett az Agyközpontba is, ami kétségkívül megfontolandó kijelentés, ezt nemigen tagadják az Agyközpont bizonyos celláiban.) Susánka lesimította a köténytét, körülnézett a közepesen fényes teremben, aztán kissé bizonytalan léptekkel a kezét rendelésre emelő Zsigó bátyánk sarokasztala felé tartott. Oda tartott, arra indult, de hirtelen megtorpant, írják egyes beszámolók, mert szerintük Zsigónk keze aláhanyatlott volna (visszahőkölt a keze, áll az egyik érdekes feljegyzésben), talán azért, mert egyik legkedvesebb muzsikúsára, a Dalszínház első harsonására feltűnően emlékeztető kedves Mocsári főurat várta eredetileg, talán azért, mert megdöbbsent a Rézserpenyős termeiben feltűnő női kiszolgáló láttán, talán pedig amiatt, és az Agyközpont ez utolsó föltételezést hiszi a legvalószínűbbnek, mert a fehér köténytés, neccharisnyás Susánka bizonytalanul előlibbenő alakja egyszerűen belemarkolt a szívébe. (És más testtájába is, teszik hozzá a szemérmetlenebb jelentésírók, akik aztán később – vagy már most? – Selyempinával hozzák összefüggésbe Zsigónk többrendbeli görcsösködését. De csak lassan a testtel!) Igen, hangsúlyozzák bizonyos elemző sejtek, Susánka szívbemarkoló alakként lebegett és libegett elő; szívbemarkoló, ez a szó a legtalálób, és bizonyos sejtidomulatok nem és nem tágítanak ettől. Zsigó szívébe belemarkolt valami; valami, nem tudni, mi; hogy mi, ezt még a legképzeletdúsabb sejtösszefüggések sem sejthetik, leszámítva a már idézett, arcátlan jelentésszerzőket, summa: Zsigónk arca megrándult, talán el is fehéredett, fejét az abrosz fehérje felé fordította, karja pedig lehanyatlott, mint aki földadta, nemcsak a rendelést, de amúgy is sok mindent. Talán a lányka édes copfossága, talán neccharisnyás ringása, talán járásának háromnyolcados dalolása, megint esetleg feketébe alkonyuló szeme okozta; talán-talán elég az hozzá, hogy a jelentések fölöttebb eltérőek, és ez komoly önvizsgálatra készíti az Agyközpontot, de ezzel kapcsolatban majd később veszi elő komolyan önmagát. Mindamellet abban megegyeznek a jelentések, hogy Susánka különös módon nemhogy megdöbbsent vagy megütődött volna a Zsigó-féle kéz- és arcjátékon, nem, éppen ellenkezőleg, mintha valami magasabb erő lökésére teste levetkőzte izzadékonyságát, szeme cirmos tűzzel lobogott fel, fejét felvetette, és határozott léptekkel az öregedő kottatáros (és alkalmi sűgő) asztala felé tartott, ott megállt, és halkán odasúgta: „Parancsoljon velem az úr!”

És az úr parancsolt. Vagyis egy negyedliternyi Chablis-t rendelt kissé rekedt hangon, elfelejtve érdeklődni az évjárat felől; persze jótól kérdezte volna – kacagnak a kaján jelentésírók, utalva Susánka kulináris alkalmatlanságára. (Más jelentésekben a jelenet kissé bonyolultabb, más elemzésben egyszerűbb. Mert hogy időt nyerjen, Zsigó a borlap hosszas, már-már méléző studiózása után rendelte meg ama bizonyos francia nedűt, miközben szeme sarkából Susánka neccharisnyás állását vizslatta. Azt írják, Zsigónk fejében-agyában már ekkor megfogalmazódtak bizonyos mondatok, melyeket ott rögvest el akart mondani a lánykának, de csak később mondta el, ha egyáltalán. Mert ha elmondta is, legfeljebb Susánka nevezetes, állítólagos egyetlen látogatása alkalmával, de ez későbbi zene az Agyközpont termeiben. Ezek a rögvest felkínáló mondatok mintegy természettől adottak voltak, nem a gondolkodás vagy a szel-

lem termékeiként, hanem úgyszólván levélhullásként, hófúvasként, szélzúgásként, felhőjárásként léteztek vagy keletkeztek, ergo megmásításukra, átírásukra nem nyílt mód, befolyásolásukra nem kínálkozott lehetőség, írják egyesek. Tehát elhallgatásukra sem, bármennyire kedvezett volna is ez a némaság Zsigónknak és vele az Agyközpontnak. Zsigónk mintegy rabszolgája lett e természeti jelenségeként érkező mondatoknak, vonják le az Agyközpontban a végkövetkeztetést; e szavakat ki kellett mondania. Ha nem hangosan, hát magában-magának.) Ám legyen elég annyi, hogy Zsigó ez estén a megszokottnál két pohárral többet rendelt, és ekként elkezdődött volna valami.

De mi? – kérdik tanácstalanul.

Először is egy eleinte bizonytalanul induló (tapogatózó – tesz ki hozzá azok, akiknek mindenről ugyanaz jut eszükbe), később egyre élénkebbé váló beszélgetés, már amennyire ezt a lányka éttermi feladatai megengedték. Mert hirtelen igencsak megsokasodtak teendői, állítják egybehangzóan a jelentések. Mert meglátva, szemrevételezve és kifigyelve a Zsigóval élénken társalkodó lánykát, hirtelen az étzsoba összes vendége (még a hölgyek is, tesz ki hozzá némelyek) arra vágyott, hogy egyedül Susánka szolgálja ki, csakis Susánka tegye elé a kenyeret, ő szervírozza a külön megrendelt ecetet, mustárt, reszelt sajtot, pótejt, valamint különféle fűszerszámokat – és különös módon emez extra kívánságok olyannyira megszaporodtak, hogy a konyha alig győzte teljesítésüket, a tükörpontyhasú tulajdonos legnagyobb öröme, aki közben átkozta is magát, hogy miért nem szavazott a lánykának már korábban bizalmat. Susánka sürgött-forgott, köténye pördült, virágbóbitája biccentgetett, cipője csusszant, talpa surrant; a lány izzadékony teste sokféle pácban fürdött. Ám mindeme vendégóhaj nem zökkentette ki szinte hetyke magabiztosságából; akárha megtalálta volna legsajátabb közegét, a legcsekélyebb bukdácsolás vagy félresiklás nélkül ficánkolta el élete első kiszolgálói táncát a felbolydult restaurációban. És eközben arra is talált módot, hogy minduntalan visszajátssza magát a Zsigó-féle törzsasztalhoz egy kis abroszigazításra, étkezésrendezésre és persze válaszgatásra. Mert miután Zsigó bátyánk néhány szóban bemutatta önmagát, ajkáról nem fogytak el a kérdések. Hogy ki lenne a lányka, kik lennének szülei, hogyan csöppent ide, és így tovább, et cetera; Zsigó érdeklődése legkivált Susánka korábbi helyzetét célozta. Honnan származik, kik valának szülei, hogyan nevelkedett – szóltak a kérdések.

És ezúttal válaszok is szóltak. Mert Susánka szép rendben megfelelt az idősödő kottatáros (és alkalmi sűgő) összes érdeklődésére, sokféle választ adott kissé rekedtesen mély hangján, noha némileg szaggatottan, mert folyvást elszólították a jelenlétét nélkülözni nem képes vendégek. Sokszólamú válaszok szóltak a susánkai ajakról, de ezek korántsem egyértelműen érkeztek aztán be az Agyközpontba, és erről a sokszólamú kétértelemről akadt egy-két keresetlen szó az Agyközpontban, ahol a sejtek éppenséggel az egyértelműség robotosai.

Mert belegondolnak az Agyközpontban, hogy vannak, akik eléggé homályos megfogalmazással készítik jelentéseiket, ezért a szöveg olykor romlásnak, úgynevezett szövegromlásnak van alávetve, ami rendkívüli mértékben megnehezíti az Agyközpont munkáját. Igen, bármily meglepő, ez a hatalmas sejtbirodalom néhanapján találgatásokra kénytelen hagyatkozni, kétes értékű információkra, bizonytalan adatokra, egymásnak homlokegyenest ellentmondó nyilatkozatokra. Mi sem jellemezheti jobban e helyzetet, mint a Susánka hajának színével és hosszúságával (rövidségével?) kapcsolatos eléggé kínos és fejtörő kételyek. Egyesek jól követhető, szinte festményszerű leírásokban állítják, hogy Susánka haja koromfekete (akadnak, akik a hollófekete, mások a kátrány-

fekete, megint mások a szurokfekete kifejezést alkalmazzák), de ennek roppant erővel ellene szólnak a Susánka haját (bizonyos megfogalmazások szerint sörényét) búza- vagy mézszókének (szalmasárgának, esetleg sörszókének) lefestő jelentések. Az Agyközpont ilyenkor felmérhetetlen bajban van, szeretne tisztán látni, de erre nem vagy csak homályosan képes. A jelentésírók sokat tudnak, ez helyzetükből következik, mondhatni, de azért nem magyaráz meg mindent. Inkább arról van szó, hogy minden lehetőséget számba kell venniük, és minden lehetőség újabb lehetőségelágazásokat teremt, elágazásbokrokat szül, amelyek újabb kitérőerdőkhöz vezetnek, gondolják az Agyközpontban. Meg aztán a jelentésírók is különbözőek, másként és másként látják a legnyilvánvalóbb tényeket, ezért aztán az Agyközpontnak ebben a rettentő gondolatrengetegben kell utat vágnia, rendet teremtenie, ami nem kis feladat, gondolják az Agyközpont elemző sejtjei, sőt, reménytelen feladat, gondolják álmatlan éjszakáikon vergődve különféle nedveikben.

A jelentésírók sokat tudnak, gondolják az Agyközpontban, de például honnan tudták azt, hogy Susánka neccharisnyás? És miért hangsúlyozták ezt folyvást beterjesztett leirataikban?

E kérdéseket feltenni éppoly könnyű, mint megválaszolni, gondolják az Agyközpontban. Először is ez jól látszott, az éttermi munka közben Susánka (hosszas töprengés után az Agyközpontban végül ezt a nevet fogadták el) gyakran fekete hálóharisnyát viselt („ez egyike volt viselt dolgainak”, tette hozzá egy tréfásabb kedvű jelentésíró); másrészt nem tagadható, hogy a jelentésírók egyike-másika (talán túl sokan is, vélték az Agyközpontban) Zsigó bátyánk megfigyelése örvén Susánkát (és később Selyempinát) is szemmel tartotta (kandi szemekkel, úgyszólván), mi több, akadtak olyanok, akik szinte beleköltöztek az életébe, vagy legalábbis szívesen tették volna, ráadásul nem csekély örömmel, mivel – és ebben aztán kóruszerűen megegyeztek a jelentések! – a pincérlányka fölöttébb (észbontóan?) csinos volt, így aztán a jelentésszerzők kezdték megérteni Zsigó bátyánk kései megbolondulását, hiszen ők maguk is enyhe tébolyt éreztek, ha a neccharisnyás Susánka daloló járására gondoltak sivár jelentésfogalmazói munkájuk közben. Ám e félrecsúszott gondolatok, képzelgések, cigányútra futott fantaziálások egyre inkább beszivárogtak jelentéseikbe, mindez erősen meglátszott munkájukon; szellemi kicsapongásaik nyomot – olykor foltot! – hagytak jelentéseiken, ezt pedig igencsak ferde szemmel nézték az Agyközpontban, hiszen az itt lakozó sejtek legkivált pontosságot, objektív hangot, szenttelenséget, érzelmentességet vártak el önmaguktól és ennek folyományaként a jelentésektől is. De Susánka (és később Selyempina) úgy látszik, megzavarta nemcsak Zsigó bátyánkat, de a jelentésírókat is. A beszámolóok zavarossá váltak, kibogozhatatlanok, egymásnak ellentmondóak lettek, tények helyett irodalmias vagy annak képzelt leírások, olykor képzelgések-szédelgések, megint olykor egyszerűen látomások vagy légből kapott agyrémek töltötték meg az Agyközpont elé beterjesztett fogalmazványokat. A jelentésírók bizonyos értelemben kezdtek részévé válni a történetnek, belenyüzsögtek a történetbe, abba az elbeszélésbe, melyet Susánka (és később Selyempina), no meg persze Zsigó bátyánk főszereplésével agyaltak ki az Agyközpontban. (De hogy ki agyalta ki magát az Agyközpontot, ez még kérdés marad egészen Zsigó bátyánk őszi, azaz szezonkezdeti elmúlásáig.) Jelentésíróknak kívül tágasabb! – fogalmazták meg a követelést az Agyközpont határozottan fogalmazó sejtjei, de aztán belátták, hogy ez képtelenség, mert hiszen miből építkezne az Agyközpont, ha nem éppen az elé beterjesztett jelentésekből? Az Agyközpont e téren is rezignációra kényszerült.

Egyszóval: miféle kép bontakozott (alakult) ki Susánka előéletéről a Zsigó bátyánkkal folytatott első beszélgetésből? – kérdik most az Agyközpontban. Zavaros, színes, homályos. Szípkázóan változatos, zavarba ejtően sokféle. Elegyes, kevert – a jelzők egymás nyakába hágnak. És éppen ez az, ami nem tetszik az Agyközpontban, hisz ott a két- vagy sokértelműséggel szemben mindig az egyértelműségnek nyújtottak pálmát.

Egyesek azt állítják, hogy állítása szerint vidékről pár éve került a székesfővárosba. Mások szerint azt mondta Zsigónak e bizonyos első beszélgetésen, hogy gyermekkorában sokat nélkülözött. Hogy anyját korán elveszítette. Hogy apját korán elveszítette. Hogy apját és anyját egyszerre veszítette el. Hogy szülei halála után a nagybátyjánál ütött szállást. Hogy volt egy „Kutya” becenévre hallgató öccse (bátyja?) is, aki rendszeresen verte, mégpedig szíjostorral, mások szerint bikacsökkel. Hogy apja és ennek halála után nagybátyja is kétes célokkal közeledett hozzá. Hogy már lányka korában megszedítette a falu tanítóját és plébánosát (mások a kántorról és a körorvosról beszélnek). Hogy e zaklatások elől szökött fel a székesfővárosba. Hogy első éjszakáját a pályaudvaron töltötte. Hogy első éjszakáját egy lecsúszott szállóban töltötte. Hogy első éjszakáját egy padon töltötte. Hogy nem töltötte sehol, mivel hajnalban érkezett a székesfővárosba. Hogy hamarosan a Rézserpenyősből nyert alkalmazást. Hogy előtte kézilányként dolgozott a Vaszfazekasban. Hogy nagy kedvvel olvas detektívrománokat, szerelmi beszéleket, szobája falát elborítják a színjátszás szebb keblű delnőiről és szédítő bajszú amorózóiról készült fotográfiák. Hogy párnája alatt vérforraló pózokban hempergő emberekről készült fotókat őriz. Csendes, rebbenő arcú lányka (vagy: vadóc tekintetű démonica); haját kontyban hordja; haját leengedve viseli; rókaszínű fűrtjei kígyókként gomolyognak; búzaszőke tincseit két copfocskába fonja; haja ticiánvörös vagy gesztenyebarna; van egy anyja okozta holdsápadt sebhely a jobb (bal?) szemöldöke alatt; hasán jól látható a vakbélműtét nyoma; cigánybarna hasa makulátlan bőrű; szeme tüzes fekete (zöldmacskás), mások szerint balatonkék – és így tovább, az ellentétes állítások száma oly nagy, hogy az Agyközpont zúgni kezd, majd mozdonyként zakatol, és ekként alig képes a tisztánlátásra. Ruhátára kopottas, egyetlen barna ködmönkéje fölöttébb viseltes egyrészt, selyemszoknyák és harisnyák, a kebleket kiemelő parfümös míderek halmozódnak öltözőszekrényében másrészt; semmiféle szekrénykéje nincs, ruháit az ablakkilincsen szellőzteti; ünnepi cipőjén korommal kendőzi a foltokat; csizmáinak, topánkáinak, kalapjainak arzenálja megbolondítana egy kalandornót is; arcát sosem festi, csak macskamosdással frissíti reggelenként; különféle színnű és fodrászolású parókákból legalább egy tucatot tárol elegáns bőrkofferjában, míg szépítőszerei külön polcon roskadoznak; csak egyetlen darabka szappannal rendelkezik, ha mosdásra engedi lesoványodott testét, a legkülönfélébb fürdőolajokat, kencéket használja, mikor ledörzsöli elkancásodott combját, izmosan remegő temporát – ki tudná felsorolni a különféle ellentmondásokat? Az Agyközpont bizonyosan, de kérdés, mire vezetne ez? Semmire. Ezért alábbhagy az előszámlálási kedv. Különösen akkor, ha a sejtek belegondolnak egy alább taglalandó megsemmisítő sejtelemben, amely – van-e sejt, ki tagadni merné? – bizonyos fokig szükségszerűen következik az előbb fölvázolt ellentmondásokból.

Mert komótosan tanulmányozva a beérkezett jelentéseket, darab idő után minden eddiginél nagyobb zavar jelei mutatkoztak az Agyközpontban. A betérjesztett jelentésekben feltűnt ugyanis bizonyos Selyempina, akit csak a legnagyobb jóindulattal (?) vagy képzelőerővel voltak képesek Susánkával azonosítani, noha sok, sőt szinte minden jel arra mutatott, hogy a valószínűleg a legteljesebb mértékben valószínű, vagyis

hogy Susánka és Selyempina egy és ugyanaz a személy. Ez a valósághasadás szinte hasadást okozott az Agyközpont reális sejtjeiben. Az Agyközpontban leszűrt tapasztalat számára Susánka bár kissé kacér, enyhén hiúcska, de azért alapjában rendes, nett, szappanillatú lányka volt, ártatlan a szó minden értelmében; fiatalága és tiszta körmű üdesége, harmatos kifürdöttsége okozta, hogy előbb a férfiak tekintetének kereszt-tüzébe, utóbb vágyakozásának középpontjába került, noha ő maga nem sokat tett a hímbűvölés, férfiszédítés terén, hisz azért csak nem volt hibáztatható, hogy lesütött szempillái, csigásan leomló rókaszínű (búzaszőke?) haja, enyhén telt, őszibarackos érettséggel daloló (ringlő!) dereka olyannyira megvadította a környezetét, hogy a Rézserpenyős vendégei, de az ott dolgozó pincérek, szakácsok, sőt pikolófiúk ugyancsak bestiális, mindenre elszánt udvarlási ostromba fogtak, mely kezdődött valamiféle kamaszos virágküldéssel, apró bókokkal, figyelmességekkel, ábrándos vagy annak szánt szemjátékkal, folytatódott viszont alig (vagy ügvetlenül) leplezett tolakodással, a lányka hátának, karjának, olykor keblének mintegy *sub rosa* megérintésével; jöttek tehát a véletlennek eljátszott összeütközések mosogatás közben, odadörgölözések tányérszámolásakor, odasimulások pohártörlésnél, fedőemelgetésnél, serpenyővizsgálatnál, melyek aztán lusta pofonkával megerősített (aláhúzott?) kosárban részesültek, hogy aztán a megfejtellenül sajgó hímvágy átcsapjon pénzt, fejet és nyaklót vesztett őrjöngésbe, melyek a lányka ablaka alá rendelt éjszakai szerenádokban, virághegyek küldésében, láb elé borulásokban, hajtépésekben, bajuszrángatásokban, szuicídiummal (pisztoly!) való fenyegetésekben lelték föl a maguk vészterhes kulminációs pontjait. Ám voltaképpen kiűlést sosem regisztráltak a jelentésekben és ekként az Agyközpontban sem. Semmi nem sült ki és el a jelentésekben. Nem ugrott ki senki az ablakon; revolverét eldurantva nem loccsantotta a Rézserpenyős rózsákkal megfestett levesestáljába agyvelejét; nem zabált mérget ebédre, nem evett meszet, nem vágta fel különféle gőzkamrákban vagy privát kádakban ereit, senki nem zsinogelte föl magát a padláson vagy az úriszobában, a Rézserpenyős tisztán tartott konyhájában nem ugrott bele senki a forrón zubogó mosogatóvízbe, és senki sem vetette magát a zajló folyóba, hogy a jégtáblák közt lelje vízhalálát. A jelentések nem tudnak beszámolni semmi ilyesmiről.

De annyi azért kisült, hogy Susánka ártatlan volt, míg Selyempina bűnösnek bizonyult. De annyi tehát kiderült, hogy Susánka nem volt teljesen ártatlannak mondható, hiszen Selyempina teste együtt dalolt a lányka izzadékony és ártalmatlan bőrével. Mert mit vagy kit láttak a vendégek és a Rézserpenyős dolgozói Susánka hóvirágtiszta negédeskedésében? Kit alázatos mosolyában, szorgalmatos sürgölődésében? Kiről adott fenyegető hírt a lábán gyermekszajhásan megfeszülő neccharisnya? Hát Susánkában vajon nem Selyempinát pillantották-e meg vérbe borult szemmel, vajh nem Selyempina felé mozdultak-e lázaktól égő végtagjaik? Mert hát hogyan vadíthatott meg volna bárkit is a hegyipatak-illatú Susánka? Amikor Susánkát akarták maguk alá gyűrti, valójában nem Selyempinát kívánták-e megvonagolva-meglovagolva látni vértolulások ágyékuk alatt? Ha Susánkában benne élt és együtt mozgott Selyempina, akkor vajon Susánka ártatlan volt-e valóban és teljesen – ez a kérdés foglalkoztatja most az Agyközpont erotikusan kiképzett sejtjeit. És még egy, nevezetesen az, hogy vajh Zsigó bátyánk meglátta-e az üvegtiszta Susánkában a zűrzavaros Selyempinát? Észlelte-e a káosz lányát, aki Zsigó régebbi káoszista életét idézte fel lebírhatatlan erővel? Kérdés mindkettő, mégpedig megválaszolendő. De erre később kerít sort az Agyközpont, ha egyáltalán. Mert azt reméli, a történet mintegy önmagától, önmaga észjárásánál fogva ad választ ezekre a kérdésekre.

És ekkor megpendül egy mindezeknél talán még fontosabb kérdés, melynek megválaszolásától az Agyközpont, ha nem is mindent, de roppant sokat remél. A kérdés pedig ekként szól: Szerelem volt-e, amit Zsigó a lányka iránt érzett? Szerelem volt valóban? – kérdezzetük kíváncsian az Agyközpont nyughatatlan sejtjei. Szerelem és kész, egyszerűen csak szerelem? És ez lenne a pofonegyszerű magyarázat? Ez lenne a végső oka a történet elején lefektetett megállapításnak, hogy Zsigó bátyánk vénségére megbolondult? Hogy zilált hajjal rohangált egyik kocsmából a másikba, hogy éjjelente órákat álldogált Susánka ablaka alatt féltékenységtől szétmárt szívvel, látomásoktól nedves fejjel? Ez lenne az ok?! És ekkor az Agyközpontban belátják, hogy indoknak ez nyugodtan elegendő, hisz a szerelem valóban képes arra, hogy csontja velejéig megrágjon valakit; hogy kifordítson egy embert a maga világából és aztán magából a világból is teljesen. A kérdés megcsendült, de válasz egyelőre nem érkezett. Csak lassan a testtel!

Mert előbb másról kíván elgondolkodni az Agyközpont. Arról nevezetesen, hogy hogyan bonyolódott Susánka és Zsigó bátyánk közt a történet, hogy első éttermi találkozásuk után hogyan alakult a folytatás, hogy a közös andalgásokat, kalapvásárlásokat, vurstlilátogatásokat et cetera, követte-e valami döntőbb jelenet, követte-e valamely áttörés, mint azt egy harciasabb sejtcsomó fölvetette. Hát soknak nem sok történt, mert Susánka nemigen mozdult el szobácskájából, és még a zsigói hívásokra is csak nagy ritkán hallgatott; Susánka ágylakó volt ugyanis.

Igen, Susánka ágylakó volt, ebben szinte teljesen megegyeznek a jelentések. Ágyában étkezett, olvasott, ábrándozott, ágyában élt. Ha megjött a munkából, netán városi csatangolásából, rohanvást lerúgta cipőjét, lehányta az ágya előtti szőnyegre ruháit, kapkodva lötybölte le gyöngyösen izzadékony testét a sarokban rézállványon basáskodó porcelánlávór fölé hajolva, hogy aztán egy apró sikkantással (sóhajjal?) negligésben, egy kis trikóingben, azaz „masamód”-ban (Zsigó szava!) vesse magát párnái közé. Ágyában és ágyából épített magának menedéket. Nem vagy alig használta a macskakarmoktól fölszántott zöld bőrfotel, nem ült bele a vedlett karosszékre, melyek persze mind a hajcsavarós főbérlnő tulajdonai közé tartoztak, mert a lánykának, kopott ködmönkéjét (no meg két pár neccharisnyáját!, kiáltanak fel bizonyos jelentésekben) leszámítva szinte semmije sem volt; e téren nem lehet kétely, és az Agyközpont nem is támaszt ilyesfélét. (Annál nagyobb megrökönyödéssel olvasnak majd a Susánka ágyából kikelő Selyempina vérlázító ruhatáráról.) Nem olvasott az arcpakolásos tulajdonosnő sötétzöld bőrfoteljében (egyesek szerint olvasni, ha egyáltalán, csak szóttagolva tudott), nem főzött a konyhában (a folyton leégetett rántottán kívül másra nem volt képes), nem írt levelet a billegő asztalon (egyesek szerint írni alig, inkább csak számolni tudott), nem is írhatott volna, hiszen nem volt kinek; nem, Susánka minden tevékenységét az ágyban gyakorolta, melybe odúvájó kisállatként hordta be emléktárgyait, képes magazinjait, többnyire a Rézserpenyős maradékaiból összeállított könnyű vacsoráját. (Így aztán bizonyos morzsák is fellelhetők voltak a lepedőn, állítják egyesek. Mi több, csirkecsontok az ágy mögé esve.) De főként ábrándozással teltek szabad órái, napjai, éjszakái; a tulajdonosnő roppant térfogatú nászi ágyában kiterülve, bevackolódva meleg paplana alá, fél vagy egész meztelenségében, egy könnyű bugyikában, combközépig felnyaló harisnyában, netán hálóingben vagy rövid kombinében (vagyis miként állítólag Zsigó nevezte: „masamódban”) Susánka átadta magát a bőre alatti világ szemléletének (egy szerfölött fellegjáró jelentésíró megfogalmazása ez). Órákon át hallgatta szíve dobbanását, kedves gyomra panaszhangjait (mert kissé beteges volt állítólag e lányka, gyenge emésztésű, szeszélyes bélrendszerű, rendszertelen székű), vagy

egyszerűen csak a vér zubogását vékony bőrű hasfala alatt, parasztos izmú combja között. Jól kifüülelhetett volt a sejtvilág munkálkodása, hiszen ha nem ütött ki tűz a negydedben, csend volt e szálláson, az utcai zörejek átszűrve érkeztek Susánka ágyához, akár csak a hajcsavarós szállásadónő traktusa felől odalopakodó surrogások, motozások, edénycsörömpölések. (Mert, így a beszámoló, olykor éjjel is meglehetősen nagy mozgás volt tapasztalható a tulajdonosnő háza táján.) Mindeme zajokat fülelte a lányka, tágra nyílt szemmel, félig nyílt ajakkal, és csak akkor rázkódott meg rémülten, ha néha egy madár árnya csirregve átrohant ablaka előtt.

Benne élt ágyában, a lepedőn lebegve szemlélődött.

Nem akadtak ügyes-bajos dolgai a városban, hisz – Zsigón kívül! – nem volt itt senkije és semmije, nem hívták bálókba, estélyekre, premierekre, zsúrokra, vernisszázókra, nem voltak barátnői, rokonai; számos, olykor zenés szerenádót adó udvarlójáról tudomást sem vett, és az állatkert rendszeres látogatását leszámítva alig mozdult ki szobájából. És őt sem látogatta senki, nem hozott számára levelet a postás, nem csöngettek be váratlan látogatók, hogy magukkal ragadják valamely bálba, vidám összejövetelekre, piknikezni a szabadban, eldalolgatni egy zöldvendéglőben. Lelke szálegyedül pislákkolt szűz testecskéjében.

Benne élt ágyában, odabentről szemlélődött.

Olykor kézbe vette élete bizonyos szakaszaiból megmaradt különféle szuvenírjeit, egy gyermekpajzs méretű mézeskalács szívet („Ich liebe Dich” felirattal, amint egy jó szemű jelentésíró megfigyelte), egy kopott (és feltehetően hiányos) jóskártyapaklit, egy dróton rángatható manócskát (krampuszocskát?), egy felhúzható zenélődobozt (a *Für Elise* dallamával), és a hajdanán vad éjszakákat végigszenvedett franciaágyban velük múltatta a lassan telő időt. Szuvenírshívét a kezében tartva ugrált a kis krampusz a zenedoboz dallamára – Susánka kacagott, és hátravetette testét lepedőjén. Néha dolgoztatott is, magával vitte varrókészletét, és a falvédőnek dőlve törökülésben foltozgatta foszladozó toalettjét. (Ilyenkor ringatózva dalolgatott, írja egy jelentés.) Máskor divatlapokat, „dámaszemléket” (mondta állítólag Zsigó), képes magazinokat, színházi újságokat lapozgatott-nézegetett, mígnem pillái elnehezdedtek, tagjaiba mákony költözött, és a lányka puha álomba szenderült. De álma rebbenő volt, könnyen ijedős, eként éjszaka gyakran fölriadt, és forró ágyából kikandikálva elnézegette az illusztrált lapokból kivágott és a falra kiragasztott portrékat, melyek közt Zsigó bátyánk is fölfelezhető volt egy hajdani, még induló szellemfejedelmi korszakából származó arcképével. Az előszobában sarokba lőkött papírhalomból, egy csődöt jelentett, elsárgult színházi lapból került elő a portré, és Susánka (miként a jelentésírók nagy része) fel sem ismerte volna a kihajtott gallérú, szakáll- és bajusztalan Zsigó öcsénket, ha nem tájékoztatja a kép alatti felirat, melyet a lányka kis állatként mozgó ajakkal silabizált le. De legtöbbször csak eldől; a kis fekete, arannyal szegett „masamódban” bedúrta izzadékony testét a párnák közé, kezét combja közé szorította, és átadta magát képzelgéseinek. Mert a fülelésen és nézegetésen túl legkivált ábrándjait ápolgatta-pácolgatta itt az ágyban, fejét mélyen befúrva paplana sötétjébe – ettől nem tágítanak az Agyközpontban, és olykor el is képzelik e susánkás félkábulatokat, melyeket egy-egy pohárka (a Rézserpenyős pincéjéből származó, Mocsári pincér által ajándékozott) bor elfogyasztásával tett még bódítóbbá. Ilyenkor, legalábbis ezt állítják bizonyos jelentések, látta magát gyermekként, látta magát kis falujában tipegve, aztán ott állva apja (anyja?) koporsójánál, a plébános irodájában, a körorvos rendelőjében (ahol állítólag takarítási feladatokat látott el). Látta magát a péknél, aztán lisztes kézzel a templomban,

az oltár előtt; látta a vonaton, látta a főváros pályaudvari túlmozgásában. Látta mind-ezekben a helyzetekben magát, és nem értett semmit. Nem értette a hímindulatokat, nőlendületeket, nem értette a falu (és aztán a város) embereinek ide-oda törekvését, sokfelé futását, sertepertélésüket, mindenén végigtaposó talpukat, minden után kinyúló karjukat, mindent megrágó szájukat, mindent megemésztő gyomrukat. Nem értette (teszik hozzá az Agyközpontban) a világ lefolyását mozgó akaratot, ő, akinek semmiféle akarata és célja nem volt, legfeljebb annyi, hogy rendben szervírozza az ételne-műt, vagy hogy sósperecet rágszálva olykor elbeszélgessen Zsigóval, vagy eljárjon rendszeresen az állatkertbe, vagy éppen az, hogy elábrándozzon múltja bizonyos emlékké-pein a saját bőrétől egyre inkább felforrósodott paplan alatt. De az emberi világ nem engedte, hogy pusztán növényként, a maga köré szőtt csöndben vegetáljon, folyvást vá-laszokat követeltek tőle olyan kérdésekre, melyeket Susánka nem is értett, gondolják az Agyközpontban.

És aztán félkábulatában látta magát egy másik életben, melyben nem Susánkának, hanem Selyempinának neveztek. Látta magát különféle színű és fésülésű parókákban, a földet söprő vagy netán csak a térdét alig fedő bikabolondító ruhákban, a hetyke keblét kibiccentő, félkosaras melltartókban, fűzőkben, csipkés bugyikákban, melyek elől csókolózó galambokat ábrázoltak, ám hátul csak két pántban végződtek, ekként szabadon hagyva mindkét nyílását, és ha előredőlt, a vékony selyemrésen át felderengtek a testnedveitől lilásan fénylő barázdái, nem kis lihegésére a körülötte dolgozó hímtársadalomnak. Mert e képzelgéseiben roppant férfimozgalom támadt körülötte, és a szűz Susánka álmában Selyempina számba vette a különféle nadrágokból változatosan ki-meredő hímtagokat, a nagyokat, vastagokat, az egész hüvelyt kitöltőket, a szívéig fel-hatolókat, a segge lukában vért fakasztó radikálisakat, a barnákat, lilásakat, sápatago-kat, a kissé oldalra hajlottakat meg a hetykén felmeredőket, a kisebb méretük miatt a szopásra alkalmasabbakat, a felduzzadt vagy éppen lagymatagabb zacskójú ágyékokat, észbe vette a csiklóján, szőrein legelésző nyelveket, a fürgéket és gyorsjárásúakat, a mé-lyen benyúlókat, az olajosan sima vagy érdesen reszelős felületűeket. Susánka álmai-ban Selyempina félrecsúszott vendégahajban vad kéjjel szolgálta ki e vörös bütykű hímtagokat, mindkét nyílását alázatosan odatartotta a lökéseknek, nyelte, szívta, mellére, arcába engedte a fehér tajtékot, mely aztán odaszáradt, ám a lány nem törölte le, ha-nem büszkén hordozta végig a városon porcukrosan derengő orcáját. Susánka ilyes ál-maiból többnyire rettentő fejfájással ébredt, és szorongásaira csakis az állatkertben lelt írt, állítják határozottan bizonyos elemző sejtek, melyhez a jelentések hozzáteszik a magukét, miszerint az éves bérlettel Zsigó bátyánk ajándékozta meg Susánkát.

Maga Zsigó sosem ment a lánykával az állatok közé („elegen vannak a Dalszínház-ban”, mondta volna ebédezés közben, „ha már mindenáron kert, akkor sírkert le-gyen”), de mivel ismerte a pincérlány vonzalmát, örömmel abonálta a belépőkártyát. Es miközben a cintermi padok egyikén üldögélt, szivarja végén darvadozva nagyon is elképzelte a lányka állatkerti bolyongásait, állítják a jelentések, hisz mi más dolga ma-radt az öregedő kottatárosnak, mint hogy Susánkáról ábrándozzon? Hétfő és kedd, mindig kora délelőtt – ezek voltak Susánka kedvelt állatos napjai. Gyermezsivaj, fel-nőttzakatolás (ez Zsigó bátyánk szava, állítólag) nem verte fel ilyenkor a park csend-jét; Susánka a lombok permetező zizegését fülelve lépegetett előre, kezében zörgős stanicliban kispogácsa, melyet a bejárati árusnál vásárolt rendszeresen. Kijárt körei voltak járásának, gondolta Zsigó az Agyközpont szerint: előbb, két pogácsa elmajszo-lására elegendő úton, a szabadtéri madárkretrecet kereste fel, a zacskó harmadik po-

gácsája szépen feltördelve a morzsákért szárnyat borzolva tülekedő gémeknek, tokás pulykáknak, pengearcú sirályoknak, rojtos mellényű keselyűknek meg egyéb iromba tollú, hártvány lábú csőrösöknek – Zsigó, felületesen ismerve a madárvilágot, még képzeletben sem tudott nevet adni Susánka kétlábú, tollas teremtményei nagy részének, szólnak a jelentések. A halott szemű madarak pletykás, folyvást lakodalmos kedvű sokadalma roppantul taszította Zsigót, mi több, egyenesen undort érzett bögyös burukkolásuk, dupla nyelvű csattogásuk, kloákás lüktetésük elgondolásakor, ám Susánka ott állt a ketrec előtt, és keze újabb pogácsahajításra lendült, és a temetői padon ülve az öregedő kottatáros „szívre rogyott térdel” (az egyik legrátermettebb jelentésszerző tollából) gondolta el, miféle kedvesség és kecs volt e mozdulatban. Aztán még két gyerekpogácsa (juhtúrós meg sajtos), és Susánka máris a zebrák, zsiráfok ketrecénél állt. Itt a patás lábak ereje nyűgözte le, gondolta Zsigónk a temetői padon, meg a bőr harsány geometriája, nem is szólva e kissé darabos mozgású állatok megkapó idomtalan-ságáról, tekintetük vonzó ürességéről. A test butasága itt látványosan jeleníti meg a szellem távollétét, és ez bizony a legkevésbé sem ellenszenves, gondolta Zsigó feltápszkodva a padról, hogy kisvártatva egy másik tetemet rejtő kő mellé lépjen.

Gyerekhullát jelölt a virágesőben fürdő márványkereszt, Zsigó ezt könnyedén megállapíthatta az arannyal befuttatott évszámokból. Hajléktalan madarak reggeliztek a maszatos kőlapon. Zsigónk körbenézett, és döbbenet látna, hogy valóságos kis hulla-óvodába jutott, apró, copfos lánykák, örökké lehorzolt térdű nebulók vesztették el egykor tejfogaikat a kereszték, kövek alatt; mindegyre csak három, négy, legföljebb öt év jött ki, ha Zsigónk kivonta egymásból az odarajzolt számokat. Beleült e kiterjedt halottbölcsőde kellős közepébe, újabb szivarra gyújtott az öregedő kottatáros, lábát keresztbe vetette a padon. Susánka is továbblejtett – gondolta Zsigó, gondolja az Agyközpont –, utolsó pogácsáját majszolva közelítette meg a ragadozók ketreceit, már érezhető volt a nyersen befalt és megemésztett hús bűze, nyugtalan hörgéseket, fogcsikorgatásokat kínált a közeledő lányka felé a meleg tenyerű szél. Pogácsáknak kívül tágasabb, mondta volna maga elé Zsigónk, aki elborulása, vagyis Susánka őszi, szezonkezdeti megismerése óta egyre gyakrabban beszélt fennhangon kocsmás asztaltársai kisebb, dalszínházi kollégái erősebb megrökönyödésére. Mert noha a kricsmik népe magánszónoklatokat tart, írják bizonyos jelentések, azaz többé-kevésbé mind magában beszél, magában beszélő társainak itt mindössze az adott kaján összenézésekre okot, hogy egy fölöttébb nobilis öltözetű úr lökte ki a világba belső monológja némely zárszavát. Pogácsáknak kívül tágasabb, mondta tehát maga elé az idősödő kottatáros, ám az Agyközpont elemző sejtjei szerint az már korántsem egyértelmű, hova is szánta e szavakat, a nagyvadaknak vagy a kiseddhulláknak címezte mondatát. Ám annyi bizonyos, állítják a jelentések, hogy tetszett neki a mondatka, olyannyira, hogy még kétszer elismételte, aztán térdére csapva fölkacagott. Ám torkára fagyott nagy hirtelen a kacagás, mert hangok támadtak a föld alól, gyermekhangok jelesül, vékonyka ciripelésű kórus zengett; nem, állítják egyesek, zümmögött inkább, döngicsélt-gögcicsélt (a jelentések nem képesek megtalálni a megfelelő szót ezúttal sem).

Kik énekeltek?

Kérdi az Agyközpont, kérdi Zsigó.

A korán elhaltak kara szólt sápatagon a giliszta rágta föld alól, a kisedecsontokból áradt a karének a padon darvadozó Zsigó alatt. Szövege nem volt e dalnak, állítják határozottan a jelentések, hogyan is lehetett volna, vonogatják a vállukat bizonyos jelentésszerzők, míg mások határozottan azt állítják, hogy nagyon is érthetően szólt a da-

locska, mégpedig ekként: „Be szép a rét, mesés a lét, gyökérvilág, óvja fiát!” Ilyen együgyű dalocskákat hallott ki a föld alól az Agyközpont. Ráadásul C-dúrban, mint Zsigónk tanult füle könnyedén megállapította.

Eközben Susánka, mit sem tudva a padon mollban vergődő Zsigóról, lenyűgözve bámulta a fekete párdúc ketrec- és látogatógyűlölő járását, szemé sárgás tüzét, meleg talpa surranását a barnás padlaton. A tigrisek bajsza mindennél hetykébb, gondolta talán a lányka, ám arról hallgatnak az Agyközpontban, vajh eszébe jutott-e Zsigó bátyánk a jaguár vagy a gepárd ásító szájának megpillantásakor. Fölötte valószerűtlen, hisz az időződő kottatáros a legkevésbé sem emlékeztetett egy ütni kész talpú fenevadra (annál inkább emlékeztetett Selyempina, vélik a sejthalmazok); nem, mondják bizonyos kaján jelentések, kopott középemlősnél nem vitte többre Zsigó bátyánk, különösen most, amint szivarját rágva elborongott a langy napfényben ejtőző temetői padon. Dohánylében pácolt szájüreg, lerombolt fogsor, ablakrengetően horkoló fej – ne soroljuk tovább!, int az Agyközpont –, ez a bűnösen elhasznált, már a szemétdombra készülődő sejthalmaz ugyan hogyan is elegyedhetett volna Susánka nimfás üdeségével, harmatban érlelt keblével, egész mesebeli szüziességével!? Nem, még gondolatban sem – gondolja az Agyközpont, gondolja Zsigó, gondolja a világ. Dehogyan gondolt Susánka Zsigóra, mikor kilépve a vadketrecből, a lemondó fülű elefántok kifutójához járult. Mert, gondolja az Agyközpont, Susánkának voltaképpen nem is volt emlékezete, ez csak akkor működött, ha aludt, álmában ilyenkor iromba, selyempinás képek kergetőztek, ám ébren a lányka csak azt észlelte, amit látott, hallott, most éppen a vihart hírlelő szürke felhők összehúzását a zörejtelen égen. Látta Zsigónk is ezt a viharjós elborulást, látta nyilván ott a temetőben, bár korántsem bizonyos, hogy ugyanazokat a felhőket látta elborulni. Ám a ruhájukba kapó szél ugyanaz volt, hosszan kinyúlva, önnön leheletét szertekígyózza burkolta egybe az egymástól oly messze álló két embert, Susánkát és Zsigót, akik most fázósan összefogva mellükön különféle ruhadarabjaikat, elindultak a Rézserpenyős felé, egyikük ebédelni, a másikuk kiszolgálni, szolgálni Zsigót, ezt a temetőből most útjára induló megrögzött ebédezőt.

Így történt ez nemegyszer, így történt ez egy évig, ősztől őszig, egy operai szezonon át, többnyire hétfőnként és keddenként meg hétféteken, állítja az Agyközpont, hogy aztán Susánka felszolgálás közben élénken beszámoljon kedves állatai aznapi étvágyáról, magaviseletéről. Ám a lányka (ebben megegyeznek a jelentések) sosem érdeklődött Zsigótól, mit látott, tapasztalt aznap a temetőben, legfeljebb az opera műfaját gúnyolta folyvást évődve, legfőljebb egy magánénekes szeszélyei felől érdeklődött élénken, akit netán látott az olvasmányai java részét („zömét!” – kiáltja egy jelentésíró) kitévő színházi étellel foglalkozó illusztrált zsurnálokban, vagy olykor személyesen is, noha távolról a Dalszínházzal (és ekként a Rézserpenyőssel is) szemközti nevezetes kávéház teraszán. Így csevegtek Zsigó jó étvágyú levezése, desszertezése közben (a szomszédos asztaloknál étkezők néha gyűlöletes, néha szemrehányó, néha irigy pillantásai hálójában), hogy olykor, többnyire a hét végén együtt induljanak hazafelé, mármint Susánka utcája irányába, mert az öregedő alkalmi sűgő nagy kedvvel kísérte haza hölgyét, hogy aztán a kapualjban... Na de erről később gondolkodik az Agyközpont.

És ha már itt tart, egy nevezetesebb kérdést intéz a benne robotoló sejtek hadának; röviden és velősen: Hogy ha az állítások szerint sokszor hazakísérte, vajon Zsigó bátyánk járt-e Susánka lakásán? Melyről erős a vita a jelentésekben, következőképp az Agyközpont sejteiben ugyancsak. Hogy megfordult-e szállásán, ágyhelyén (mert abban megegyeznek a jelentések, hogy lakásnak nemigen volt nevezhető az aprócska

szoba, melyet a lányka – konyhaszhasználattal – a város egyik nem túlságosan selejtes, de nem is hivalkodóan gazdag kerületében bérelt egy tűzoltólaktanya zajos szomszéd-ságában) – nos, ez a kérdés megosztja az Agyközpont elemzésre mindig könnyen kap-ható celláit. A délutáni és főként esti hazakísérésekben, a közös, bulváros andalgások-ban senki nem kételkedik; úgy vélik, ezek valóban megestek, Zsigónk ténylegesen el-hatolt Susánka bejáratáig, pontosabban csak a kapuig, a leveles tésztaként hámló ka-pualjig, de tovább, az ajtónyílásig és -nyitáig már nem jutott, áll a jelentések zömében. Idáig tehát semmi ellentmondás, semmi hézag, ami könnyed mámorral tölti el az Agy-központ agyonterhelt sejtjeit. Más jelentések ellenben, és az Agyközpont, noha kény-szeredetten, mintegy kötelességszerűen áttanulmányozta ezeket is, azt állítják és fes-tik le érzékletesen, hogy Zsigónk (a hajcsavarókkal tűzdelt fejű tulajdonosnőt meg-vesztegetve?) a lányka szolgálati beosztását ismerve, távollétében többször is behatolt szobájába, és ott aztán lélegzet-visszafojtva hallgatta az utcáról bevisongó tűzriadót; később fölocsúdva szemügyre vette a szobácska kopott berendezését, a szű harapta ru-hásszekrényt és polcai szegényes tartalmát; rátiport a molyette szőnyegkére; beleült az ingerülten visszarúgó fotelbe, megbámulta a falakra kitűzött színes anzikszkártyá-kat, néhány köztapsot aratott amorózó és drámai szende fényképét, továbbá bizonyos literatúrailag győztes mellkast és arcot, köztük egykori sajátját is, melyet azonban nem ismert fel, vagy ha mégis, eltagadta maga előtt; végigsimogatta Susánka gyermeklány-kori ködmönkéjét, az ablakilincsre akasztott pincérbőlűzát, a rakott aljakat; sőt a be-számolók szerint takarosán megvetett ágyát, odakészített hálóingecskéjét, továbbá a „masamód”-ot is megtapogatta volna, mi több, felajzott orrával állítólag beletúrt az ágy-neműbe. (Miközben a fekhely alól a sárga szemű Folti macska vigyázta mozdulatait.) Továbbá: állítólag végigkutatva a lányka polcait, vékonyka irattárát, szerelmes leveleket fürkésze, a lány megcsalásban való bűnösségét alátámasztó tárgyi bizonyítékok után kutatva, mert tény és való, hogy eszelős féltékenységében már idáig alacsonyodott az öregedő kottatáros. (Persze mit sem talált.) Ám mindeme jelentések meglehetősen fö-lületesek, telve zavaros, gyermektegy vágyképzetekkel (az egyik beadványban például Zsi-gónk Susánka nagybátyjának adta ki magát a rózsákkal kivert pongyolát hordó, haj-csavarós tulajdonosnőnek – mily nevetséges!), ellentétben egy bizonyos leirattal, mely az Agyközpont szerint minden figyelmet és ekként minden elemzést megérdemel.

És ekkor az Agyközpont ismét bekéri és átadja analízisre az előzetes becslése és ré-gebbi ismeretei szerint különösen érdekes, már-már meghökkentő (a *Pormacsák között* munkacímet viselő) jelentést, melyben határozottan azt állítják, hogy Zsigó nem csu-pán járt Susánka lakásán, hanem ott is töltötte az egyik éjszakát.

Megdöbbsentő.

Mellbevágó.

Valamint egészen hihetetlen.

Hogy Zsigó Susánkánál éjszakázott volna? Nem, ez nem és nem megy az Agyköz-pont fejébe, és csak akkor mutatkozik némi megkönnyebbülés, amikor kiderül, hogy nem az egész éjszakáról, hanem annak csupán egy részéről, az éjszaka egy sötét sze-letéről van szó mindössze. Mintegy görbe este után érkeztek Susánka tűzoltókocsikkal agyonterhelt utcájába; bérkocsival, mert késő lévén, az idősödő kottatáros (és alkalmi sűgő) ragaszkodott hozzá, hogy a különféle kulináris élvezet után hazafuvarozza höl-gyét. Igen, az Agyközpont szájtáti megrökönyödésére a „görbe este” kifejezés szere-pel a jelentésben, mégpedig egyértelműen és idézőjel nélkül; és a szakadatlanul stili-záló sejtnek persze nem késlekednek feltenni a kérdést, mit jelent ez voltaképpen? Ki-

csapongást, néminemű züllést, súlyos lerészegedést vagy egyszerűen csak szalonspiccet? Teli szájú röhögést vagy pusztán közös vihogást, összemosolygást alkalmanként? Tán valami lecsúszott bejzliben, lócsárdában múltatták az időt Susánka és Zsigó bátyánk? Idegszagától lórét ittak strapasöntésekben, vagy hordóalján lankadó sörrrel macerálták gyomrukat, ezenközben utcaseprők társaságában verték netán a blattot vagy csatogtatták a dominót valamely döngölt padlatú szürcsöldében? Vagy épp ellenkezőleg, képezeleg tovább az Agyközpont, maga elé terítve és átnyalazva a jelentést, valami nóbel restaurációban rezerváltattak intimke, virágdíszes sarokasztalt, ahol a manikűrözött kezek segítették le Susánka térde alá leomló, picinyég kopottas fekete kabátját, hogy aztán az ámuló vendégsereg előtt felragyogjon hófehérkés vállára két vércsíknyi pánttal fölérősített, gyöngyökkel kivert sötétlila krepdesinruhája, melyet a lánya kátrányfekete parókájával együtt csekély befolyása teljes latba vetésével Zsigó direktre erre az estére szerzett meg a *Tosca* jelmezállományából, míg ő maga boldogult úrfikorából visszamaradt, a zálogházi becsüasztalt nagy nehezen elkerült szmokingjában gigerlis kedett? Vagy valami demi-monde bárba látogattak el, ahol a pultnál ülve alattomos koktélokot kevertettek maguknak a cipőpertlibajszú mixerrel, miközben lábukat kamaszként lógázták a magas üléseken, jeles megrökönyödésére a környéket uraló óraláncos háztulajdonosoknak? A jelentés nem fogalmaz egyértelműen, mindenesetre több lehetőséget is megpendít, végül az Agyközpontban azt feltételezik és fogadják el végeredményként, hogy Susánka és az öregedő kottatáros többféle nívójú és publikumú helyen bonyolította eme görbe estét, mely ekként még görbebben hajlott, kanyarodott, ívelt, olyannyira, hogy Susánka kátrányvillogású és dugóhúzógöndör operai parókája, akár az este, félrecsusszant – mi tagadás, többször is. Inkább elegyes volt ez este, gondolják az Agyközpontban, lendületesen elegyes, vélik egyértelműen, hiszen elkezdődött valamely fénnel kikent étteremben, a talpat balzsamként nyáló perzsaszőnyegekkel; színes gyertyákkal, friss csokrétaival az asztalon, borjúbőr kötéses borlappal, Hermész-léptű pikolófiúkkal, hentesujjvastag süttekkel és vastagon hangszerelt desszertekkel, miközben a szalonzenekear szordínós akkordokkal kente fülüket, aztán hirtelen egy agyonpisált sikátor végén hörgő kocsmá bardolatlan asztalánál folytatódott, hol a sarokban melankoholizáló cigánybrácsás kíséretével a ruszliszagú csapos két pohár silány fröccsöt csapott le a helyhez enyhén szólva is túlóltözött pár elé; hogy később Zsigónk javaslatára egy félvilági bár ravasz fényei közt záruljon az este, koktélokkal, pezsgővel, végül pedig a bejárathoz parancsolt fekete bércocsival és az ezzel járó kocsissal. Nem csoda hát, gondolja az Agyközpont, hogy Susánka Zsigó bátyánk kedvesen meszesedő karjának támaszára szorult, mikor a kettejük leheletétől fölmelegedett kocsifülkéből kiszállva a kapu felé indult, melynek torkában aztán annak rendje és módja szerint megbotlott, parókája megint félrecsúszott, és a jelmezhez járó egyik topánkájából kiesve a hideg kövön fél lábon ugrált a fáradékony testére már türelmetlenül esdeklő ágya felé. Zsigó egy pillanatra elbizonytalanodott, a jelentés nem hagy kétséget efelől (Zsigó „hezitált”), de aztán egy határozott mozdulattal elbocsátva a kocsit, fölvette a fél cipőt, követte hölgyét a kapu alá és tovább is, fel egészen a lakásajtóig. Mintegy bebuktak a sötét lakásba, bebucskáztak az előszobába, és a betérjesztés nem kevesebbet állít, mint hogy Susánka maga után vonszolta Zsigót, át az előszobán, be a szobájába, be, egyre beljebb; görcsösen kapaszkodott a karjába, kabátjába, húzta, vont a várakozó ágyig, és aztán egy apró sikollyal berántotta magát barlangként megnyíló fekhelyére, magára rántva ily módon Zsigót.

Együtt zuhantak az ágyra.

Összedörzsölődtek ruháik.

Együtt buktak bele a tulajdonosnő egykori nászi ágyába, összekapaszkodva, állítja a jelentés. „Ég áldja! Szolgálja ki magát”, hangzott susogva alulról, és Susánka már aludt is. Belealudt a saját mondatába, izzadékony teste egyet rángott, aztán elernyedte. Ott pihent kinyitva az öregedő férfitest alatt. Zsigónk, meghallván maga alól a lánykai álmom noktürnös hangjait (így a fölöttébb literátushajlamú jelentés), legördült a földre, lehuppant a szőnyegre az ágy mellé, ernyedten csúszott le a csendes pormacsák közé. Hogy könnybe lábadt volna a szeme, állítja a jelentés. Hogy Susánka mondata egy ideig még ott bolyongott tüdejében, nyavalyás ereiben, kissé már elhasznált vércsőben. Hogy ettől egy kissé elveszítette volna a fejét. Nekiszilajodott, úgyszólván. Hogy élve a fenyegetően kétértelmű fölszólítással, már-már kiszolgálta magát a kiszolgálásra felkészült pincérlány testén, de aztán mégis a földre hengeredést kellett regisztrálnia a jelentés betérjesztőjének. Hogy végül valóban kiszolgálta magát, amennyiben súlyos kabátjában odabotorkált a pohárszékhez, hogy kitöltsön magának kétujjnyit a lányka Mocsári főúrtól kapott kókuszlikőrjéből. De kétségtelenül elfogadható ténynek, hogy az éj többi részét ott a szőnyegen, Susánka álmát vigyázva töltötte, sötétben, szivartalanul, mert noha kínozza a dohányéhség, hogy ne zavarja a lányka álmát, csak a gyufát marcangolta a zsebében egészen hajnali távozásáig.

Nem történt semmi. A szoba fokozatosan elhűlt. Az idő rángott néhányat a faliorán, aztán kimúlt. Néha elhúzott egy rikoltozó tűzoltókocsi. Hallatszott, amint a hajcsavarós tulajdonosnő kitámolyog a mellékhelyiségbe; többféle víz zubogott, férfimotyogás, emberkrakogás zöreije látogatták Zsigó fülét. Ablaküveg-zizegés, szúpercegés a bútorokban. Az Agyközpont finom fülű elemzése szerint ilyesféle zajok hallatszottak.

Nem történt semmi különös, állítja a jelentés, melyet az Agyközpont hitelesnek tetelez, nem történt semmi, mindössze annyi, hogy Zsigó bátyánk le-leragadó szemmel vigyázta a roppant méretű ágyon kiterült menyétlányka (ez állítólag Zsigó kifejezése!) álmát. (Az ágy alól a sárga szemű Folti macska vigyázta mozdulatait.)

De előbb levetkőztette, állítja határozottan a jelentés. Lehúzta egy szál cipőjét, szétcsúszott combjáról ügyetlen kézzel lehántotta neccharisnyáit, kikapcsolta, lehamozta elomlott válláról a *Toscából* kölcsönzött vendéglőbolondító ruháját, gondosan kiterítette a széken, levette és az ablakkilincsre akasztotta szétzilálódott dalszínházi vendég-haját; ám a sötétlila kis trikóhoz, azaz „masamód”-hoz, a francia szabású bugyikához már nem nyúlt, mindössze egy könnyű csókot („csókicát”, írja a jelentés) lehelt Susánka vállára, mielőtt betakargatta a nagy hasú falusi dunyhával. (Ám az Agyközpontban e lopott csókocskát erős kételkedéssel olvassák, miközben magáról a „csókica” szóról hallani sem óhajtanak. Mert azt gondolják, Zsigó nem merészkedett idáig; részben született, részben belenevelt lovagiassága meggátolta abban, hogy kihasználja a kihasználhatókat, akár egy könnyed „csókica” erejéig is. Más, cinikusabb véralkatú sejt-idomulatok hetykén kérdik: ugyan miért is ne használta volna ki, és vajh mi lett volna abban kárhozzáttható, hiszen a lányka helyet nyitva a lepedőn, mintegy felkínálkozott neki, és bár inkognitósan, de először villantva fel Zsigónak selyempinás arcát? De hát Zsigó Susánkát szerette, nem pedig Selyempinát, vetik ellene az Agyközpont másként gondolkodó sejtjei. Vajon? – kérdik hetykén a reflektáltabb sejtcellák. Vajon kétvázalozható e kettő? Hát Susánka és Selyempina nem egy és ugyanaz a személy? És ha igen, Zsigónk vajon tudatában volt-e ennek? Szólnak a kérdések. De válaszok – egyelőre – nem szólnak.)

A növekvő hűvösben ott ült hát Zsigónk a szőnyegen, és hallgatta a lányka szuszogását, szája zörejeit, kedves gyomrának panaszhangjait. Ott gubbasztott, állítja a jelentés, a hallgatag pormacsák között, miközben elnézte a lányka cirnos fényekkel rácsozott arcát, halk bajuszkáját a különféle italoktól és mondatoktól megduzzadt ajka fölött, elbámulta szemhéját, mely mögött most Zsigó számára sajnos kifürkészhetetlen álmok kergetőztek. „Susánka” – gondolta és mondta maga elé a kinyitott, izzadékonnyan felpárálló testet figyelve Zsigó, állítja a jelentés, hallja az Agyközpont, elemzik a sejtek. Jól, helyesen döntöttem, gondolta a jelentés szerint Zsigó, pontosan döntöttem, amikor a Susánka nevet ajándékoztam neki. „Jól döntöttem”, veszik az Agyközpontban a jelentést, melyről hirtelen nem tudják eldönteni, hogy valóban beterjesztés avagy Zsigó bátyánk saját szólama. És ekkor különös rémület tölti el az Agyközpont celláit, nem először (és nyilván nem is utoljára) a jelentések bűvárlásakor. Mert hát: mi ez voltaképpen? Zsigó bátyánk adta a lánykának a Susánka nevet? Hát a Selyempina név honnan származik? Hát a Rézserpenyős? És Cirnosbarázda? Lehetséges, hogy mindez – Zsigótól? Akkor tehát Zsigónak van saját szólama? Sőt, e szólam már mindent maga alá gyűr, maga alá temet, elnyom, elfed? Lehetséges ez? Tehát mindent meghaladó mértékben kiszabadult ellenőrzésünk alól? Önmaga szabad művésze lett, mondtuk korábban, mondják az Agyközpontban – na de ennyire?! Beköltözött az Agyközpontba Zsigó? Tanyát ütött a sejtekben? Hát ki beszél akkor voltaképpen? A jelentések vagy Zsigó? Az Agyközpont avagy Zsigó? Ki az úr a háznál? És kinek alkonyul be a végén, Zsigónak avagy az Agyközpontnak? Vagy mindkettőnek netán? Akkor hát lehetséges, hogy az Agyközpont és Zsigó egy és ugyanaz a képződmény? Szólnak a kérdések. De válaszok már csak a szorongás miatt sem szólnak.

Zsigó tehát nézte még egy darab ideig a lányka arcát, és eszébe sem jutott, hogy meztelenre vetköztesse. Visszariadt ettől. Mert tudta, hogy aki egy istennőt mez nélkül megpillant, a halál fia. Olvasta a mitológiát. Tehát Zsigónk istennőnek tekintette Susánkát? – szól a kérdés az Agyközpontban. És ha igen, ez nem arra utalt-e, hogy Zsigó bátyánk vénségére valóban megzavarodott? Mert hiszen – mondjuk, a testén kívül – miféle istennői vonást lehetett fölfedezni Susánkában? Ebben az egyszerű faluszépében, ebben a legjobb esetben is csupán csiszolatlan gyémántnak nevezhető, ropantul műveletlen, már-már analfabéta kislányban? Ebben a meglehetősen bárdolatlan bakfisban, aki – Zsigónk legnagyobb bánatára – még a kés és villa helyes kezelését sem sajátította el, és aki agyonszózott minden ételt, tönkretéve ezzel a szakács legjobb igyekezetét, rafinált fantáziáját. Aki pohárka borát egyetlen hetyke hajtással hörpintette föl, miközben Zsigó kétségbeesetten – és mindhiába, teszik hozzá a jelentések – magyarázta neki, hogy a bort nem ekként, hanem lassú, kiérlelt kortyokban kell élvezni. De hát Zsigó a teste, nem pedig a szelleme megpillantásától remegett, nemdebár? – kérdezik az Agyközpontban. Ami újabb megdöbbenést okoz a folyvást elemző sejtek életében, hiszen Susánka, ez a némileg fejletlen, inkább kamaszos, mint nőies, ez az inkább válla megveregetésére, semmint vad meghágásokra hívó test, ez a kedves megszólításokra megformált sejthalmaz, ez a csendesén párálló hús hogyan is ijeszthetett volna bárki férfigalandót? Igen ám, de e mögött és mellett ma este a pormacsák közt csücsülve egy másik, nagyon is csábító, szajhásan kifejlett, „ringló” (így Zsigó!) testet látott az öregedő kottatáros, legalábbis ekként vélekednek az Agyközpontban. És igaz lehet e vélekedés, mert Susánka ártatlanul szendergő arca mögül élesen kirajzolódva most egy másik arcot vélt felfedezni Zsigó. A drámai szende ágya mellett ülve, a pormacsák közt kissé dideregve Zsigó bátyánk kétségbeesetten észlelte, hogy az iskolás-

lány-vonások mögött, azokat átrajzolva feldereng egy kéjsóvár, viharzó arc, a gyönyörtől fennakadt szem, a fehér fogak közt duzzadtan hempergő nyelv, a nyálban úszó száj, miközben a kedvesen elnyúló test vékonyka húsa most kitelt, felduzzadt, illatos hőt termelt, mely Zsigónk riadtan figyelő arcába perzselt. Susánka mindeddig oly ártatlan, néma teste most ringlóan beszédes lett, a keblek fölágaskodtak, előrelökődtek, megteltek különféle súlyos nedvekkal, a has hullámozni kezdett, a csirkevádli most párducosan ideges lett, a csenevészből kancássá vált comb szétnyílt, és fölkínálta a borotvált ágyék lilás fényű barázdáját; a fenék, netán popsi most határozottan a far, még inkább a segg névre hallgatott, mely ellenállhatatlanul nyitotta meg a maga szűk mivoltában oly izgató ösvényét a fekete fűben előrehatoló csődörgerjedelemnek. Susánka most megmozdult, lelökte magáról dunyháját, és Zsigónk előtt feltárult e látomásában oly látvasan izzó test. „Selyempina”, lihegte maga elé ekkor Zsigónk, állítja a jelentés, elemezi az Agyközpont. Jól döntöttem, helyesen gondoltam, amikor ezt a nevet adtam neki – legnagyobb megrökönyödésére ezt kell hallania Agyközpontnak.

És ekkor ott, Susánka és Selyempina ágya előtt ülve, a pormacsák között, hirtelen egészen elviselhetetlen gyötrelem támadja meg Zsigónk szellemét. A lányka kettős léte rémálomszerű kínként nehezedik lelkére – és persze testére is, teszik hozzá az Agyközpontban. Mert míg teste (és szelleme) egyik része mindössze cirógatásra, elalvás előtti ártatlan „alvópuszira”, atyai arcpaskolásra tartja magát képesnek, addig a másik rész (de hát elválasztható-e a kettő? – kérdik egyesek, de ezt most nem kívánja taglalni az Agyközpont) zabolátlan szeretkezésekre, mi több, baszásokra, sőt kúrásokra feszül, miközben a szellem sem tétlenkedik, mert a zsigói képzeletben Susánka most négykézláb álló kancalány, aki hátsójával a megfelelő szöveget keresve várja, hogy karóba húzzák testét. És Zsigónk ekkor ott, a hajnali pormacsák közt szépen összeropant, állítja ama bizonyos jelentés. Mert belátta feltehetően, hogy a lányka csak kettős alakban létezhet képzeletében, márpedig e kettős alak egyidejűleg elérhetetlen a számára, hiszen az egyik minden pillanatban ellene mond a másiknak. Zsigónk azt akarta, hogy Susánka csakis az övé legyen, de a kislány folyvást másik alakká bomlott, és a szűzies Susánkából kibomló Selyempina mindenkivel összeadta magát, Susánka Zsigóé volt, de Selyempina semmiképpen sem, hiszen Selyempina mindenkié volt. Azaz senkié, filozofálgatnak ügyetlenül az Agyközpont sejtkamráiban.

De ekkor sürgetően tolu elő egy másik kérdés, mered föl, mondhatni, hogy vajh Susánka járt-é Zsigó bátyánknál, tette-e vajon emlékezetes tiszteletét az idősödő kottatáros (és alkalmi sűgő) lakásán? Míg az első kérdésre (járt-e Zsigó bátyánk Susánka szállásán, és ha igen, vajh hány alkalommal?) csak bizonytalan választ adhatott az Agyközpont, ezúttal egyértelmű a felelet: igen, járt, járt bizony, ott volt Susánka, meglátogatta Zsigó bátyánkat kétségtelen. Mégpedig egyszer. Egyetlenegyszer.

Hogy miért csak egyetlen ízben, ez a kérdés foglalkoztatja most az Agyközpont elbeszélő sejtjeinek egy részét. (Másokat pedig ez: hát miért ment oda egyáltalán? Mit várt, mit remélt a látogatástól, Zsigótól, netán önmagától? Meg ez: Mit várt, mit remélt Zsigó bátyánk a vizittől? De ezek később megválaszolandó kérdések az Agyközpontban, ha ugyan. Miként az is: vajon Susánkával együtt Selyempina is részt vett-e a látogatáson? Ezeket döntő kérdésnek vélik az Agyközpont négy sejtfa között.) Talán maga Zsigó akarta ekként, talán ő hívta mindösszesen egy alkalommal magához a lánykát, talán magán Zsigó bátyánkon múlt, hogy a neccharisnyás szertelenke (netán „szertelenke”? – e téren ismét a bizonytalanság az úr az Agyközpontban) csak egyszer látogatt el Zsigó bátyánk anyjától örökölt otthonába. Talán – gondolják bizonyos együtt

érző sejtek – a lány ment volna többször is, rohant volna szívesen, de az első invitálást nem követte több; Zsigó ajka néma maradt, mikor kiszolgálás közben a Rézserpenyősben Susánka kérdőn, netán felszólító módban tekintett reá. És a Dalszínház kottaőre (valamint alkalmi sűgője) nem nyitotta szóra ajkát még oly alkalmakkor sem, mikor merészebb modorban hangzott a kérdés: „Vajh van-e még abból a fííínom angol teából, melyet legutóbb ittam magánál a vörös bársonyos fotelben?”

Mert amint a susánkai, már-már selyempinaian hetyke kérdésből nagyjából kiteszik, a leányzó első (és egyben utolsó) látogatása alkalmával Zsigó bátyánk Angolországból származó teát, mégpedig *first flush*, azaz első szüretelésű Darjeelinget kínált és öntött a fölöttébb zárt szabású batizstruhát, hímzett mellénykét és csipkehabos inget, ezüstcsatos, félmagas sarkú, szurokfeketén fénylő cipellőt (fehérenműjéről nincs említés!) viselő Susánka kínai porceláncsészéjébe (nagyanyai hagyaték, jegyzik meg egyes jelentésírók); és persze föltálalt még egyebeket is, melyeket a kedves hölgy oly elbűvölő mosollyal, köszönetként oly liftesen aláiramló szemhéjjal fogadott, hogy Zsigónknak belesajdult a szíve, elsápadt, és könnybe lábadt szemmel fordította el a fejét. (Egyes jelentésírók szerint a kottatáros a szempillarebbségek közben komolyan elgondolkodott, vajon melyik hangszerre emlékeztet legkivált Susánka; az egymásnak fölöttébb ellentmondó eredményeket később szándékszik közölni az Agyközpont, ha egyáltalán. Ám annyi bizonyosnak látszik, hogy noha Zsigónknak erősen megremegett a keze, egyetlen csepp teát sem adresszált a csészécske mellé.)

Miket talált föl tehát az öregedő, ám a vendéglátás ügyeiben mindig is nagy jártasságot, mondhatni kifinomult magaviseletet tanúsító kottatáros? – kérdezzetik egymást az Agyközpontban szakadatlanul munkálkodó és egymást folyvást ellenőrző sejtek. Teasüteményt legkivált, melyet féltő, atyai(?) gonddal válogatott ki a város egyik nem túlzottan gigerlis, valamely közepesen félreeső utcában fellelhető, ám sütődéjére joggal büszke cukrászdájában; továbbá kecszet, sósat és édeset vegyest, csokoládéval, kókuszkrémmel töltöttet, sajtcsíkokkal ereztet, köményeset, valamint tökmagosat, egyes jelentések szerint legalább féltucat-félét mindkét nemből, mivel nem tudta, hogy vajh Susánka melyiket részesítendi előnyben. Magán a délután három órára kitűzött fogadáson (melyen bizonyos jelentések szerint Susánka mintegy félórás késéssel jelent meg, ám hogy mi akadályozta, azt nem tudta feltárni az Agyközpont) aztán kiderült, hogy a lányka a legkevésbé sem tartozik az édesszájúak közé – bár ennek ellentmondani látszik, hogy a fagylaltot (mert Zsigónk az unikális alkalomra ebből is derék készletet deponált öreg jég szekrényében!) többször is megújrazta, noha nem a vastagabb hangszerelésű vaníliából, csokoládéből, puncsból, hanem sokkal inkább a fanyarabb fajtákból kanalizott metszett üvegű kelyhébe: citrommal, eperrel, valamint málnával lakatta jól izzadékony húsát, színezte és egyben hűsítette forró ajkát, igaz, előtte a tökmaggal meghintett, apró pogácsából is alaposan bepakolt. (Egyes jelentésírók szerint Susánka folyvást éhes volt, ezt állítólagos gyermekkori nélkülözéseivel magyarázzák az Agyközpontban.) Hogy alkohol került-e az ugyancsak a nagyanyai örökségből származó damasztalra a megszokottnál ünnepélyesebbé terített asztalra, arról – „mi sem természetesebb!”, sóhajtának lemondóan az Agyközpontban – megoszlanak a feldolgozásra beterjesztett jelentések. Mindamellet az aligha vitatható, hogy maga Zsigó igenis fogyasztott szeszt, mégpedig bort; ugyan miért is ne kortyolt volna, hisz szinte minden este (hétvége kizárva!) megtette ezt Susánka kecses felszolgálása mellett a Rézserpenyősben. Csakhogy a vendéglői asztalhoz állandósult karcos rizling (és az egyszerű *Chablis*) helyett megtakarított pénzéből (egyedül beterjesztések szerint a *Don Giovanni*

partitúráját bocsátotta áruba) ezúttal valami nemes szüretelésű, vérsűrű bordóit (a márkákon ismét összekülönböznek a jelentések, ezért az Agyközpont nem is bajlódik a nehéz francia helyesírás reprodukálásával) vásárolt és nyitott föl magának, noha Susánka gyakorlott pincérlányhoz méltóan szerette volna saját kezűleg kirántani a dugót, ám Zsigó mindössze annyit engedélyezett, hogy a lányka a jobb vendéglőkben szokott módon, fehér kendőből partedit köthetett a butélia nyakára, nehogy lecsöppentse az abroszt, mikor utánatöltögette az idősödő szeladon poharát. És szorgalmasan kellett töltögetnie, hiszen estére, mikor búcsúzásra került a sor, már csak egyetlen pohárnyi maradt a (második?, harmadik?) palackban – ezt Zsigó valószínűleg az ablakban állva hörpintette ki az utcán hazafelé lebegő Susánkára emelve kupáját. „Ég áldja”, hangzott állítólag az utcazajban a susogás, és Zsigó magasba emelte poharát. (Hogy könnybe lábadt-e a szeme, arról megoszlanak a vélemények.)

Mindamellet Zsigónk a fogadáson nem rúgott be, bár kissé megmámorosodott, ez igaz, ezt egyetlen jelentés sem vitatja; meszesedő csontjait derekasan átjárta a bor lávája, és ő maga is szorgalmasan töltögette tele vendége aprócska poharát, mert Susánka, és ezt a változatot fogadja el végül az Agyközpont, igenis ivott, mégpedig falusi származású diólikórt, melyet a kottatáros a Mocsári főúrra fölöttébb emlékeztető harsónás kollégájától kapott ajándékba a *Szöktetés a szerájból* szünetében. Ez a kérdés tehát nagyjából tisztázódott: mindketten ittak, különféléit, amint az várható is volt, rendben van. De miről beszélgettek, egyáltalán mit csináltak? – faggatják tovább magukat az Agyközpont nyughatatlan sejtecskéi.

Mit csináltak? mit csináltak...?

Eszement kérdés.

Együtt voltak.

Vagy: ültek, beszélgettek.

De miről? És beszélgettek-e egyáltalán? Nem pusztán Zsigó bátyánk monológja uralta az egész úgynevezett társalgást? Mert hát tudtak, képesek voltak ők egyáltalán beszélgetni? Netán társalogni? Mi mondanivalójuk lehetett egymásnak? Hiszen Susánka, és ebben szinte megegyeznek a jelentések, voltaképpen analfabéta és beszédképtelen volt, és ekként hogyan is válaszolhatott volna a mégannyira visszacsavart zsigói szellem sziporkázásaira? Kérdések, kérdések, és egyre ott zúgnak az Agyközpont visszhangos tereiben. Szólnak a kérdések, és válaszok nem szólnak, vagy ha igen, csak fölületesen, vázlatosan. Mert hát igen, ott volt mindjárt a korkülönbség, ráadásul nem csekély, több emberöltőnyi, roppant idő. Susánka nyilvánvalóan Zsigónk lánya lehetett volna, de a kottatárosnak (és alkalmi sűgónak) nem volt lánya. Fia sem volt, teszik hozzá egybehangzóan a jelentések. Nem volt senkije. Se anyja, se apja. Mindenki meghalt. Vagy meg sem született. És az Agyközpont most belegondol: vajon melyik a jobb, rosszabb, érdekesebb, érdektelenebb, szomorúbb, szívderítőbb lehetőség? Mindegy, szól a válasz feltételesen. De Zsigónk egyedül volt; hosszan, kitartóan, mint egy koronás szünet, jegyzi meg egy magát fölötté muzikálisnak képzelő jelentésíró. Bár egykor magvait szorgalmasan hintette szét a városban, egy sem akadt fönn a termékenység zátonyán – egy másik, magát irodalmárnak feltoló jelentésrobotos megfogalmazása ez. Susánka lett a lánya, teszik hozzá bizonyos (az Agyközpont szerint operettízlésű) jelentésbeadók. Hát igen, el-elakadó lélegzettel, megriadt szívvel, de az Agyközpont ezt a lehetőséget is tudomásul veszi. Riadalomra akadt ok, mert hát biztos-e, hogy Zsigónk pusztán atyai érülettel viseltetett a neccharisnyás, daloló járású pincérlányka iránt? Nem birizgálta-e más szenvedély is lassan lelankadó vércörét? Ha igen, meg-

lehet, ám ezt jól leplezte Zsigónk, mert annyi bizonyos, hogy semmi jelét nem adta a látogatáskor. („Hamis volt a Zsigó!” – kiáltanak föl bizonyos jelentésekben; „Hazudott a Zsigó!”) Hűvös volt, noha nem elutasító, tárgyias, noha nem rideg. Gáláns és rezervált egészében, állítja az egyik jelentés, és az Agyközpont nem lát okot e jelzők elvetésére, noha az elemző sejtek még hozzábiggyesztk a „figyelmes” kitéltet is. Röviden: ez a gálánsan figyelmes (vagy figyelmesen rezervált) Zsigó alkalmat talált arra, hogy körbevezetve lakásában, beavassa a lánykát élete („múltja”, mondják egyesek) bizonyos jelentősnek gondolt és tartott eseményeibe. A tágas, úriás kvártély négy (mások háromról tudnak) helyiségét anekdotázva mutogatta körbe a bejárás alatt is egerékésen pogácsázgató vendégének. (Egyesek szerint Zsigó maga sütötte a pogácsát.)

Mit mutogathatott?

Megmutatta nyilván (leelőször is?) a zongorát (nem fekete, hanem barna darab, állítják bizonyos muzikálisnak titulált sejtidomulatok), mely mindig kinyitva terpeszkedett a középső szobában, és Susánka feltehetően megpördült néhányszor a fekete bőrrel kivert zongoraszéken, miközben megjegyezte, hogy mintha ők maguk is dohányoznának, olyannyira elsárgultak a billentyűk. De – és ebben erős a közmegegyezés – arra már semmiképpen nem tudta rávenni az öregedő kottatárost, hogy letegye szivarját, és játsszon is a lánynak valamit. Itt volt a könyvtár is, Zsigó megmaradt gyűjteményének egy része (a maradék az úgynevezett dolgozószobában), puha fotel állt a nehéz függönyös ablak előtt, szemlélődésre nyilván. Később sor került a hálószobára is; letörölt polcok, kiglancolt szekrények, nagy, gondosan megvetett ág, melyben a kottatáros hált (alatta sehol egy pormacska, mert Zsigó, mint állítják, takarítónőt fogadott Susánka látogatása előtt), és amelyben az anya feküdt korábban, és korántsem mindig egyedül – ám Zsigó erről nem tett említést kedves látogatójának. Egyes sejtalakulatok szerint Susánka szelesen ráugrott volna a téres fekhelyre, kipróbálandó annak rugózatát, de Zsigó szinte felrángatta, és már vont a ki, tovább, át a hideg előszobán, be a konyhába, onnan pedig a cselédszobába, mely a gyermek, illetve kamasz Zsigó lakosztálya volt egykoron. De előbb gyertyát kellett gyújtania, úgy léptek be, mert a fény itt már évtizedek óta kialudt, és senki nem pótolta, Zsigónk a legkevésbé. A cellára emlékeztető, szűkös, pókhálós szobában, az ingadozó gyertyafényben Susánka tárgult szemmel bámulta idősödő hősszerelmese gyermek- és kamaszkorának rekvizitumait: egy karfa nélküli, lepattogzott faszéket, egy félig rakott könyvespolcot és aztán megint az ágyat, mely inkább priccse emlékeztetett, mert vaslábakon nyugodott, keskenyen, hidegen. És ekkor (e jelenettől nem tántorítható el egyetlen jelentésíró sem) Susánka kivette Zsigó kezéből a gyertyát, felrakta a polcra, leült az ágyra, és felszólította a kottatárost, hogy foglaljon helyet vele szemben a rozoga faszéken – tekintete irgalmat kérő könyörgés. Hiába kérlelte Zsigó, hogy menjenek vissza, és üljenek be a mindenféle kényelemmel ellátott nappaliba, netán a zongorás szobába, Susánka nem engedett, de nem is szólt, csak nézett, nem mozdult, mindössze meleg tenyerével néhányszor megsimogatta a széket, mintegy ekként jelezve, hogy foglaljon rajta helyet Zsigó. Zárt lábbal ült az alacsony priccsen, hallgatott. Zsigó pedig leült. A ház némely zsvivaja beszűrődött a gyertya pislá fényében imbolygó szobában: gyerekhangok, edénycsörömpölés, egy macska kiáltása. A fa nyújtózkodása a bútorokban.

Ültek, hallgattak.

Együtt voltak.

Susánka egyszer csak fázósan magára húzta az évtizedes portól elszürkült pokrócot. És ekkor Zsigó szívét (így érzi egy felelős sejtcsomó) megfacsarta valami érzés, még az

Agyközpont se tudja, mi, valami részvét, az imádat, a megveszekedett birtoklásvágy elege, és sok néma percen át a lánnyal szemben ülve egyszer csak beszélni kezdett, és (ezt több jelentés is alátámasztja) elmondott bizonyos mondatokat, melyek elhallgatására – lévén mintegy természettől adottak, miként a szélzúgás, a hófúvás, a felhők játéka vagy a tó rianása – nem volt lehetőség, hogy végül ezt suttogja maga elé: „Susánka...” Jól döntöttem, jól választottam. „Susánka”, ismételte Zsigó. „És Selyempina...”, mondta halkán maga elé Susánka. Igen, bólintott Zsigó, és előbb fölkapta, aztán alázatosan lehajtotta a fejét. Távolról gyermekkórus zümmögött. Talán.

Aztán pezsgőt bontott. Igen, ilyen kopáran áll a mondat minden beszámolóban, a jelentésírók ezúttal nem kertelnek, nem mondanak egymásnak ellent, nem civakodnak a tényeken, nincs beadványaikban ellentmondás. Pezsgőt bontott. Zsigó behozott egy hokedlit a konyhából, azon tálalta fel hosszú nyakú poharakban a jól temperált, francia nedűt. Koccintottak. Hogy mire, azt nem tartalmazzák a jelentések. Más nemigen történt.

Csak még ez: Susánka, miután a már megszokott és könnybe lábadt zsigói szemmel várt „Ég áldja” leheletével búcsút vett vendéglátójától, és eltávozott a lakásból (Zsigó, szólnak egyes részletgazdagabb beszámolók, az ablakból mélyen kihajolva hosszan nézett utána a már lassan elsötétülő ég alatt, mígnem a lánykát és cipője szerényke kopogását elnyelte egy mellékutca) korántsem hazafelé tartott, hanem hirtelen részút átvágott az úttesten, és továbbhatolt a sötétben, hogy aztán egyetlen határozott csípőmozdulattal belevesse magát egy nyilvánvalóan öreá várakozó kocsiba.

Az ablakfüggönyöket sietve behúzták, a jármű nekilendült.

Mintegy fél óra elteltével ismét látták, és az egyik jelentésben pontosan rögzítették tartózkodási helyét a város egyik meglehetősen gazdag negyedében. A combközépig felhasított bordó szoknyát, hozzá magas sarkú, lilának tetsző bársonycipőt viselő, meglehetősen szétzilálódott fürtjeit betyáros (összeesküvő-forma?) kalap alá szorító Selyempina kipattant a kocsiból, és besietett egy érkezésekor azonnal megnyíló kapun. Más jelentések azt is hozzáteszik, hogy arcán valamiféle fehér por volt látható, mely legkivált a rászáradt porcukorhoz hasonlított. Az Agyközpont teljesen tanácstalanul áll e leírások előtt, és iszonyodva gondolja át az egyik jelentésíró állítását, miszerint korántsem porcukor volt az, hanem a nemrég a járműben lezajlott szerelmi szcena odaszáradt férfinyoma. Igen, mert e nekibőszült képzeletű jelentés szerint Selyempina szokásai közé tartozott, hogy ilyenkor nem törölte le az arcát, és még jó ideig nem is mosta meg, hanem egyenesen büszkén viselte szája körül, orrán, két orcáján a férfijtájé halványan cukrosodó foltjait. Egyszer a kétségbeesetten elemző sejteknek azt a jelenetet kellett feldolgozniuk, hogy a Zsigó mellékutcájából induló kocsiból kiugró Selyempina fehér foltos arcát hetykén hordozta végig az utcán, mielőtt belépett az érkezésekor tüstént megnyíló kapun. Hogy odabent mi történt, arról legfőljebb képzelegnek, de nem emlékeznek meg, elvégre tapintat is van a világon, teszik hozzá egyes jelentések, vélekedik az Agyközpont.

És ekkor vagy ezután (vagy nem sokkal később – erről nagy vita folyik még egy darab ideig) Susánka eltűnt a városból. Persze hébe-hóba látták még itt meg amott, a jelentések egymásnak ellentmondóak, mint mindig. (És Zsigó is látta még egyszer állítólag.) Mert látták itt, látták ott, járását regisztrálták mindenfelé. Egyszer a városi vurstliban eszegetett fehér bajor kolbászkát (percet?), másszor állítólag egy állatorvosképző alakkal promenádozott szülővároskája főterén, megint máskor a főváros egyik mulatójában teljesített ruhatári feladatokat, egyszer az Operaházban jelent meg egy

gróf vagy valami kövér pénzember társaságában, a változatok száma végtelen és nem is túlságosan fontos talán. És a lakására kivonuló jelentésírók sem tudtak semmi érdemlegesen kézzelfoghatóról beszámolni, sőt leginkább az derült ki, hogy Susánka (és persze Selyempina) háza – noha állítólag egy tűzoltólaktanya mellett feküdt – leégett, eltűnt a föld színéről, vagy talán egyáltalán nem is létezett, mint azt egy különösen borúlátó sejtcsomó megállapítja. Folti vagy Buki nevű macskája mintha sosem miákkolt volna az ágya alatt, mintha sosem vigyázta volna a pormacsákak közül Zsigó mozdulatait; a szobácska faláról eltűntek a hírneves személyek portréi; ködmönkjét, „masamód”-ját, neccharisnyáját nem találták az átvizslatott szekrényekben, és Selyempina vérforraló alsóneműinek, parókáinak, toalettszereinek ugyancsak nyoma veszett – az Agyközpont beletörődik e veszteségekbe. De valami mégis feltűnt, az egyik beadvány szerint egy finom selyemből szőtt alsónemű – immár tépett csomó – előkerült a szekrény mélyéről; hát igen, sóhajtanak föl az Agyközpontban, úgy látszik, Selyempinából mindössze egy széttépett, pezsgőszínű bugyi maradt.

És e feltehetően valamely baszdühös lázban szétmarcangolt bugyival lassan Zsigó bátyánk is élete végére ér (noha nem hal meg) – bealkonyul a jeles kottatárosnak. Nem halt meg. A jelentések, szokásukhoz híven, a legkülönbélebb, az elgondolható legellentmondásosabb módon írják le a korosodó trubadúr elmúlását – olyannyira, hogy végül az Agyközpont úgy dönt, egy saját maga által kidolgozott változatot terjeszt ön-maga elé. Melyet hosszas hezitálás után végül el is fogad.

Tehát az Agyközpont elfogadott változata szerint délután öt óra lehetett, amikor Zsigó bátyánk elindult a Dalszínház kottatárából, hogy Susánka bensőséges kiszolgálása mellett, ezenközben a lánykával csevegve elköltse estebédjét a Rézserpenyősből. Ráérősen ment hát kedves, lassan egy éve megszokott célja felé. Emberek jártak nagy számban az utcán, mint mindig ilyentájt, nagyon is emberi célok után loholva (rohanva? netán koslatva? – az Agyközpont itt, miként máskor is, belátja, hogy nem leli a megfelelő kifejezést), ám Zsigónk ezúttal valószerűtlennek, mi több, gyűlöletesnek érezte jelenlétüket, és éppen az emberi célokat vélte rettentőnek; a ritmikusan lüktető serteperte halálos fenyegetésként hatott rá. Fej nélküli gépezetek, mechanikus sejt-halmok, a jelentések szerint ilyesmiket gondolt az alkalmi sűgő. Furcsán járt az idő; mintha az összes évszak egybekeveredett volna; Zsigó teliholdas őszt kívánt maga köré, rókaszínű lombok alatt szívmengető mézes mélabút (az Agyközpont itt átveszi egy irodalmias hajlamú jelentésíró kitételét), aprózó léptű esőt netán, növendék szellőt, mely behúzott karmokkal simogat. Ám helyette mindenféle régi szélemlék facsarta orrát, karcos teleké, kamaszos tavaszoké; a nap süttött, de bágyadt holdvilágképpel, néha csapadék mozdult, hó meg eső elegye – hazug víz. Zsigó mélyen a homlokába húzta a Susánka társaságában nemrég vásárolt fekete kalapját. Lépett fekete bő kabátjában. Ment előre. Lépegetett. Nem olvadt el a térde, nem mondta föl a szolgálatot a lába; vitte valahova. Mindegy, merre; mindegy, mi felé.

A vég felé.

Emberek közé.

Susánka mellé.

Vacsorálni talán.

És Zsigó bátyánk föltette magában ekkor a kérdést, vajon az ő fekete kabátjában követett emberi célja (estebéd és némi megszokottan kedves csevej Susánkával) nem ellenszenves törekvés-e ugyancsak? Nem csupán a hibátlanul működő láb munkája vajon? És mi végre az este, mi végre az otthoni csend, mi végre a porlepte könyvhalmok,

a lejátzatlan kották a zongorán? És mi végre a baráti csevej Susánkával, mi végre az atyáskodó hang, mi végre ez az egész, mely nem vezethet sehová. De hát „emberi” viszony volt-e egyáltalán, gondolhatta ekkor Zsigónk, az Agyközpontban legalábbis így gondolják. Nem csupán a zsigói agyközpont látomásos terméke? Lépett, lépegetett. „Soha nem léptem elég közel semmihez” – az Agyközpont szerint valami ilyesmit gondolt ekkor Zsigó. „Most viszont lépnem kell. Mégpedig le. Itt az idő.”

Igen, az idő itt volt: a hó továbbra is zuhogott, holott verőfényes nyár tombolt, a tehilold perzselt persze a Nap helyett, és a nappali csillagok vájataiból értelmezhetetlen illatok áradtak. (Zsigót ebben a nyári hőzaporban egyszerre, egyidejűleg rohanta meg a Susánkával – és Selyempinával! – kapcsolatos összes emléke, mondja az egyik jelentés; ezért keveredtek össze fejében az évszakok, értelmezi az Agyközpont. Mert éppen egy éve ismerte meg a lánykát; körbejártak hát az évszakok, letelt egy operai szezon. De a jelentés nem szól arról, hogy az idősödő kottatáros most visszagondolt volna a jelentékenyebb premierekre. Nem, ez meg sem fordult a fejében. Mert ez a végtelennek tetsző emlékhalmaz most hógörgetegként, kánikulai tündöklésként zúdult rá, legalábbis ekként fogalmaznak bizonyos romantikus hajlamú jelentésekben. És e lavina maga alá temette a kottatárost. Igen, meglehet.)

Hirtelen átvágott az utcán. Elhaladt a Rézserpenyős mellett, de ezúttal a forgalmas utca másik oldalán lépdelt, onnan nézett be a vastag kirakatablakon, elhaladó idegenként, talán önmagát keresve törzsasztalánál. De ott nem ült senki. Ám Susánka ismerős neccharisnyájában várakozva állt az asztalnál, a terítőt simítgatta, az eszcájgot rendezgette, vállára omló vörös hajában babrált, tekintete riadtan tűnt, de Zsigó ezt talán csak beleképzelte az ismerős jelenetbe, hisz meglehetősen, mondhatni beláthatatlan volt a távolság, meg hát Susánka addigra már állítólag eltűnt a városból. (De azt már elfogadja az Agyközpont, hogy Susánka mintegy baráti tekintetet keresve forgatta jobbra-balra a fejét, és azt is, hogy idegesen törölte bele kötényébe Buki vagy Folti macskájától véresre szántott kézfejét.) Váratlanul Zsigó felé villant a tekintete, de a dalshízi sűgő ezt valószínűleg nem látta meg, és korántsem biztos, hogy Susánka valóban ott állt kezét törölgetve. Susánka (és vele Selyempina) addigra már eltűnt a városból. Noha az Agyközpont hajlik ama vélekedésre, hogy ez a jelenet, az utca túloldalán lépő Zsigóval és a kezét törölgető Susánkával örökkön-örökké ismétlődik és mindig is ismétlődni fog majd az Időben. Mindamellett Zsigó szívét a térdre rogyásig megfacsarta a szeretet (?), a részvét (?), az imádat (?), a szorongó együttérzés (?), a kétségbeesett birtoklászvágy (?) – az Agyközpont nem tudja a pontos választ. Még a hozzávetőlegest sem. Hisz nem tudja, mit érzett valójában Zsigó a lányka iránt, hisz nem tudta azt maga Zsigó bátyánk sem, állítják egybehangzóan a jelentések, és ha Zsigó nem tudta, az Agyközpont sem ismerhette ugyancsak. De annyi bizonyos, hogy Zsigó most elfordította a fejét. Talán ezekben az utolsó órákban fölismerte, miféle ígéretet jelentett neki a lányka tekintete, ez a langyos konyakban úszó dióból áradó fény. Ez az önön szomorúságától megittasult gyermeki pillantás. (És ebben talán egy másik gyermek pillantása is megvillant, egy élőhalotté, hiszen e gyermek sosem születhetett meg, mert Zsigó csak éberálmában illetve Susánka szűzi testét.) Ez a folyvást olyasmi után kutató szempár, melyre még a mechanikus férfitábornak sincs más szava, mint ez: irgalom.

Mindezt felismerte Zsigó, talán. De (Selyempina képében) egyben fenyegetés volt a susánkai ígéret, és ez utóbbi a legkevésbé sem volt elérhetetlen, itt volt és ott, felbukkant házban és tóparton, parkban és folyómederben, könyvtárban és bozótosban, mindenütt

elérte Zsigót, beköltözött magányos ágyába és agyába, részt kért ebédjéből, belelapozott könyveibe, kottáiba, megszabta járását, ruházkodását, mégpedig irgalmatlanul.

„Ég áldja!”, hallotta most (utoljára, véli az Agyközpont, de téved, mert hallani fog mindörökké az Időben) a lányka kissé éneklős hangját az étterem vastag ablaküvegén át, tisztán hallotta a robajló utcájában. „Ég áldjon, kedvesem!”, mondta maga elé, azzal odaintett egy kocsit, és elindult a városi fürdő felé.

És Zsigó fölismerésével egyidejűleg az Agyközpontban is sürgetővé válik, hogy föltegyenek egy korábban már megpendített kérdést, melynek helyes megválaszolásától sokat, szerfölött sokat, ha nem is mindent remélnek. Itt most, a történet vége táján, mely egyben Zsigónk végét jelenti (és az Agyközpontét is valószínűleg, nem szólva Susánkáról meg Selyempináról), a kérdést fel kell tenni, bár föltehetően nem lehet megválaszolni.

A kérdés pedig ekként szól: Szerelem volt-e, amit Zsigó a lányka iránt érzett? Szerelem volt valóban? – kérdezzetük kíváncsian az Agyközpont nyughatatlan sejtjei. Szerelem és kész, egyszerűen csak szerelem? És ez lenne a pofonegyszerű magyarázat? Ez lenne a végső oka a történet elején lefektetett megállapításnak, hogy Zsigó bátyánk vénségére megbolondult? Hogy zilált hajjal rohangált egyik kocsmából a másikba, hogy éjjelente órákat álldogált Susánka ablaka alatt féltékenységtől szétmart szívvel, látomásoktól nedves fejjel? Ez lenne hát az ok?! És ekkor az Agyközpontban belátják, hogy indoknak ez nyugodtan elegendő, hisz a szerelem valóban képes arra, hogy csontja velejéig megrágjon valakit; hogy kifordítson egy embert a maga világából és aztán végül magából a világból is.

De mi a szerelem általában, és mi a Zsigó-féle szerelem a maga különösségében? – teszik fel a bonyolult kérdést, és nem lelnek rá választ, kielégítőt semmiképpen sem, ezért lemondóan begubóznak, és megpróbálnak oldalról, mondhatni a föltételezések vagy a kapiskálások birodalma felől közelíteni a kérdéshez a sejtek.

Induljunk ki például a féltékenységből, javasolják önmaguknak a tépelődő cellák, és sietve el is fogadják ezt az indítványt. Ha a szerelem szükségszerű velejárója a féltékenység, mondják, akkor igen, ó, igen, akkor Zsigónk szerelmes volt nyakig, fülig, térdig, veséig, döntsön ki-ki a neki legkedvesebb testtáj mellett, gondolják az Agyközpontban. Hogy a tárgyakra, a holt dolgokra féltékenykedett, vagyis arra, ha Susánka megérintett egy szabadon maradt tárgyért, előblített egy poharat, vagy odaigazított egy vendég alá egy széket, nos ezt voltaképpen természetesnek veszik, hisz mindez láthatóan, mondhatni kézzelfoghatóan érintkezett Susánka tenyerével és ekként majoránnaillatú bőrrel, teszik hozzá a tudálékosabb jelentésszerzők, kik közül néhányan nem átaláltak beleszagolni a levegőbe, ha a neccharisnyás lányka tovalibegett az étszobában. Idáig rendben van, gondolták az Agyközpontban. Hogy a székre is szerelemféléttel bámult, azt is akceptálják, hiszen az ülőalkalmatosság fölötté alkalmasnak találattatott arra, hogy a lányka fenekével érintkezzen, és hát erről akkor nincs mit többet töprengeni. Ám hogy a szélre is féltékeny volt, zúgjon bár vidéken vagy a székesfővárosban, ezt már furcsálkodva vették tudomásul, pedig be kellett látni, hogy az elemzés során a féltékenység enyhe kifejezésnek bizonyult arra, amit Zsigó bátyánk érzett, ha Susánka eljárásaira gondolt, és nem tagadható, hogy gondolt sokat, talán a kelleténél többet e ki- és eljárásokra, ezt gazdagon tanúsítják a beérkezett jelentések. Hogy is ne aggódott volna, hiszen a szabadon motozó szél belecsimpaszkodhatott Susánkája hájába, belelapozhatott mintegy az életébe, és ez az élet, Susánka (és Selyempina) élete Zsigó bátyánk folytonos képzelődésének, állandósult ébrenálmának tárgyát alkotta.

A szélnek, sem az otthoninak, sem a külhominak senki, még Zsigó és az Agyközpont sem tilthatta meg, hogy fölkeresse Susánka testének rejtettebb zugait, megfogdossa szoknyáját, netán intimebb hajlatait, végigcsókolja hátát, belesimuljon tenyerébe, becézze a keble közti árkot, kéjsóvár mondatokat súgjon Selyempinája fülébe. Mi sem természetesebb hát, így a különféle jelentések, hogy Zsigó féltékeny volt a szélre, süvölsön vagy cirógasson bár a fjordos Északon, Ausztriában, esetleg Némethonban, hiszen Zsigónk szerint a nekiszilajodott szellő a kelleténél többet megengedett magának, és úgyszólván folyvást ott motozott Selyempina (és Susánka) testének közelében, megcirógatta ajkát, besurrant ködmönkéje alá, hogy a legkülönbélebb földeken és vizeken gyűjtött aromájával feldúsítsa a lányka bőrének eszbolydító illatát. Ez volt a szél, és róla ennél több még az Agyközpontban sem gondolható. De ott voltak aztán az emberek, egész pontosan a férfiak, és velük már komolyan meggyűlt Zsigó bátyánk képzeletének baja, mert ők akartak is valamit Susánkától, és meg is kapták, noha Selyempina testében és képében. Ám e selyempinás álarcban feltehetően még nagyobb kéjjel vették el azt, amit akartak, nevezetesen a susánkai lány mosolyát, szemöldöke ívét, ajka vonalát, nyelve vörösét, nyála csordulását, segge szagát és lukát, bozótos ágyékát és hónalját, legelésző keblét és egyéb halmait, hasa domborulatát, háta lankáját, combja kerekességét, hüvelye szaftját, kéjhörgéseit, sikkanasait, susogva, szűkülve vagy üvöltve előadott parancsait. Selyempina adott, csak adott, míg a szűz Susánka folyvást elutasított, Selyempina folyvást kinyílt, míg Susánka bezárult, Selyempina elfogadott, míg Susánka hártott, vagy ha nem, egyszerűen csak létezett moccanatlanul, igénytelenül, emlékezet nélkül, míg Selyempina habzsolt és élvezett, zajosan, beszédesen. Röviden: Susánka növény volt, Selyempina viszont állat, de míg Zsigónk csodálta és félve tisztelte Susánka néma növényi létét, addig képzelését csak Selyempina bestiális adományai tébolyították, és kezdett fokozatosan rádöbbsenni, hogy Selyempina faunája Susánka flórájából ered, hogy Selyempina harsogó állatiassága Susánka szótlan erdejéből tör elő, és ekkor a tökéletesen valóságos nagyon is valóságos, mi több, igaz és valódi lett, hogy ugyanis Susánka és Selyempina egy és ugyanaz a személy. Mert igaz, hogy Susánka (a Zsigónál tett látogatását kivéve) csak egyik arcát fordította Zsigónk felé, tehát az öregedő kottatáros (és alkalmi sűgő) Selyempinával sosem találkozott, ám sűrűn randevúzott vele vicsszorgásig fölhevült képzelésében, és az Agyközpont e délibábos képeket tanulmányozva fokozatosan rádöbbsent, hogy Susánka és Selyempina egy és ugyanaz a személy, nem is elsősorban az erre célzó, utaló jelentések, hanem Zsigó bátyánk képzelődései okán. És vadak, vérforralóak, a hörgésig sikamlóságok voltak e képzetek, olyannyira, hogy Zsigónk a párnát harapta, bajsztát marta átgondolásuk közben, és térde megolvadt, mikor az utcán járva megforgatott a fejében bizonyos testhelyzeteket, mondatokat, melyeket Susánka produkált a kegyetlen Selyempina képében. „Kérem a gecijét”, könyörgött példának okáért Selyempina, ha odatértelt egy megtermett kan elé, hogy arcába veresse a forró cukrot. „Felszopom!”, kiáltotta Susánka képében Selyempina, mikor lankadni érezte éppen soros partnere erejét. „Basszon föl a szívemig!” „Bassza szét a seggem!”, hörögte Selyempina oldalra libbentve Susánka ködmönkéjét, „kúrjon tajtékosra”, üvöltötte, miközben lábát a válláig emelte, és szétfeszítette lukait, hogy mélyebbre hatolhasson belé az a vértolulósó hímvevő. „Köpjön a számba”, lihegte Selyempina, hogy aztán ugyanazzal a nyállal nyalja ki hörgő partnere seggét. És mindezeket (és még oly sok ehhez hasonlót, úgymint például: „Kössön ki, aztán járjon rám!”; „Hadd legyenek a svédasztala!”) elolvasva és kidüldelt szemmel átgondolva, különös érzés lepi meg az Agyközpontot. Mert a betérjesz-

tett jelentések mindegyikében Selyempina magázódva szólt változatos méretű és szőrzetű lepedőtársaihoz (bár kétségtelen, hogy Selyempina nem mindig ágyban fogadta magába borotvált ágyéka rajongóit, hisz némely jelentésírók vonatvécében, múzeumi toalettbén, az utcán vagy a sírkertben, netán egy sötét lépcsőházban történt eseményeket is regisztrálni voltak kénytelenek). Olykor egyszerre kettőhöz (háromhoz?) is magázódva volt kegyes, és ez jéghideg réműlettel tölti be az Agyközpont vizsgálódásokra oly nyitott termeit. Mert jól tudják e termekben, hogy Susánka mindig magázódva szólt Zsigóhoz, és az öregedő kottatáros is magázta a lánykát, míg – az elképzelések szerint legalábbis – Selyempinát tegezte mindenki, és ő maga is tegeződve szólt mindenkire. (És e mindenki alatt csakis ágypartnerek, testi bizalmasok értendők, mivel Selyempina kizárólag ágyban, testi mivoltában létezett, Selyempina ágylakó volt, mondhatni.) És akkor hát e magázódás most hódolat volt Zsigónak, szerelmi vallomás úgyszólván, melyet Susánka Selyempina képében hordott az öregedő kottatáros (és alkalmi sűgő) lába elé? Vagy bestiális aljasság, mellyel izgatni és megalázni akarta ekként öregedő trubadúrját? Kérdések szólnak tehát ismét. És válaszok megint nem szólnak.

De most a megválaszolatlan kérdésektől és válaszoktól a kínban fetregő és kiszendő Agyközpont merevgörcsében hirtelen megdermedt az Idő, jégbe fagyott, vagy forró mézbe fulladt, hogy aztán nagy csend támadjon, és ne moccanjon semmi mintegy félórán át. Hogy ennek múltán Zsigó, valamint Susánka történetének a csordultig feszült méhekből szertefröccsenő darabjai beterítsenek aztán mindent, be az utcákat, tereket, be a kávéházakat, italméréseket, bejzliket, be a Rézserpenyőst, a Dalszínházat, az állatkertet és sírkertet, lakásokat és odúszerű albréteket, hogy rápermetezzenek a járókelők kalapjára, gallérjára, ingére, betömjék szájukat, eldugaszolják gondolatuk járásait, miközben valami zene szól a föld alól, a felhőkből – Zsigó szerint tipikus c-moll. Sorsdöntő mozzanat: mert ez a mindent elárasztó epikus szenny, mely kéjes méz is egyidejűleg, most az Agyközpont termeiből kihömpölyögve hirtelen visszaháramlott és -áramlott megteremtőjére, vagyis magára az Agyközpontra, más néven Zsigóra, akiben az Agyközpont rémülten ismeri fel önmagát a robbanás és dagályos áramlás e nevetségesen gyönyörteli – felszabadító! – pillanatában. Igen, Zsigó és az Agyközpont egy és ugyanaz, nézik egymást ijedten és szeretve; és hogy ez a felismerés az előbbi, netán az utóbbi agyából pattan ki, szökken szárba, virágzik fel, kér teret, annak nincs jelentősége, éppen a felismerés lényegi, megfellebbezhetetlen tartalma miatt. Nem volt menekvés, az Agyközpont pusztulása magával rántotta Zsigónkat is, fenntartva természetesen az utolsó lehetőséget, hogy Zsigó még ábrázolja önnön pusztulását, ennyi még kijárt az öregedő kottatárosnak, ezt aláírja és helyesli a szétrobbanó, lucskosan megsemmisülő Agyközpont. És persze ez a riadalom maga alá temette az utca meg a város banális világát ugyancsak, a robbanásban förtelmes száj tárult fel, és e torok gurgulázva nyelte el a távolságtartás lehetőségét, nem volt itt már semmi más, csak Zsigó a maga szépen kidolgozott, agyközpontosított tébolyával.

Ment Zsigó, ment, lépegetett a fürdő felé és az önmaga által elszánt és kimódolt vége felé, és immár nem akadt oka, hogy Susánka (és Selyempina) közé odaiktassa a gondolkodó sejteket és jelentésírókat. Nem, már kéznyújtásnyira volt a vég, hiszen amikor Susánkában felismerte Selyempinát, amikor Susánka mintegy leleplezte magát Zsigó gyermekkori ágyán ülve, ezzel egyidejűleg Zsigó önmagában is felismerte az Agyközpontot, márpedig ha elbeszél és elbeszélő egybeesik, a történet fölzáblja önmagát. És véget ér. És ekként már mindegy is, mit engedélyez még az Agyközpont Zsigó-

nak. Mert Zsigó kiszabadult a jelentések és jelentésírók ellenőrzése és irodalma alól, és önmaga jelentésírója, önmaga szabad művésze lett véglegesen. És a c-moll is lelakadt.

És e szabad művész, nem messze a Rézserpenyőstől, most megállt, magához intett egy kocsit, és a városi fürdőbe hajtattott. Hátradőlve a pompás rugózatú ülésen, Zsigó – miközben sietős ujjakkal végigzongorázott táskája tartalmán: bor, pohár, szivar, borotva, fürdőeszközök – az ablakon kinézve elégedetten konstataulta, hogy az Idő közben önmagába szállt, fölitta magát, tébolya alábbhagyott, megszűnt; az utcán aranyszínű őszben békésen peregtek tova a percek, és velük egy ütemben, csendesen öregedtek a járókelők.

Belépve az előcsarnokba, családi kádfürdőt rendelt, privát szobát úgymond, magánkádát mondhatni, melyről már hallott rebesgetni a Rézserpenyősben és természetesen a Dalszínházban is. Ide vitték, a tehetősebbek bérelt kocsival ide hozatták a lányokat vagy az éppen soros ideáljukat, ahogy ők nevezték az aktuális hölgyet. Megfordultak itt újságírók, metttőrök, korrektorok, segédszerkesztők, tenoristák és kóristák. Az Agyközpontba, Zsigó agyába sűrűn beérkező jelentések szerint itt adta ki fölgylemlett nedvének jelentős részét a város bohémvilága, a zubogó víz elnyomta a kéjsikolyokat, el a hörgéseket, a lihegéseket, a cuppogásokat, nyöszörgéseket, el a fölhevült hímek és nőtények buzdító avagy egyenesen parancsoló, felszólító mondatait, melyekkel nagyobb, erőteljesebb, gyengédebb vagy még durvább tettekre sarkallották partnereiket. A nagy szájú rézcsapokból alázúduló különféle hőmérsékletű vizekben, a különféle nyílásokból előáradó gőzökben, párákban és ködökben, e légnemű és folyékony elemekben, bennük és mögöttük és előttük szeretkeztek (bizonyos jelentésírók szerint jóval inkább basztak, de Zsigót már nem érdekli az Agyközpont) a Dalszínház jelesei és jelt alig hagyó egzisztenciái, olyanok, akik pezsgőt olykor franciát is megengedhettek maguknak a medencében, és olyanok, akiknek csak valami repedtsarkúra futotta kocsisborral megöntözve, melyet a fokhagymaszagú fürdőszolga hozott a szemközi bejzliből, maga is már félig részegen. Olykor cigánnyal is húzták ezek a dalszínházi nekiszilajultak, zengett a „Csak egy kislány”, a magukat viccesebbnek tartó kóristáktól a „Majd alszom én...”, miközben a magukkal hurcolt, csatakosan fénylő női testek meg-megvillantak a kis fürdőszobához csatlakozó lépcsős izzasztószoza gomolygó gőzében. „Va-ló-ban szép ez a tör-té-net, lesz mit be-szél-ni a vá-rospan”, deklamáltak egyre erősödő crescendóban a szabadnapos kóristák, és meg-megcsapkodták a lépcsőn csúszkáló növendégeik seggét. Nedves köd szitált az agyakra.

Zsigó belépett a mindeddig csak hallomásból és képzelgésekből ismert privát fürdőbe, és körülnézett. Szinte kis lakáska volt ez a kibérelhető magánfürdő; kétszobás, az előtérben asztal, szék, megvetett, patyolatfriss ág, a másik teremben a gőzkamra. Zsigó csak bekukkantott ide, miután a fogason neveltetése szerint rendben elhelyezte levett ruháit. Nem érdekelte a gőz, nem gőzölni akart. Kilépni akart, mégpedig végleg.

Nyakig belemerülve a kis medence vizébe, Zsigó elnézte a két székkal ellátott, fehér terítővel borított kis asztalt, a keményített lepedős ágyat vagy inkább priccset – szinte csak egy doromboló házimacska hiányzott a teljes idillhez. Jó lenne ott ülni, borozgatva, és aztán feküdni, gondolta Zsigó. Majd még egy szivar, az utolsó. És ekkor, félkábulatban ringatózva a forró elemben, Zsigó bátyáknak megint eszébe jutott szinte összes Susánkához kapcsolódó emléke, de most végre külön látta őket, nem úgy, mint korábban az utcán, kibogozhatatlanul egymásba csimpaszkodva. Látta Susánkát, a lánykát fekete neccharisnyában a Rézserpenyősben, látta roppant tálcákkal megrakodva le-

begni a vendégsereg kandi pillantásaitól kísérvé, látta, amint megáll, az ő, Zsigó törzsasztala mellett, és kislányos külsejéhez mérten túlzottan mély és kissé éneklő hangon életében először megszólítja: „Parancsoljon velem az úr!” A fürdővíz enyhén kénés illatát belelegezve látta most a lánykát kedves copfosan, szappanos kifürdöttségében, látta tányérokkal egyensúlyozva ködmönkéjében, látta bort töltögetve, kenyeret szelve, látta virslit majszolva, látta a tűzoltólaktanya melletti olcsó szállásán kinyúlva a rossz rugójú ágyon, látta mindenféle helyzetben, többek közt úgy, ahogy egyetlen látogatásakor szinte elveszetten gubbasztott a hatalmas fotelben, később Zsigó kamaszkori ágyán, gyertyafényben, és pezsgőzött vele a hokedliről, miközben hallgatta Zsigó természeti jelenségként áradó mondatait. És aztán levette álarcát, leleplezte magát.

Látta most Susánkát, a lánykát Selyempina képében és jelmezében, kiáltozva („Kúrjon a szívemig! Basszon erősebben!”) és lihegve („Kigúvad a szemem, ha belém veri...”), valamint lepedőtársait mórlikáló hangon ingerelve („Jaj, most nagyon meg leszek baszva!”). Hangzavar támadt ekkor, a visszhangos kisteremtől megsokszorozva. Selyempina (és Susánka) hangja elkeveredett a férfibuzdításokkal, parancsokkal. A hatalmas hangorkán aztán elült; nyugtalanítóan dübörgött a csapból a kádba a forró víz. Elég, gondolta Zsigó, eljött az idő. A kis medence mellé készített borotvát most kivette tokjából, végighúzta ujját a pengén, de persze azonnal elvágta magát, vére fonalasan lebegett a körülötte. A szappanos víz kellemetlenül csípett. Bosszantó. Aztán a vérzés elállt, mi mást is tehetett volna? A kottatáros ült és ült, a víz a nagy szájú részcsapból hatalmas lendülettel dübörgött bele a kis medencébe. Belegondolt, hogy Susánka eltűnt a városból, és hogy Selyempinából csak egy széttépett bugyi maradt. „Vége tehát. Jól döntöttem”, gondolta, és önelégülten elmosolyodott. „Végre egyedül vagyok. Zsigó vagyok, aki Agyközpont voltam. Oldok és kötök.” Felnevetett.

Kiszállt a vízből, elzárta a csapot, fürdőlepedőbe burkolózott, végigdörzsölte magát. Immár félszárazon („demi sec”, gondolta Zsigó) előbb végigdőlt a kórházian kikeményített lepedőjű ágyon, ejtőzni akart még, de aztán nyugtalanul felugrott, és belevette magát az ugyancsak kórtermi fehérre festett karosszékbe. Szivarra gyújtott, ült és pőfékelt; lassan száradt, komótosan. Nézte, hogy hörög le a medence vize, mintha a szappanhabos folyadékkal együtt ő maga és az Agyközpont gurgulázott volna bele a lefolyóba. Egy végső kurutty – üresen tátongott a nagyra nőtt kád. Zsigó kedves bőrtáskája felé tapogatózott, nagyszerű palackot vett elő, nemes nedűt, francia vöröset, Bordeaux egyik legizgalmasabb lányát, hozzá megfelelő mélységű öblös pohár is került. Korábban azt gondolta, az utolsó lesz, de most már tudta, hogy csak lassan a testtel. „Ünnep ez is, de másféle.” Kéjjel forgatta meg szájában az első kortyot; újabb szivarra gyújtott. A magasan vágott ablakon át beszivárgott az alkonyodó utca zaja. A távolban meg mintha valami gyerekkórus próbált volna. „Este Rigoletto”, gondolta Zsigó. „Beülök a második felvonásra.” Már felöltözve szemlélődött, a bor is fogyóban. „Élek még. És élni is fogok. Ez a bor remek, és nagyszerűek a szivarok ugyancsak!”

Felállt, elnyomta szivarját, egy kendővel gondosan kitorölgette, majd elcsomagolta a metszett borospoharat, kalapot vett, gondosan megkötötte sálját; a fokhagymaszagú fürdőszolgának fejedelmi borraalót adott. A márványlapokkal kirakott, üres fürdőfolyosón visszhangosan koppantak léptei. „Még elérem a második felvonást.” És a lassan elhűlő utcán baktatva, beleszagolva a rókaszínű őszebe, megbámulva a teliholdat, egy kocsi leintve és hátradőlve a kényelmes ülésen, a Dalszínház felé haladva, már kissé érthetetlennek és enyhén operettízűnek tartotta az indító mondatot, miszerint „hát vénségére Zsigó bátyánk is megbolondult”.

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Márton László: *Minerva búvóhelye*
Jelenkor, Pécs, 2006. 271 oldal, 2100 Ft

I

VIGASZTALANSÁGOK KÖNYVE

A hajdani sztoikus filozófiai irodalomnak különlegesen szép műfaja volt az ún. *vigasztalások* könyve („consolationes”), mely bölcs rá- és belátással tanította olvasóját (s bizonyára íróját is) arra, hogy a halál kérlelhetetlenségével, a világ igazságtalanságával, a hivatal packázásaival stb. stb. szemben leghelyesebb magunkat a filozófia védelme alá helyezni, s mi lenne célravezetőbb, ha börtönünkben, kivégzésünkre várván, vendégül láthatjuk magát a bölcsesség istennőjét, aki figyelmeztetéseivel bebizonyítja nekünk, hogy akármilyen történések is gyarló életünkben, akármilyen kellemetlenek is e világ zavaros útvesztőiben át- vagy megélnünk, akármilyen adassék is, üdvösen vagy inkább kevésbé üdvösen, belehalnunk: mindennek megvan a maga nagyszabású, rendszerszerű értelme és igazságos irányultsága – csak épp fel kell ismernünk mindennek derekas értelmezhetőségét, s minden keservünk rögtön feloldódik a filozófiával való végtelen (s persze: éppen most elszenvendendő) halálunk révén sem megszakított) szeretetteljes és nyugodt társalkodásban – amint Seneca tanította: filozofálni nem jelent mást, mint tanulni a meghalást. A csodálatos példakép, a kora középkori Boëthius traktátusa, A FILOZÓFIA VIGASZTALÁSA másfél évezrede (megjegyzendő: magyarul is már a XVIII. század közepe óta olvashatóan) képviseli e gyönyörű utópiát, s varázsos nyugalommal inti olvasóját, hogy keresse Minervának társaságát, s vele karöltve várja, néminemű személyes nehézségektől nem zavartatván, a bekövetkezendőt – nem is lesz így semmi baj.

Márton László kitűnő történelmi regénye mintha szándékosan (tematizáltan is) ennek a nagyszabású vigasztalási irodalomnak visszavonására, relativizálására törne: nála, fikciójában, Minerva istennő, a bölcsességnek, a műveltségnek, a kultúrának, az irodalomnak (vagy ha tetszik, a regény témájából következően: a magyar irodalomnak) a megszemélyesítése már nem hozza a vigasztalást a vigaszra szoruló, szűkölködő derék embernek, hanem maga is mintha száműzöttségben élne – íme, Minerva búvóhelyet keres magának a világ bölcsességellenes zavarai között, s ahelyett, hogy elvárásainknak megfelelően legyőzné a méltatlan világ fölös és figyelemre nem méltó, csekély értelmű nehézségeit, maga is méltatlan helyzetekbe kényszerül, s vigaszra nemcsak általános, hanem egyedi remediumként sem funkcionál. Márton egyrészt radikálisan antisztoikus tartásból vitatja végig a filozófiának erkölcsi alkalmazhatósági dilemmáit, másrészt pedig emellé nagyszabású történelmi körképet is felvázol, mikor működésében mutatja be, hogyan is kerül ki a bölcsesség érvényességi érvrendszere a történelmi világ hatóköréből, s mintegy fordított fejlődésregényként azt ábrázolja, hogyan ismeri és tanulja meg, egy élet tanulságait szemezgetvén, a regény főhőse és olvasója, hogy a történelem életkörülményei között mennyire vigasztalanná is válhat Minerva személye, szerepe s funkciója.

Hisz a sztoikus erkölcsi vigasztalásnak hátterében mindig is ott munkált egy nagy és szép jövővízió (később, krisztianizált változatban: az üdvtörténeti ígéret bizonyossága): ha ma méltatlan is a világ, a jövőben, a derek világában a teljesítmény és a tartás hírneve erősebben fog élni és hatni, mint a körülmények hatalma, s aki ma, sajnálatosan, belebukott a világgal megharcolt küzdelemben (melyet persze mindig is csak a jó érdekében folytatott), az holnap, hírnévként, igazolást nyerhet az akkori jóknak körében – akár hogyan pusztult is ma el, a jövőben eltételezett számára a dicsőség koronája... E szép megigazuláskép, a majdani emlékezőket feltételezván, persze azt is magá-

ban rejti: a jövőben a világnak egésze is derekasabb leszén, hiszen amikor *lesz*, aki a jóra fog emlékezni, akkor a világnak is olyan lesz az állapota, hogy az ilyen dicsőítő emlékezés mintegy természetesként tartatik számon – ha emlékezni fognak ránk, derekakra, akkor a jövőben bizonyára megújult lesz a világ, s az új paraméterek között nem is vizsgálatásra lesz a világnak s az embernek szüksége... Amint e könyv fiktív főhőse, Johannes B. (alias Batsányi János) nemes lelkű verseiben nem is győzte magát csak utópiával vigasztalni, mondván: „*Vidulj, gyászos elme, megújul a világ...*” – mily fájdalmas, hogy vidulása közben azért azt is megemlíti, hogy magát az elmét *gyászos* állapotában véli meghatározhatónak (s mindez akkor is áll, ha a szó akkoriban, kétszáz évvel ezelőtt, vélhetőleg inkább annyit jelentett: *gyászoló*, azaz inkább a világot akarta volna minősíteni).

Márton viszont e könyvében (mint ahogy eddigi többi történeti regényében is) ennek az óhajtott utópiának a kifordításával él: úgy szemléli a történelmet, mint ami, mondhatnánk: nem meglepően, *nem* teljesítette be az akármikori utópikus elvárásokat és ígéreteket, s így nemcsak történelmileg, hanem erkölcsileg is megvonja az utópikus, célulv vagy üdv-történeti beállítású történetbeszélés alapjait. Mint regényíró, a mára szerencsére szinte „természetes” történetmondói alapállást képviseli (nemcsak indirekt módon, hanem vállaltan, sőt kihívóan is), mely nyíltan bevallja szemléleti alapjainak jelenkori nézőpontját, s eszé ágában sincs valamely történetírói objektivitásnak vagy igazságnak képviselésében tetszelegni – mivel ma, úgy tetszik, a régiséghez képest nem egy megváltott vagy üdvöt hozó jövőben élünk, az egykori utópikus reményeknek, dicsvágyaknak és óhajoknak is relativizálódniuk kell; a bölcsesség, láthatjuk, nemhogy nem mentette meg vagy vigasztalhatta meg a hajdani sóvárgókat, de utókori megbecsülésükről is elmulasztott gondoskodni. Márton ravaszul kettős történetlátással él, mikor kifordítja B. úr régi poémájának látomását: e regényben oly történelemmel, oly mai (és régi) korszakokkal szembesülünk, melyek egyszerre olyanok és nem olyanok, mint a többi kor; olyan regényt olvasunk, melynek jellemzőjeként azt mondja a regény narrátora, „*a világ megújult, de nem változott meg, illetve nagyon is megválto-*

zott, de közben elfelejtett megújulni”. Ami régen nagy tettnek volt elkönnyelhető (vagy legalábbis elvárható lett volna, hogy nagyok is minősíttessék), az az időnek múlásában elvesztette nagyságát is, nagyságának fedezetét és ígervényét is – a történelem teljessége, rendszere és zavarossága úgy áll a regény írója és olvasója előtt, mint ahogyan a regény egyik szereplője, egyébként – majdhogynem íróhoz méltó módon – szintén értelmezéssel, azaz nyomozással foglalkozó rendőrőrnök, megfogalmazza: „*oda kellett figyelnie minden eseményre és mozzanatra, mivel nem tudhatta, mi fog lényegesnek bizonyulni, és mi reked meg a lényegtelenég homályában*”. A regény, mikor egy jelentős költőnek és a hajdani magyar politizálás egyik nem érdemtelen tagjának életét mutatja fel, épp azokat az esztendőket eleveníti meg (no már amennyire eleven ez az élet!), mikor a hős (?) kényszerűen, a szó szoros értelmében *nem csinál semmit* – s ezáltal teszi fel a nagy történelmi-történelemértelmezési kérdést: vajon mi volt, lehetett (lehet) egy ember életének maradandóságra méltó mozzanata, ha a nagyok s történetinek kinevezhető cselekvésnek akár még a látszata is megvonatik a személytől – s vajon milyen összefüggések körében, milyen paraméterek alapján kell hogy értelmeztessék egy olyan élet, olyan korszak, olyan cselekvéssor, melynek mozzanatai egyszerre kötődnek rendkívül erősen, szinte eltéphetetlen szálakkal, szabadság híján, a mindennapiság meghatározottságaihoz, s egyszerre szaladnak szét, önféjűleg, a világmindenség minden irányában (hisz a regény ábrázolásának talán legintenzívebb mozzanata azt érinti, hogy nemigen dönthető el, hogy egy több évtizedes idegen városban töltött kényszerű, de otthonossá is váltó ottlét végeredményben vajon száműzetésnek vagy menedéknek tetszik-e...). B. úr élete, mely saját, aktuális nyomorúságát csak a jövődőre vetett pillantás ígéretes távlatával tudná kompenzálni, mind egyediségében kudarca van ítélve (hisz a regény történéseinek rövid kifejlése épp azt tárgyalja, mint hullik szét az egymás után érkező információk nyomására egy ilyen önigazoló vágy realitása), mind pedig utópiájában – az a történelem, mely a főhős halála után eseményeket előlegezi a regényben, visszamenőleg is dezavváló erővel hat. B. úr, kinek helye biztosítva látszott lenni egy megteremtendő nemzeti panteonban, mint regényhős

csak vesztéként áll előttünk; hisz mikor felmerül a narrátori kérdés: mi lett belőle?, a válasz egyértelmű és lesújtó: „*történetünk főhőse, vagyis nem lett belőle semmi*”.

Márton, mikor e nagy dilemmákat könnyed eleganciával s fölünyes iróniával mozgatja, tulajdonképpen a történelmi regényírás alapkérdéseit feszegeti s írja újra vagy felül: az ő elbeszélője, aki a történelmet, úgymond, közvetíti, egyszerre játssza el a mindentudó narrátornak, a biztos útmutatásra kész értelmezőnek, valamint a tájékozatlan és orientálatlan szemlélőnek szerepét – egyszerre tud túl sokat s túl keveset; egyszerre tesz úgy, mintha egy sziklaszilárdan álló történetet rekonstruálna az elmúlt események „objektivitásának”, ismeretének és közvetíthetőségének hitében, s úgy, hogy tudatosan elbizonytalanítja az elbeszél eseményeknek nemcsak összefüggéssorát, hanem menetét is, olyannyira, hogy szándékosan és tudatosan, akcióját nyíltan vállalva és propagálva, akár meg is változtatja a történeteknek máshonnan ismert sorrendjét vagy adatszerűségét (ahogy az egyik régi metszet leírásánál nyíltan ki is mondja: „*már minden sejthető, de még nem dőlt el semmi*”). Márton történetmondásának nagy újdonsága *ebben* a kettősségben rejlik – nála (néhány előzőleg megírt történelmi regényének esetében is) nem egyszerűen arról van szó, hogy a narrátor tudomásul veszi létének és funkcionálásának akarva-akaratlanul önkényes mivoltát, hanem arról, hogy egyszerre mozgósítja és érvényteleníti a régi típusú elbeszéléstechnikák omnipotens alapállását, miközben saját elbeszélői pozíciójának önkényét állandóan korlátozza a történelemtől és kulturális hagyományról való tudás (hogy XIX. századi szép fogalommal éljek: a *köztudalom*) relatív érvényességének fenntartásával: ha bármi megtörténhetik is az ő regényeiben – minden csak úgy történik meg, hogy hihetősége és hihetlensége parallel működjék a történelemtől való tudás és beszéd hitelével és hiteltelenségével.

E regény központi szereplője, mondhatnánk, főhőse, minden látszat ellenére sem B. úr (kiváltképpen nem Batsányi János), hanem Minerva – azaz a regény nem *egy* régi történetet rekonstruál vagy dekonstruál a konkrét történelmi vagy általánosítható „emberi” tanulságok végett, hanem, szintén nagyon régi és mély hagyományokat elevenítvén meg, alle-

góriát alkot a kultúra létmódját, funkcióját és értelmét illetően, s tulajdonképpen azt keresi: hol rejtetik mostanában (vagy hol rejtették kétszáz évvel ezelőtt, a modernitás kezdetén – e tekintetben mindegy) a kultúra, s elképzelhető-e ma Minervának vigasztaló megjelenítése a történelem mai, kétszáz éve változatlan-ként megújuló kulisszái között. Hol van Minerva búvóhelye? – tehető fel a jogos kérdés a regénycím provokációja értelmében: B. úr fejében? Egy biedermeier szalon díszletei között? Egy megszállott kormányzó ágyában? Egy metszeten, melynek jelenetézése ugyan antik mintát követ, de egynél mégis több értelmet mutat? Hiszen a regényben a szerepcserék mindennaposak („*Minerva nem azért jött, hogy a férfit hazavezesse, hanem azért, hogy menedéket kérjen tőle*”); sem a szereplők, sem az olvasók nem tudják eldönteni, ki kinek van fölé- vagy alárendelve: a mitológiai princípiumok fenséges és nevetséges megszemélyesítései egyszerre tudják képviselni az esendő mindennapiságot és az elidegenedett hatalmi fenyegetést – miközben el is játsszák azt a hagyományos színjátékot is, mintha a mitologizálás valóban csak része lenne a társasági élet bájosan csevegő diskurzusának. E regény önaffirmatív válasza a cím kérdésére alighanem abban foglalható össze: Minerva menedéke nem más, mint maga e regény, melyben megíratik a szegény és patetikus Minervának számkivetése és menedéke, melyben maga Minerva is mint szereplő, elvesztvén archaikus fenségét, belesimul a történelem más elemeinek nagy sorába, s másokhoz hasonló esendőségben, de rejtezésében mégis vigaszt adóan néz mindazokra, akik még emlékeznek rá. Márton, miközben igencsak radikálisan visszavonja a sztoikus etika vigasztalástanát, egy mozzanatban mégiscsak örököseként is lép fel: regényének emelkedett és rezignált derűje, ironikus távolságtartásának megértő sokoldalúsága („*az a mélységes, már-már aggályos tisztelet, melyet a valóság iránt érzünk, majdnem annyira meddő, mint a bölcsesség szeretete...*”) mintha az archaikus Minerva mosolyának emlékét idézné fel.

Márton László e regényének kivételesen szép egyensúlyát, harmonikus felépítettségét e világlátás kettősségének folyamatos érvényesítése biztosítja – e kettősség állandó ide-oda játéka páratlan vibrálást teremt, s általa állandó, szembesítésre készítő önkontrollt vár el

az olvasótól. A regényben a legkisebb és a legnagyobb dolgok összeérnek, s miközben párhuzamaik egyre impozánsabban kiépülnek, egyre intenzívebben oltják is ki egymást; a mindennapiság ábrázolásának és a mitologizálás megelevenítésének határai elmosódnak, a megelevenedő és kiterjedő elemek vagy motívumok sokértelmű mozgása egyszerre tágitja és szűkíti az értelmezést. Mennyire helytálló is e környezetben Ovidius szép átváltozásának felidézése, melynek kapcsán újrájátszható Minervának és a konkurens nimfának, Arachnének vetélkedése – az egykori átváltozás, melynek során a kihívóan viselkedő, az istennőt megsértő nő pókká változott, ebben az elbeszélésben, kifordulván, a pók győzelmét is vizionálhatja: a bölcsesség behálózottságát allegorizálván. Vagy mily találó is ama (történetileg persze, ha tetszik, hitelesnek tekinthető) játék, mely végigvonul az egész regényen, s a „látó” kategóriájának át-s átalakításával operál: egyrészt maga a narrátor jelenti ki, hogy ő a régi értelmű *látó* szerepét magától, ha nosztalgikusan is, de elutasítja („*egy pillanatig feltámad az a kínzó, mert hiábavaló vágy, az a meddő sóvárgás, hogy: bárcsak látók lehetnénk, a szó régi értelmében!*”), másrészt pedig arról, aki hajdan magát látónak képzelte, lépten-nyomon az derül ki, mennyire nem *látja* a maga helyzetét, s életét is úgy fogja befejezni, hogy látását teszi kockára, s – a regény számára – épp látásának elhomályosulása jelenti a végpontot (a végső pillanatot nyitva marad a kérdés: vajon a homályos szem nem Minervát látja-e megint – vagyis hogy nem az epifánia csodálatos pillanata fordul-e át a halál ígézetébe); továbbá az egész regény történetét (azaz nem B. úr sorselbeszélését) egy külső szemlélő nagy *látása* fogja lezárni: a toronyból a napfogyatkozást egy olyan figura nézi és kommentálja, akinek más szerepe nem volt s nem marad – olyan ő, mint a FAUST második részének utolsó felvonásában feltűnő toronyőr, aki csak „*a látásra született*”: vele búcsúzik el a regény az olvasótól, s ő lesz a váteszi látó igazi ellenpontja s nemes karikatúrája. S maga a befejező napfogyatkozás toposza is mily sokértelmű: hisz a regény folyton arról beszél, hogy a világban nem történik semmi, s az emberek, úgymond, csak lopják a napot; másrészt a fényképezés kezdeti játékaiknak felidézése ismét a nap fé-

nyének elragadási kísérleteit rakja mitologikus és szatirikus keretbe – harmadrészt pedig, befejezésként, a napfogyatkozás mint halál-szimbólum ragyog fel (ha szabad a regény szellemében vett képzavarral élnem...).

E regény poétikai gazdagságát abban látom, ahogy a narrátor kitűnő realizmussal ábrázolja mindazt, amiből rögtön az első mozdulattal paródiát farag: e regény kettősségében nem választható el egymástól a „valóságábrázolás” komolysága és súlya, valamint a bemutatás modalitásának frivol parodisztikussága („*ami az egyik oldalon istennőként, vagyis teremtő formaként mutatkozik meg, az a másik oldalon pusztító formátlanság*”); ha hasonlattal akarnék élni: e regény a Duna hatalmas és elsőprő leírásával úgy indul, mint egy igazi Jókai-regény, a toronyőr napfogyatkozás-beszámolójával viszont úgy ér véget, mint egy Kafka-regény – jöllehet a két fejezet között alapvető stilisztikai különbségeket nemigen lehetne tenni. Márton helyenként remek, komolyan veendő leírást és frenetikus paródiát nyújt a reformkori magyar szellemiségről és politikáról, olyan leírást, melynek allegorikus kiterjesztése mind az egész regény világképére nézvést kiterjeszhető, mind pedig a magyar történelemre nézvést is, konkretizált formában, applikálható; e téren a regény erkölcsi-filozófiai megalapozottsága, történetfilozófiai távlata vagy távlatatlansága, valamint Magyarország-képe tökéletesen harmonizál („*...a magyarok, talán a szokatlanul éles napsütéstől, előbb-utóbb mindig rádöbbenek, hogy az a Magyarország, amelyben élnek, az utolsó éveit éli. Azaz, hogy pontosabban fogalmazzunk, száz magyarból kilencvenkilenc nem vett észre az égvilágon semmit, ellenben a századik úgy látta, hogy néhány éven belül vagy megújul Magyarország a világgal együtt, vagy összedől a világ, és Magyarországot maga alá temeti. Az idők távlatából, a mindenkori új Magyarországra felől nézve mindig ennek a századik magyaroknak van igaza, mindig az ő figyelmeztetése bizonyul helyénvalónak; éppen olyan helyénvalónak, mint amilyen hiábavalónak...*”). Ez a megkettőző technika, melyet Márton már nem egy könyvében kipróbált, e könyvében, úgy vélem, alighanem azért lehetett kivételesen sikeresen alkalmazható, mert a megragadott tárgy viszonylagos kicsinysége és semmissége, ugyanakkor nem tagadható történeti érdekessége és fontossága lehetőséget teremtett egy nagyon szépen ki-

egyensúlyozott narráció és szerkesztés megteremtésére. S Márton könyveinek esetében e szerkezeti kiegyensúlyozottság kiemelt fontosságot nyerhet: amint a Minerva-motívum tulajdonképpen az egész Márton-vállalkozás allegóriájává nőhetne ki magát, úgy e megszerkesztett, „természetesen” „mesterséges” harmónia egyszerre tudja képviselni a műalkotás archaikusenségét és parodisztikus esendőségét is.

*

Egy ilyen történeti regény, mely filológiailag lenyűgöző pontossággal idézi mindazt, amit a tudomány erről a történetről tud (s ugyanakkor persze sok helyen szándékosan s többnyire jogosan durván fel is rúgja a filológiai köztötségeket: a regény poétikájának szemszögéből például csak javallani lehet az olyan csúsztatásokat, hogy például B. úr idézett verse *nem a Felső-Magyarországi Minerva* című folyóiratban, hanem a *Magyar Museum* címűben jelent meg: a Minerva-motívum azonban itt is mindent megmagyaráz...), megérdemli, hogy a róla szóló kritika is mozgósítsa a fikció erejét. Beh szép is lett volna, ha e regény – ismét tágkeblűségéről tévén tanúbizonyságot – azt a „valós” történeti anekdotát is mozgósítja, mely szerint ama napfogyatkozást, melyet e regény szerint B. úr életbúcsúként volt kénytelen megélni, a távolban az ifjú Petőfi is megszemlélte, oly balga vakmerőséggel, hogy a vakító látvány maradandó látáskárosodást is okozott nála. S talán ennek a napfogyatkozás-látásnak emléke is ott zeng a szép versben (SZOMORÚ ÉJ, 1847), mikor a költő így kiált fel:

*„Inkább a napba, mint a könyvbe nézz.
A napvilágtól szemed fénye vész.
Nem így a könyvvel; oly világ van ebben,
Mely erősíti még szeméidet,
S közel hoz mindent... s minden vajmi szebben
Tünik föl, hogyha távol nézheted.”*

Márton könyve mintha e Petőfi-versnek inverezeként is lenne olvasható; mintha azt sugallná, romantikus „vagy-vagy” filozófiáktól vezéreltetvén: akár a könyvbe, akár a napba nézel, egyként károsulhat látásod, de mégis, a könyvben, egy Márton-regényféle könyvben, meglehet, még ott rejtőzhetik a vigasztaló Minerva is...

Margócsy István

II

„UNLUST ZU FABULIEREN”

Batsányi János (1763–1845) élete majd’ három utolsó évtizedét Linzben töltötte, melyet rendőri felügyelet mellett kényszerlakhelyül jelöltek ki számára. Napóleon a magyarokhoz intézett schönbrunni kiáltványa körüli buzgalma miatt ítélet nélkül internálták, vagy – a Márton által fölelevenített jókais szóval – bellebbezték. Elszakadt a magyar társadalmi és irodalmi polgárosulástól, túlélte önmagát. Sorsáról keveset tudunk; többé-kevésbé üres hely az, s ezt találta meg (és ki) Márton László.

A kitalálás nem önfeledt meseszöveget jelent. Márton az az írónk, aki a leginkább érzi érezteti, hogy az írás fabrikáció: gyártás, készítés. Nem az úgynevezett „műhelygondokról” van szó, amelyekről más írók is szoktak „vallani” s alkalomadtán szépprózai szövegeikbe is beleszöni. Mártont egy általánosabb probléma foglalkoztatja, az alkotó – pontosabban: készítő – hatalma a történetek és az emlékezet felett. Ezért aztán minden magyar író közül ő veszi a legkomolyabban a szerző mindenhatóságának és mindentudásának ismert dilemmáját: hogy az ennek alapjául szolgáló irodalmi konvenció felmondta a szolgálatot.

Egy regényíró, akinek nem a történetet, jellemet, atmoszférát teremtő fantázia, hanem a tudás a műszája.

Felső-Ausztria hegy- és vízrajza, Linz társadalom- és politikai történeti adalékai (Arthur Seyss-Inquartig, az Anschlussig és Adolf Hitlerig, sőt az amerikai csapatok bevonulásáig bezárólag), a litográfia és a fotográfia (kitérőleg feltalálókra, Louis-Jacques-Mandé Daguerre-re és Alois Senefelderre), a léghajózás stb. stb. Ezek az elkalandozások, *digressziók* olyan nagy számúak, s olyannyira átveszik a szót a kelletlenül bonyolított cselekménytől, hogy a regény formaelvét inkább a kitérőkben kell keresnünk.

A valóságos dolgok ismerete, a műveltséganyag – s Márton alighanem legműveltebb írónk – rendszeresen megkülönböztetődik a fikciótól. Ha az írónak szüksége van Johann B. – mert a regényben így nevezetik Batsányi – feleségére, fontosnak tartja megjegyezni, hogy igazából a történet idején már néhány éve meghalt, sőt azt is, hogy miben. S ha – jó

okkal – regényét egy hatalmas természeti képpel fejezi be, azt is orrunkra köti, hogy „a napfogyatkozás, mely regényünk lapjain küszöbön áll, valójában két évvel hamarabb, 1842. július 8-án történt, mi azonban úgy intézzük, hogy ebben a történetben épp a mai napon, kevéssel a déli harangszó után kerüljön rá sor” (212.). Ezek a reflexiók, miközben utalnak az írói tudás hatalmára, játékosan visszavonják az írói bölcsességet, amely e hatalmat belerejtené a műbe.

A szerző mindig mutatja magát. A fikció át is fordul az ő esze járásának, asszociációinak, röppentyűinek képebe. S esztétikai élvezetünknek ez is a forrása: egy észjárás érdekességében, különösségében, skurrilitásában való gyönyörködés.

A témaválasztás maga is ebbe a körbe tartozik. Márton történelmi regényeinek távolító szemlélete itt magában az anyagban is adott. A magyar reformkort és irodalmi fejleményeit Batsányi térben távolból, időben egy korábbi korszak képviselőjeként, az egykori „Látó” vakságával, a gőg, a sértett büszkeség, az üldöztetés és az annak mértékét is meghaladó üldözési mánia szűrőjén keresztül nézi. Erdélyi János, aki nem a regény lapjain, hanem a valóságban történetünk évében fölkereste Batsányit Linzben, bölcsen írta: „Bacsányi, a múlt század végén indult irodalom egyik emlékezetes bajnoka, hosszúra terjedt életkoránál fogva megérte, de már nem érthette Vörösmartyt, hanem Kisfaludy Sándorban látta betetőzését annak, mit Gyöngyösi István épített és látta 1844-ben, mikor az ifjúság Petőfinek újjongott már.” (PÁLYÁK ÉS PÁLMÁK, 1867.) Az olvasó pedig Batsányi történetét is távolnézetből látja. A természetrajz, amely mintegy keretezi a regényt, valamint a mindig újra föl-bukkanó léghajó segíti e madártávlathoz tekintetünket. Abból a magasból, ahonnan kitárul a fenséges természet, de amely lehet egyben az eltelt idő magaslata is, az emberek hangyáknak tűnnek, s törekvéseik, szenvedéseik is ehhez a mérethez kicsinyednek. Innen nézve a földön járó történet még kicsinyesebb lesz, Johann B. makacs kitarásából rigolyás mogorvaság, felesége, az egykor ünnepeelt bécsi poetria példás hűségéből a napok házsártos, öreges vonszolódása, a reformkor dicsó igyekezetéből ingerült kapkodás. A történelem bizonyos értelemben rendőri történelem lesz, amely éppoly változatlan, mint az Alpeselek karéja Linz körül. Megfigyelések, jelentések, ellenőrzések, besú-

gások, cenzori intézkedések túlbiztosított s nem is túlzottan rosszindulatú rendszere gondoskodik e változatlanságról.

A földön járó történet azonban nemcsak a – történetünk idejében még kormányozhatatlan – léghajóval akar megszabadulni a nehézkedési erőttől. Csodák történnék – egy kép könnyezni, egy másik vérezni kezd, jósno ídéz meg egy távol levő embert –, de e csodák visszahuppannak a racionálisan magyarázható realitásba, vagy úgy lebegnek a ráció és a megmagyarázhatatlan között, mint a történet idejében keletkező megannyi fantasztikus elbeszélés fabulája. Görögország istenei még közöttünk vannak, noha már csak sápadt allegóriák formájában. Őket képviseli a MINERVA BÚVÓHELYE játéka Minervával, aki hol allegorikus és többféleképpen értelmezhető metszeteken tűnik fel, hol egy bécsi szalont díszítő vagy egy másik – linzi fülkéjéből ellopott és a tartományfőnök ágyában felbukkanó (!) – szobor alakjában mutatkozik, hol egy olajfa képében emlékeztet a szűz istennő szent fájára, hol pedig Johann B.-nek, a *Felső-Magyarországi Minerva* és a *Magyar Minerva* egykori szerzőjének agyában keres – megint csak többféle módon: legendaképpen vagy patológiusan magyarázható – menedéket. Minerva baglya is be-berepked a regénybe, persze híres korabeli földidézőivel, Hegellel és Poe-val együtt. A bölcsesség hiábavaló üzése átszövi a történetet. Az Odüsszeuszot hazasegítő, egy másik történet szerint pedig Boethiust rabságból kiszabadító istennő tisztelete kifejezi Batsányi honvágyát, felesége idegenkedése pedig éppúgy visszavezethető egy Minervának öltöző egykori vetélytársnője iránti féltékenységére, mint a számkivetésben megkeseredő házasságára Minerva hódolójával. Távolról még Ovidius tomi száműzetése is föl-sejlik a linzi párhuzamaként; elvégre az istennő egyik legfontosabb mítoszát az orras koltó örökítette meg, s Johann B. képzeletében ezért kapta büntetését.

Folytathatnánk a sort a nevekkal, a nevekkal alkotott németből magyarra s magyarból németre váltó szójátékokkal és allúziókkal. Két alak is van a regényben, aki inkább egy-egy névbe, mint a neki megfelelő emberbe szerelmes.

S most valamit a cselekményről, amely a kiszűrt félreértések lazán felvázolt – mert mindig újra eltérített – sorozata. E félreértések nyomán maguk a cselekményszálak is egymás ki-

térőivé válnak. Johann B. hiába szenvedett, mert még csak el sem követte, amivel megvádolták. Barátja (és besúgója), Josef Hafner, a litográfus azért lehetett egy szép lány – a menyegző előtt elhagyott – vőlegénye, mert, mint kiderül, a lány születendő gyermekének apja, a tartományfőnök protezsálta a családnál. A Pozsonyból Linzbe hajózó magyar országgyűlési követ, Beöthy Ottó (valóságos történelmi személy) – névhasználatára Boethiusszal nem marad kiaknázatlanul – nem Johann B.-t érkezett meglátogatni, alighanem nevét sem ismeri; hiába gondolja így Hafner, valamint a rendőr-főnök, a tartományfőnök s annak magyar hitvese. A félreértés ilyen módon beszövi az olvasót is, aki hiába ismerte meg Beöthy egész előtörténetét, noha azzal vigasztalódhat, hogy egy vékony szálon mégiscsak kapcsolódik az a fő-történethez: most Beöthy utazgat Hafner egykori jegyesével.

Márton László új könyvének minden eleme, minden mozzanata a *humor* felé vezet, s valami mégsem engedi, hogy ebbe az irányba szabadon bontakoztassa ki tehetségét. Úgy látszik, a humorista fogalmát Karinthy Frigyes zsenije a magyar irodalomban gyanússá tette. Karinthyt ugyanis Tabi László vagy Kishont Ferenc folytatta, s ezzel a humorista alacsony, népszerű regiszterbe került, s Karinthy teljesítménye egyszerű kivételnek mutatkozott. Ezért aztán magára adó kritikusként nem jut eszébe Garaczi, Parti Nagyt vagy éppen Mártont különkülönféleképpen, de éppen így: humoristaként jellemezni. S ami nagyobb baj, talán ők maguk sem gondolnak erre. Holott a regény műfaját egy humorista alapította meg, s a MINERVA BÜVÖHELYÉ-hez is párhuzamul kínálkozik egy nagyszerű humoros regény, Bulat Okudzava MERSZI, AVAGY SIPOV KALANDJAI című műve.

Nekem – megvallom –, amikor évekkal ezelőtt Jean Paullal, a nagy német humoristával foglalkoztam, és esszét írtam róla, közelről ismerős rokon írói alkatként Márton lebegett a szemem előtt. Most, visszakérve a kölcsönt, a Jean Paullal foglalkozó irodalomból oroztam e kritika címét, Goethe híres sorának kifordítását. Kedvetlenség a meséléshez.

Ez önmagában nem kritika tárgya, hiszen a regényszerző, akinek „nincs kedve” mesélni, maga is humoros figura, s elbeszélőként így lehetne hasznosítani. De a narratológia rettenően komoly problémája, az a kérdés, hogy el-

beszélhetők-e a történetek, némiképp elhomályosítja és eltakarja a regény látásmódjában, cselekményében, alakjaiban, kitérőiben, kommentárjaiban, aforizmaiban, „heterodiegetikus” (azaz a regény szereplőjeként meg nem jelenő) s magát a szerzővel azonosító narrátorában s e narrátor elmésségeiben jelen lévő komikum fényét.

Radnóti Sándor

NINCS BAJ, MAMA, CSAK BABY BLUE VÉRZIK

*Falcsik Mari: Változatok a szabadságra
Magvető, 2006. 70 oldal, 1690 Ft*

Falcsik Mari költői pályája enyhén szólva atipikusnak mondható. Ma (nem titkolja, miért is tenné) ötvenesztendő, és ez az adat fontos része versei olvasatának, hiszen gyakran valómásos elemekből építkező líra ez, melyben az élményeknek, a személyesen átélt eseményeknek fontos szerep jut. Ebben persze még semmi különös nincs, sok magyar költő ír így. Falcsik Mari azonban mindössze öt évvel ezelőtt kezdett publikálni, és ez már sokkal kevésbé jellemző. Igaz, ez sem példátlan. De ha verseit összehasonlítjuk például a közlést hasonló korban kezdett Dalos Rimma vagy a pályára jóval ötvenedik éve után lépett Brokés Ágnes munkáival, akkor az a leginkább feltűnő, hogy Falcsik költői attitűdje alapvetően eltér kettejüktől. Dalos Rimma hallatlanul intenzív belső életébe enged bepillantást fragmentált, mégis kissé dalszerű, egy bordán szőtt szabad verseivel, melyek bármennyire erős szövegek, alig alkotnak zárt egységeket, és a maguk naplószerű megjelenésével kevésbé romlanak attól, hogy nem adják ki őket; sőt kézről kézre járva is megtalálták értő olvasóikat, Kurtág Györgytől Gubajdulináig. Brokés Ágnes évtizedeken át írta verseit, anélkül, hogy a megjelentetés lehetőségét kereste volna, aztán az egész paksamétát átadta egy rokonszenves irodalmárnak, így láttak napvilágot a JÓ HELY. VERSEK 1976–1990 című kötetben. Ez akár a diktatúrával, annak cenzúrájával dacoló magatartásként is értelmezhető gesztus. Falcsik Mari-

nak már az első kötete (SANZON NEHÉZ IDŐKBEN, 2004) sem mutatott efféle jegyeket, ez a második pedig végképp nem. Arra sem történt utalás, hogy a könyvekben régi versek volnának. Nemcsak megjelenésük és ezáltal persze az értelmezés közegébe kerülésük révén, de megírásuk módját és attitűdjét figyelve is követni látszanak költeményei annak az erősen szerepvállaló nőköltészetnek a vezérsugarát, amelyet versei egy részében Tóth Krisztina vagy még jellemzőbben Karafiáth Orsolya, Nagy Gabriella és mások formálnak.

Arról lenne szó, hogy Falcsik Mari későn érő típus, és mostanra sikerült elszánnia magát, hogy lesz, ami lesz, feláll a startkőre? Persze lehet, hogy így van, de én ennél mélyebb okokra gyanakszom. Nem ismerem a költőnőt, így életének eseményeiről sem tudok semmit (születési évén és könyvei címén túl), így, amit mondok, az nem róla, hanem arról a valakiről szól, aki megszólal ezekben a versekben. Ez a valaki súlyos megrázkódtatásokat élhetett át, melyek visszavetették, vagy mély lelki válságokat, melyek figyelmét fordították vissza egészen fiatalkori önmagára. Nem egyik vagy másik vers témájában, hanem a kötet egészében érvényesülő narrátori beszédpozícióban érzem ezt a meghatározóan regresszív tudatállapotot: a leírt események alakulásában a lezártág, túlhaladottság, visszafordíthatatlanság a szervező elv, a nyelvben a túllét szófordulatai, a tapasztaltság, a kor adta bölcsesség retorikája érvényesül, míg a beszélő hangja újra és újra mutálni kezd, és egy gimnazista kislány szólal meg, aki az életkezdés, a minden-előtt-lét szellemi állapotában szemlélődik, hol tanácstalan, hol borúlátó naivitással.

Mondok egy-egy példát tematikának és hangvételnek erre a különböző-azonosságára, ami nyilván szándékos, hiszen a két vers a kötetben is egymás mellett áll. Az egyik címe: ARCKÉPE KÖLYÖKKUTYA KORÁBÓL, a másiké: HÚSZÉVESEN. Az első visszatekintő önarckép, a második kamaszosan világfájdalmas énvers. A Dylan Thomast idéző első akaratlanul is József Attilához kötődően indul: „*másutt hol is ülhettem volna / megint az örök Duna-parton*”. Vagyis kétszeresen távolságtartó a narrátor megszólalása: egyrészt a brit költő ifjúságára elnéző mosollyal visszatekintő önéletrajzi elbeszélésének, másrészt a magyar költő lélek- és nemzet-történeti pannójának beszédpozícióját veszi

kölcson. Kicsit már sok is a gesztusokból, amelyek mind azt mondják: ez nem én vagyok. Ennyire nem? Biztos?

Hogy továbbléphessek, ide kell iktatnom egy rövid, némiképp privatizáló kitérőt. Annak a nemzedéknek, melyhez (pár év ide-oda) akárcsak Falcsik, én is tartozom, egyedülállóan jellemző hangoltsága az, amit ambivalens ifjúságiszónynak lehetne nevezni. A szocializmus furán tagolt évtizedei közül (ötvenes évek: 1947–1956; időn kívüli évek: 1957–1963; hatvanas évek: 1963–1968; hosszú hetvenes évek: 1969–1984? 85?; nyolcvanas évek: az 1989 előtti néhány év) a mi fiatalkorunk az 1970-es évek-re esett. Nagyjából olyan érzés volt akkoriban fiatalnak lenni, mintha patkányok lettünk volna egy füstből préselt téglákból rakott fal belsejében. Ugyanakkor ez élettanilag mégiscsak a fiatalságunk volt, annak minden kínlódó örömeivel és káprázatával. Ebben a depimált, klauszrofóbiás nyúglódásban ugyanis megteremtődött egy az államhatárokat és a kultúrák elválasztó hatását nem ismerő, jórészt az angolszász popzene szövegeinek toposzaiból építkező nemzetközi-nemzedéki kultúrákötösség... hát, valljuk be, illúziója. Falcsik Mari versei akarva-akaratlanul ezeket az emlékeket mozgósítják bennem, amiről az eddigi rövid szöveg-rész három Bob Dylan-utalása árulkodik, pedig már régen nem Dylan a mindennapi betennivalóm. (A cím az IT'S ALRIGHT MA, ONLY I'M BLEEDIN' és az IT'S ALL OVER NOW, BABY BLUE keveréke, és az előző bekezdés végén is visszahallom, hogy IT AIN'T ME, BABE. Egyik sem volt szándékos, de egyik sem kedvem ellen való: az a valaki, aki verseket olvas bennem, Bob Dylan-t dúdolgat a Falcsik Mari-versek alá.) Az ambivalencia lényege tehát az, hogy egyfelől a korszakot még felidézni is fürtelem, másfelől a művészi fogékonyság, a belső szabadság és az akadályok ellenére működő kreativitás közeget, ami akkor összekapcsolt bennünket, ma is elveszett otthonlét-állapotunknak érezzük.

Visszatérve a két vershez: az első egy nyomott hangulatú, esős nyári délután képe „*az esőverte Bem rakparton*”, a másik egy bérház udvarának börtönhangulatát írja le (Wilde versének, A READINGI FEGYHÁZ BALLADÁJÁ-nak sétatelenét is felidézve talán): „*föliül az eget négyzetbe fogja / a ház – a kék ígéri persze / hogy mindez másképp is lehetne / de engem nem holmi rács tart fogva*”. Ez a második vers azonban nem alkalmaz

távolító effektusokat, éppen ellenkezőleg: „*vágyaim lerokkant varjúsármnyak / mély udvarban csapkodnak körbe*”, kezdi a verset Falcsik, vállalva a kamaszköltészet túlzásait. Az élmény, annak képi megjelenítése és a felidézés hangulata is azonos tehát a két versben, és még az emblematikus záróképek is azonos motívumot foglalnak magukban: „...*a zúgó tornyok légtérben / egy sirály villant majd megint egy / s hogy én megyek vagy jönnek értem / mindegy lett már egészen mindegy*”, illetve „...*nem a kék csal meg: az ég ott van / csakhogy a lenti koszlott négyzet / épp úgy nem álom s nem ér véget / pusztán mert szemem felnyitottam*”, a figurával való azonosulás, érzékelésébe való belehelyezkedés módja és mértéke azonban nagyon eltérő. Az elsővel tartozik egy kategóriába például az 1972. MÁRCIUS, AZ UTOLSÓ KIRÁNDULÁS, a MIÉRT AKARNÉK?, a VÁLTOZATOK A SZABADSÁGRA, a GYEREKKOR, az ÉLETÉNEK HITELES TÖRTÉNETE ÚTFÉLEN, az EGY LÉLEKHEZ, míg a második attitűdrokona a HAJNAL, a BEMUTATKOZÁS, a MESE, az ELKEDVETLENEDVE, a SZERELMEM, A TITOK, a KEZEK.

Voltaképpen nem áll teljesen magára hagyva az olvasó ezekkel a versekkel szemben, hiszen találhat egy-két olyan szöveget-versszületet, melyekben a költő eligazítja versei olvasásmódja tárgyában. Ilyen az említettek közül az ÉLETÉNEK HITELES TÖRTÉNETE ÚTFÉLEN, a VÁLTOZATOK A SZABADSÁGRA vagy a Hervay Gizella emlékének ajánlott 1982. Egy-egy idézet mutatóba: „*jelenje nem volt s gyűlt a múltja / jövőbe vágyott mintha révbé / új és újabb utakra térve – / amíg a jószágot tanulva / sokszor nem látta hogy mivégre: / csak még több rossz szorult beléje / de hát felállt és kezdte újra*”. Tehát a költő itt azt ajánlja, hogy etikai tapasztalatok összegzéseként olvassuk a verseket. Aztán: „*még egyszer lehetnék ha bolond a szél / egy a csavargók közt kinn a bolond szélben! / ó a sóvár kölykök! mind életveszélyben / mára mind kísértet – az is, aki él*”. Itt nemzedék- és sorstársai életáldozatának tanújaként írja le önmagát, és ennek megfelelő olvasásmódot javasol. Végül: „*halálhíred már szívetemen ért / te a nemlétebe lökted el magad / én foszló béklyókból erős döntéssel / önmagam kitéptem de megmaradtam / s itt maradtam – itt a helyszínen / itt kezdtem rakni lépcsőt a semmiből: / nem volt fogalmam végtére is hová*”. Ez a program a költői hagyomány egy jól körülhatárolt szerepterületére irányítja az olvasót – a vallomások, lélektani, ugyanakkor sorsközösséget vállaló, mások nevében is szóló, (Ady és József Attila nyomába lépő) képi-

seleti tradíció folytatójaként mutatja Falcsik Marit. Vagyis megoldókulcsoknak bővében vagyunk, csak éppen egyik sem nyitja az ajtót, amelyen keresztül a versek világába léphetnénk. Azt hiszem, Falcsik Mari nem látja elég élesen önmagát, és ezeket a közelítési lehetőségeket nem azért kínálja fel az olvasónak, mert azonosulni tud bármelyikkel, csak azért, mert nem akar elzárkózni az általa hitelesnek gondolt líra-olvasásmódok egyikétől sem.

De akkor létezik-e egyáltalán olyan út, mely a Falcsik-versekhez vezet, vagy bele kell törődnünk, hogy a szerepzavar és az (önmaga számára) tisztázatlan beszédpozíció ugyanúgy a versalany elvesztését eredményezte, mintha nem autentikusan szóló, csupán szövegválogató illetékességű alkotó vállaltan szövegvelvű textusait olvasnánk? (Ami persze nem minőségi, csupán tipológiai kérdés.) Nem, azt hiszem, Falcsik Mari versei szorosan egymáshoz kapcsolódva a hitelesség ambíciójával alkotnak egynemű beszédrendet, amelynek az alapelve az „önéletet” pásztázó empátia és egy olyasféle játék, amely a vers beszélőjével, illetve központi alakjával való teljes azonosulást kerüli ugyan, de sokszor csak azért, hogy magát a bölcsességet, a tapasztalat szenzibilitást felülíró hatalmi pozícióját tegye kérdésessé.

Egy olyan versre szeretnék kitérni, amely ezt a látásmódot ars poeticaszerűen igyekszik jellemezni. A címe: FEMININ, és az egyszerűség kedvéért egészében idézem:

„*nő vagyok: gondolkodom de nem abból tudom hogy élek*

*azt abból tudom hogy szenvedek
abból hogy mint valami tartály telik bennem a lélek
felgyűlve benne rengeteg
olajos vastag fájdalom
és ez korántsem érdem
nem azért érzek mert jó vagyok
csak mert bennem így mozog a sűrű vér az érben
évekig hordozódik benne az a sok
alvadhatalatlan érzelem
nekem sem az: neked miért is lenne könnyű
érvelem”*

Nem mondom, hogy remekmű; kamaszosan világfájdalmas, melodramatikus darab, és az utolsó rímpár is kínos egy kissé, de világossá teszi, hogy hogyan gondolkodik Falcsik a nőről mint olyanról, akivel fenntartás nélkül azonosítja magát.

Ha innen, ebből a pozícióból tekintünk a világra, az törvényszerűen csak bizonyos távolságból vetett pillantás lehet. Ha tehát azt olvassuk: „*milyen régóta nézlek / fajtámnak hímje férfi / legbelső ellenzékem / ha állsz az ajtón kívül*”, nemcsak az ajtó áll beszélő és tárgya között, konkrétan és egyben metaforikusan is elválasztó elemként, és nem is csak a pontosan tartott mérték, a tematikus és attitűdbeli kötöttségekkel is járó anakreóni heves jelzi, hogy a beszélő itt előzetesen rögzített szabályoknak fogja megfeleltetni egyébként látszólag közvetlenül önmagáról, helyzetéről és mentalitásáról szóló beszámolóját, hanem a magát a férfi–nő ellentétpár női oldalán elhelyező beszélő is csak egyfajta iróniával szólhat meg, beszédét nem emberi beszédként, hanem női beszédként szituálva. (És szívem szerint jelentőséget tulajdonítanék annak a körülménynek is, hogy a költő nem fajom hímjéről, hanem fajtám hímjéről beszél, de ezt a két fogalmat újabban nem szokás megkülönböztetni.)

Radikálisabb gesztus ez, mint amit Fabó Kingánál, Tóth Krisztinánál, Karafiáth Orsolyánál és másoknál látunk? Igen is meg nem is. Egyrészt az, hogy egyes beszédegységek (mint az itt idézett részlet) önálló női beszédpozíciót tételeznek, meglehetősen szélsőséges eljárás. Ugyanakkor a versek beszélője számtalanszor gyermekké kicsinyíti vagy másként fokozza le magát: „...*bennem a gyerek / valami előbb játékat keres*”, „*háborús család félkegyelmű lánya*”, „*elférnek két nagy meleg tenyeredben*” és így tovább. Egyébiránt, ha már a kicsinyítő gesztusoknál tartunk: lassan magyar nyelvterületen is terjed az a szokás, hogy egyesek becenevet viselnek utónév gyanánt, de egyelőre még ez is lefokozó gesztus. (Színésznőknél bevett gyakorlat, másutt kevésbé. Ma még meglehetősen nehéz komolyan venni valakit, aki beceneven ír. Gondoljunk csak dr. Horváth Putyira.) De ezt csak azért hozom fel, mert az említett szöveghelyek is emellett szólnak. Ezek a lefokozó gesztusok olykor egybecsengnek a vers egészének tendenciáival, de máskor, amikor életbölcseket („...*az ünnep csak reszketeg összetakolt díslet*”, „*fenn az úr lenn a gazdag asztal*”, „*libbenő pillanat a szépség*” stb.) kellene az emlékeztünkbe vésnünk, zavarba ejtők.

Összegezve tehát úgy látom, hogy Falcsik Mari tehetséges alkotó, a VÁLTOZATOK A SZABADSÁGRA poézise érdekes, ígéretes, de a beszédpo-

zícia és a költő önképének bizonytalanságai, elsősorban a küldetéses penzumként vállalt baráti és nemzedéki emlékműállítások túlságosan megterhelik, megkötik. Baby Blue-val, azzal a valamikori deprimált kamasz lánnyal ma már nincs mit kezdenünk. Hadd menjen haza felnőni. A szabadság pedig tapasztalatom szerint ott van, ahol nem beszélnek róla.

Bodor Béla

A FILOLÓGIA FITYISZT MUTAT

*Mireille Huchon: Louise Labé.
Une créature de papier
Droz, Genève, 2006. 483 oldal
(Louise Labé, a papírtéremtény)**

Hogy kinek mutat fityisz? Mivel az ember arra van programozva, hogy igazat mondanék neki, és egyszersmind arra is, hogy fáradhatatlanul különféle szellemi konstrukciókat állítson elő, amelyekben kifejti, miért és hogyan igaz az, amit annak ismert meg, hát ugyancsak sok mindnyájunknak. Léven ennek a cikknek Louise Labé, a francia reneszázs költő(nő) a tárgya, például annak a komoly líratörténésznek, aki azt bizonygatta, hogy ami Ronsard-nál „*tudós petrarkizmus*”, az Louise Labénál „*a tiszta állapotában*” fogalmaztatik meg („*naivitásról*”, „*szenvedélyességről*”, „*friss közvetlenségről*”, „*lefejező egyszerűségről*”, „*spontaneitásról*” amúgy visszatérően írtak a századok során, sőt volt olyan, aki a verssorokban „*a kéj kiáltásait*” ismerte fel, míg egyik értekező „*Antigoné*”-nak

* Ennek az ismertetésnek semmi esetre sem az a célja, hogy filológiai áttekintést nyújtson és még kevésbé az, hogy pellengérré állítson vagy kitüntessen; hanem egyszerűen csak egy furcsa, szórakoztató és meggondolkoztató felfedezésről szeretnék számot adni. Ezért, a szokástól eltérően, nem adom meg az idézetek lelőhelyét (csak a nagy költőket nevezem meg). Az esetleg érdeklődő olvasónak annyit: a kornak egyáltalán nem vagyok a szakértője, a kurrens kiadásokat és a legtöbbet emlegetett szakmunkákat olvastam el.

nevezte, ami azért már mindenképpen túlzás); vagy annak a másik (hangsúlyozom: férfi) értekezőnek, aki határozottan úgy találta, hogy az ajkáról felszálló sóhaj, megint csak eltérően a kortársaitól, semmiképpen nem „szellemi” (neoplatonikus) jellegű, hanem „*a test reprodukív részeiben lakozó ösztönből*” tör ki – de ez is persze ismétlődő megállapítás, az egyik formula szerint, amelyik Louise Labé A SZERELEM ÉS AZ ŐRÜLET VITÁJA című művére vonatkozik, Maurice Scève „*soha nem lett volna képes ilyen, női finomsággal és női ravaszsággal*” („*malice*”, jegyezzük meg e szót), „*megírni prózát megalkotni*”, e tétel ugyancsak érdekes verziója szerint pedig „*ugyanaz a kijelentés másképp hangzik, aszerint, hogy férfi- vagy női hang mondja*”. Megjegyzem, aki azt hinné, hogy csak a hivataltól süketen teoretizáló esztéták nem fogtak gyanút, míg a költők csalhatatlan érzékkel stb.... nagyot téved. Az egyetlen Gide kivételével, aki a költő rendkívüli hírnevét az élete legendájának tulajdonította, a legnagyobbak csodálták, Éluard „*fenséges ösztönéséről*” beszélt, Aragon egy hosszú versben, amelyet a megszállás idején írt, Franciaország és a Szerelmek közös megtérsüléseként dicsőítette („*a szerelem túléli fegyvereink csatavesztését*”); a külföldiek közül Rilke pedig először a MALTE LAURIDS BRIGGE egyik fejezetében eksztatikus mondatokat komponált róla, illetve leszibikusnak vélt szenvedélyéről, „*az éjben feltámadó vágyról*” és „*fájdalomról*”, amelyik megnagyítja a „*világteret*”, majd pedig lefordította a valóban legendássá vált ciklusnak mind a huszonegy szonettjét. (Nota bene: nem kevésbé eksztatikus mondatokat írt Marianna Alcofaradóról, „*a portugál apáca*” „*sem mire nem tekintő nagyságáról*”, és az ő művét, vagyis az öt levélből álló levélregényt is lefordította, meghozza ezt is franciából, mivel a szöveg csak ebben a fordításban maradt fenn. Már vagy ötven éve tudjuk azonban, hogy az eredeti nem létezett soha, úgynevezett fiktív fordítás, az első betűtől az utolsóig egy De Guilleragues nevű férfi írta, akinek egyébként más művét nem tartjuk számon. Rilke ezenkívül lefordított néhányat Elisabeth Barrett-Browning PORTUGÁL SZONETTJEI közül is – a tudomány mai állása szerint a költőnő létezett, és maga írta a verseit.)

Ezzel szemben már a közvetlen utókorban is volt filológusféle, aki megjegyezte, hogy „*a szép kötetverőnő*” bizonyára egy tanult költő segítségével is igénybe vette szenvedélye kifejezésére,

egy másik ugyancsak éles szemű irodalmár a leghatározottabban azt írta, hogy „*ez a mű [a prózai traktátus] sokkal inkább Maurice Scève tudós és sikamlós szellemét idézi, mint egy egyszerű kurtizánét*” (de félő, hogy ő be volt avatva a titokba); és aztán századokkal később műveinek egyik legjobb mai kommentátora furcsálkodva medített azon, hogyan juthatott akkoriban egy mesterember kevésbé iskolázott felesége ilyen cizellált műveltséghez, egy irodalomtörténeti összefoglalásban pedig szárazon megállapítják, hogy ezeknek a verseknek nem az „*őszinteség*” az értékük, hanem „*a szöveg formai tökéletessége*”.

Az olvasó, gondolom, kitalálta már, hogy azt a prózát, amit Scève sohasem tudott volna megalkotni, minden valószínűség szerint teljes egészében Scève írta, és azokat a verseket, amelyeknek spontán szenvedélye olyannyira eltér az akkori lírai „*doxától*”, hogy hangjában akár a női ölben lakozó ösztön kitérésére is rá lehet ismerni, részben szintén Scève, részben az ő költőbarátai írták, csak Louise Labé nem, mert ő egyáltalán nem létezett, „*papírteremtmény*”, ahogy e könyv, amely a költői játék és megtérsülés történetét felfedi, már a címében nevezi. Tartok tőle azonban, hogy csak azok értékelik rögtön ennek a felfedezésnek az igazi dimenzióját, akik járatosak a francia irodalom történetében, illetve azok (ők még inkább), akiket az európai líra legnagyobbjai érdekelnek. Louise Labé ugyanis mindenekelőtt a bámulatos francia XVI. század legnagyobbjai közé tartozott, olyan lírikusok mellett, mint Ronsard, Du Bellay és persze Scève (de azt gyakran hangsúlyozták, hogy kitűnt közülük is az „*eredetiségével*”), továbbá, mintegy a háttérből, olyan prózaírók mellett, mint Rabelais (azt egyébként hamar észrevették, hogy a prózai mű egyes helyei Rabelais-ra emlékeztetnek) és Montaigne. Ennél azonban még sokkal több is volt: „*a modern Szapphó*”, tehát Szapphó mellett és után a női lírai ihlet második kultikus alakja, ekként kodifikáltatott, vagyis erre találtatott ki már a saját korában is, és a századok során ez a minősítés nem halványodott el, inkább még ünnepélyesebb hangsúlyt kapott.

Kezdem tehát ezzel a vetülettel. Kénytelen voltam óvatosan, vagyis nyakatekerten fogalmazni, amikor női lírai ihletéről írtam; mert ha igyekszem is minél kevésbé taglalni az irodalmi feminizmus kérdéseit, teljesen nem kerülhe-

tem el őket. A magyar nyelv ugyan a segítségünkre van, hogy a problémát elkenjük (Louise Labé volt a XVI. század egyik legnagyobb költője/költőnője, noha már itt sem biztos, hogy a második kijelentés nem határolja-e le a nagyságát a nőköltők körére?); de sok más nyelven ez nincs így, németül például nem lehet mást mondani, csak *größte Dichterint*, és akkor eldönthetetlen, hogy milyen érvénnyel magasztaljuk, franciául létezik ugyan éppen a XVI. század óta a *poétesse* forma (a középkori latin *poetissa* derivátumaként), de még mai napig is ironikus konnotációval (holott egyre terjed a tendencia, amelyben a rangok és foglalkozások eredetileg általános értékű hímnemű formájához nőnemű változatot is előállítanak, *cheffe, écrivaine, auteure, la ministre*); miért is az egyik értekező „*a francia reneszánsz legnagyobb feminista költőjének*” nevezi, és a szintagmáját nyilván többértelműnek szánja. Mindez azért érdemel említést, mert a megnevezés nyelvi problémája évezredekre megy vissza, és végül is a jelenség lényegét érinti. Az öskép tehát Szapphó, a költő(nő), aki egészen biztosan létezett, de egyszerűen az európai kulturális emlékezet egyik mitikus alakja is. Leszbosz szigetén élt, ami elvitathatatlan földrajzi realitás, de amiről azt is számon tartották (és Rabelais újra elbeszélte), hogy a szétszakított Orfeusz még mindig dalolva vándorló feje oda is eljutott; lányokhoz, vagyis hát hetérákhoz írta szerelmes verseit, de utolsó szerelme, amelyik a boldog kezdetek után azzal végződött, hogy elhagyatva a tengerbe vetette magát, egy Phaon nevezetű tengerész lett volna, aki viszont annak köszönhette különleges szépségét, hogy Artemisz megfiatalította, hálából, mert ingyen vitte át őt a hajóján; elsőnek szólaltatta meg a női vágyat, a női ihletet, de Horatius „*mascula Szapphó*”-ról írt (ÉPISZTOLÁK, 1, 19, 28), állítólag azért, hogy a verselését Arkhilokhosz hagyományába állítsa, de azért ezt sokan nem így értik; vélhetően e biszexuális legendárium miatt is voltak, akik két Szapphót tételeztek fel; már életében rendkívüli hódolat jutott neki osztályrészül, pánhellén költőnek tekintették, és aztán a verseit (amíg el nem tűntek a szövegek) nemzedékek olvasták, Julianus császár, az apostata a IV. században idézte, a bizánci udvarban még a VII. században is, sőt, talán még tovább őrizték az összes verseit – csakhogy híres négy-sorosában Platón még ennél is sokkal többet,

vagyis egészen mást állított, azt, hogy a kilenc ismert Múza mellett Szapphó lett volna a tizedik; mint ahogy ha ismerjük is leszboszi szerelmeinek csodálatosan csengő nevét – Dika, Anaktoria, Atthisz –, Ovidius, aki elbeszéli az utolsó, végre is nagyon keserű szerelmet, mert hát (ahogy mások még nyersebben elmondják) az ifjú, akit egy ideig elkápráztatott a költői szellem sugárzása, rájött, hogy egy öreg és csúnya nővel szerelmeskedik, tehát Ovidius ezt a történetet tisztán mitikus szenvedélyek sorozatában helyezi el, Szapphó levelét Phaonhoz például Helené levele Pariszhoz és Médeia levele Jaszonhoz követi (HŐSNŐK LEVELEI). A levél szövegében egyébként Szapphó először „*vates*”-nek nevezi magát (ami költő[nő]t is jelentett), de másodjára „*poetria*”-nak. Ovidius itt ugyancsak ritka görög–latin szót használ, amelyik ha szórványosan máskor is előfordult, az antikvitásban is, a középkorban is pejoratív értéket kapott, Cicerónál például Claudíanak, a romlott és gonosz nőnek se füle, se farka költészetét, egy középkori szerzőnél meg „*a dalok durva költőnőjét (női költészetét)*” jelenti. (Weöres pedig a maga XIX. századi költőnőjét nevezi így.)

Maguk a Szapphó-versek viszont (Európából talán már a második század óta) tökéletesen eltűntek, mígnem a XV. század végén előkerült Catullus Szapphó-fordítása, majd 1554-ben Párizsban kiadták az eredeti Szapphó-verseket – azt, amely azóta is az európai líra „száz versének” mindenkori legelső darabja. Révai Miklós fordította le először magyarra, azóta több mint húszan, Aty fordításában: „*Boldog legény, istenek párja...*” Mondhatni, ez volt az a vers, amelyre egy jó ideje vártak Maurice Scève és a (többnyire lyoni) költőbarátai.

Tudni való, hogy ezekben az években a város – Lyon – különös művészi aranykorát élte. Olyannyira, hogy még topográfiai megjelenésében is valamilyen szerelmi életképet, nevezetesen a Rhône és a Saône boldog egymásra találását szerették látni (ezt meg nem unták akárhány verses vallomásban variálni, „*miként a Rhône és a Saône*”, „*előbb szakadnak el egymástól a Rhône és a Saône*”), annál is inkább, mert a város fölé emelkedő dombnak *Fourvière* a neve, ami (ahogy ezt mindenki tudja és főként tudta) a régi *Forum Veneris* elnevezésből származik. Állítólag hajdan volt is ott egy Venustemplom (miért is az egyik Louise Labénak szentelt vers nem biztosan azonosítható szer-

zöje az istennőt határozottan a költőnő anyjának nevezte); és az bizonyos, hogy a város főterén Athéné-, Neptunus- és Medúza-szobrok álltak. Mindenesetre a két folyam szerelmes ölekezése egy időre nagyon gazdaggá is tette a várost, harminc-negyven év alatt majdnem megduplázódott a népesség, évente négyszer tartott vásárt, virágoztak az ipar, a bankok, a kereskedelem. Külön kiemelendő, hogy virágozott a könyvnyomtatás is – mígnem aztán (ahogy ezt az egyszer ott is megforduló Nostadamus megjósolta volna) brutális törés jött, áradás, vallásháború, pestis, az annak idején szokásos csapások. De körülbelül 1560-ig mosolygott rá a történelem, amit nem is győztek ünnepelni. Már a XVI. század elején festők, tudósok, költők és muzikusok hol másutt, mint a *Fourvière* dombon valamilyen kört alkottak, és ebben szövegeket olvastak fel (többek között nagyon sok Petrarcat), a vallásról vitakoztak, jeleneteket adtak elő, és zenéltek. Különösen két nagy ünnepélynek maradt fenn az emléke, az elsőt 1540-ben, a lyoni érsek beiktatásakor rendezték, a másodikat pedig 1548-ban, amikor is II. Henrik és Catherine de Médicis meglátogatta a várost. Az utóbbi ünnepegyeszen valószínűtlen méreteket öltött, volt piramis, amelyet négy babérkoszorús oroszlán tartott, voltak lepkeszárnyú Viszály-alakok, akik tűzvészt gyűjtöttek, amelyet viszont az Ámor-alakok eloltottak, voltak szatírok romos tájban, volt a Becsület és az Erény diadalíve, és amerre csak a királyi pár elhaladt, mindenféle mitológiai jelenetet játszottak el nekik, nimfákkal, szarvasokkal és Diánával, és még az is az eszükbe jutott, hogy a királynőt egy téren egy Medúza-alteregő köszöntse. Manapság a hasonló ünnepélyeket mondjuk a *Holiday on Ice* rendezőjére bízják, de akkor a város vezetőségének megbízatásából Maurice Scève irányította, akit a *DÉLIE*-kötet szerelmes verseinek megjelenése óta (1544) nemcsak Lyonban, de egész Franciaországban rendkívüli tisztelet övezett, és persze az egyik művészi körnek ő volt a legfontosabb alakja. De a városban volt több más irodalmi szalon is, az egyiket szerették az utókorban Louise Labénak tulajdonítani, de ezt a feltételezést nagyon hamar elvetették, és a már a saját korában is mindenfelé elterjedt híreket követve, inkább egy különösen jelentékeny kurtizánt, az akkor divó olasz megnevezés szerint egy *cortegiana honestát*, tehát egy bi-

zonyára nem szűzies, ámde feltétlenül művelt és érdekes társasági hölgyet akartak benne felfedezni. Kálvin viszont 1566-ban, tizenegy évvel Louise Labé verseinek megjelenése után egy fulmináns prédikációban *plebeia meretrix*-nek, vagyis közönséges kurvának nevezte – mindenesetre bizonyítékul annak, hogy a lyoni poetico-erotico ünnepek, társaságok és persze versek híre az ország határát is átlépte.

Mármost tisztán irodalmi szemszögből tekintve, mindennek a gazdagságnak, sok ünnepélynek és szerelmeskedésnek a centrumában kivételesen erős és tulajdonképpen sokféle költői ihlet szólalt meg, amelyet a nagy Pléiade-költészet közvetlen előfutárának szokás tekinteni, illetve kivételesen eleven irodalmi élet zajlott. Maurice Scève mellett elsősorban Olivier de Magny kell számon tartani (aki ugyan nem lyoni volt, de elég hosszan időzött ott ahhoz, hogy vele – is – azonosítsák Louise Labé nagy szerelmét; nota bene, sok más költő is megfordult a városban), meg Claude de Taillemont-t, aki kevésbé volt eredeti költő, de Maurice Scève vele adta ki a *KÖLTŐK DICSERÉTE LOUISE LABÉRÓL* című antológiát, méghozzá 1556-ban, tehát rögtön egy évvel A LYONI LOUISE LABÉ MŰVEI című kötet megjelenése után; és akkor már hozzáfűzöm, hogy az antológiában egy egyházi ember, későbbi püspök, Pontus de Tyard is szerepelt, aki aztán a *SZERELMI TÉVELYGÉSEK* című (mentségére: platonikus jellegű) szonettgyűjteményébe még bele is tette ezt a verset. De hát voltak vagy tizen-tizenketten, akik mind Lyonban vagy a közelben éltek, és nemcsak ugyanannak az erősen emblematikus és allegorikus képvilágnak a jegyében alkottak, hanem állandóan egymástól kölcsönöztek képeket, sőt sorokat, mert nagy szerelmi szenvedélyükben versengésnek is tekintették a költészetet. Így született meg például egy kis kötet, amelynek tizenhat versében egy-egy költő a női test egy-egy részéről komponált egy-egy pseudo-heraldikus költeményt, „*Ó édes nyelv, ó ingerlő nyelv*”, „*Haj, egyetlen segély és menedék*”, „*Kis köldök, mindenek közepe*” stb. A kötet első két versét (a mellbimbóról és a szemöldökről) megint csak nagyon fontos költő, Clément Marot írta, aki ugyan nem volt lyoni, de verses episztolát írt a városról (ebben is szerepel persze a Saône meg fékezhetetlen férje, a Rhône), és versei gyűjteményes kiadását is Lyonban nyomtatták ki – mint ahogy például Nostrada-

mus műveit is. Sok nevezetes kötetet és traktátust nem említek; az egyik párizsi nyomda kiadó mellett Jean de Tournes lyoni nyomda kiadója volt akkoriban a legjelentékenyebb.

Legalább három költőnőnek a nevét is sokat emlegették ebben az irodalmi pezsgésben, ami Marguerite de Navarre országlása idején (a királynő nemcsak a *HEPTAMERON* című jól ismert novellagyűjteménynek volt a szerzője, hanem verseket is írt) önmagában nem is lett volna különösen említésre méltó; de a nevek mögötti szövegek mibenléte viszont legalábbis mára furcsamód bizonytalanná vált. Azok, akik annak idején elítélték Louise Labé laza erkölceit, Clémence de Bourges, „*az igazi keleti gyöngyszem*”, „*szűzies tartózkodását*” dicsérték – de ha a személy azonosítható is, élete máig rejtély, mert egyetlen sora sem maradt fenn. Továbbá megszületett egy kötet, amelyet félreérthetetlenül Maurice Scève egyik művére válaszul írt volna egy Jeanne Flore nevezetű költőnő, de ő (majdnem) biztosan egyáltalán nem létezett, hanem egy olaszos kör (Jehan de Flores) képzelte neve. (Majdnem) feltétlenül létezett viszont Pernette de Guillet, Maurice Scève tanítványa és (talán) műzsája, aki legfőképpen arról írt verseket, hogy miért marad hűséges férjéhez, a királyné ajtónállójához, és miért *nem* enged imádója ostromának vagy akár saját vágyának („*erény*”, „*isten szellem*”, „*nem ismertem meg*”, „*nem mert messzebb kalandozni*”) – tulajdonképpen szép versek (lehet, hogy ezekbe is beledolgozott Maurice Scève), de hát ha valaki ezt a témát variálgatja, nem fog nagy szenvedélyeket megszólaltatni. A lyoni költők persze ismertek másfajta női költészetet, illetve költői személyiséget is, mindenekelőtt a két olaszt, Barbara Stampát, akinek nagyon rövid élet adatott (1523–1554), de ezalatt csak a néha kielégült és többnyire vágyódó szenvedélyt énekelte: „*Amor tette, hogy mindig tűzben élek*”, „*Óh éj, drágább és boldogabb...*”, meg ismerték Tullia d'Aragonát (1508–1556), a legnevesebb *cortigiana honestát*, akit hercegi családok is fogadtak, már azért is, mert tudták róla, hogy egy bíborosnak a lánya, aki maga viszont egy királyi hercegnek a törvénytelen testvére.

Amikor aztán Párizsban 1554-ben publikálták Szapphó csodálatos versét, a lyoni költők megértették, hogy ez az alak, hang, személyiség, szerep eddig hiányzott a művészi virágzásban. És valóban, már a következő évben, te-

hát 1555-ben megjelentek A LYONI LOUISE LABÉ ÖSSZES MŰVEI, és egy újabb év múlva, nyilván azért, mert az ifjan elhunyt Pernette de Guillet tiszteletére is szerkesztődött egy antológia, a fentebb már idézett kötet, amelyet a költők az akkor még tökéletesen élőnek mondott költőnő *dicsőítésére* írtak. Holott soha nem élt, élet-történetének egyetlen szilárd adata az 1555-ös és a hozzákapcsolt 1556-os év, minden más rá vonatkozik vagy belőle következik, előtte soha senki nem beszélt vagy írt róla, utána is elképesztő gyorsasággal eltűnt az irodalmi életből. A versekre, mint ahogy idéztem már, reagáltak, de például a portréja is eltűnt, és csak 1844-ben került elő, egyik modern monográfusa egyébként furcsállta is, hogy nem Lyon állandó portréfestőjére bízták a feladatot, és még inkább azt, hogy a képen a költőnő amulettként egy meduzát visel, ez azért egyáltalán nem volt szokásos; a neve meg majdnem sehol sem fordul elő. Létezik ugyan egy 1565-ből datált VÉGRENDELET, csak hogy ez sem eredeti szöveg, vagyis megállapíthatatlan, ki írta, mikor és miért; az viszont bizonyos, hogy csak a (feltételezett, de persze pontosan nem datált és még kevésbé dokumentált) halála után, 1584-ben azonosította egy lelkes bibliofil-biográfus, ki lett volna a kötélverő, amit utóbb úgy egészítettek ki, hogy már az apjának is ez lett volna a mestersege. Ami a biográfia további adatait illeti, ezeket mind a különféle szövegek hermetikus visszaolvasásából következtették ki. Az ÖSSZES MŰVEK-kötet négy részből áll: ELŐSZÓ – AZ ŐRÜLET ÉS A SZERLELEM VITÁJA – ELÉGIÁK – SZONETTEK; és ezekhez hasonló értékű forrásként kezelték a KÖLTŐK DICSÉRETE című kötetből kiolvasható adatokat is. Na már most, mivel a költő születési helye nem ismert, addig olvassgatták össze a különböző tájleíró sorokat, mígnem egy Lyon környéki helyre ismertek rá. Kicsit merészebb következtetéssel, mivel az egyik ELÉGIÁ-ban azt írta, hogy ifjú leányként Marsért rajongott, volt biográfus, aki ott látta 1542-ben, amikor a jövendő II. Henrik Perpignant ostromolta (ami aztán Aragont arra ihlette, hogy a róla írt versében Jeanne d'Arcot is emlegesse – de hát persze 1943-ban nem utasíthatta el a nagy allegória ötletét). Az ELÉGIÁ szövegében mindenesetre azért esik szó Marsról, hogy a költő(nő) körülbelül az ellenkezőjét idézhesse fel, azt, hogy mégis Amor sebezte meg a nyilával „*a gyenge kérget*”, mikor

még tizenhat éves sem volt, és ez tizenharmadik nyara tart. Noha ez kronologikusan is problematikus, mégis így rekonstruálták szerelme történetét, amiről, illetve akiről egyébként semmit sem tudtak – de hát majdani férjéről, Ennemond Perrinről meg Olivier de Magny egy még későbbi verse alapján állapították meg, hogy öreg volt, és nevetséges impotenciával figyelte hitvese szenvedélyeit. Vagy még egy példát idézek, ami már a szövegek lényegét is érinti. Az ÖSSZES MŰVEK tehát egy háromoldalas bevezetővel kezdődik, amelyben Louise Labé a könyvet és vele többé-kevésbé egész életét Clémence de Bourges-nak (ő az, akinek minden sora elveszett) ajánlja; három darabból álló ELÉGIA-sorozatának legelején Louise Labé kinyilatkoztatja, hogy lantja „*a Lesbikus* (így, nagybettűvel) *szerelmem*” megzendítésével fogja betölteni a világot. És valóban, az egyik szonettet – „*Minden meghal, aminek lelke van*” (Ladányi-Turóczy Csilla fordítása) – lehet így is olvasni, még akkor is, ha nyilvánvalóan a lélek és a test kettősségének toposzát verseli meg. Vegyük még ehhez hozzá, hogy az akkori francia nyelvben az „*amour*” (szerelmem, szerelmes) szó kétnemű volt (a maiban csak többes számban az), és máris jól kiolvasható, hogy Louise Labé biszexuális szenvedélyeket élt meg. De hiszen, folytathatnánk, ezt a saját korában is így tudták, nemhiába tekintették annyira Szapphó utódjának, hogy a hódoló kötet második versét ógörögül írták, és aztán két szonettet is szentelték annak, hogy ő a tizedik Múza. Ekként igazolják egymást a szövegek, és teremtik meg a költő(nő)t.

Az ógörögül írt verset francia fordításban is közölték, és ennek a változatnak az utolsó szin-tagmája: „*cœur rebelle*” („*lázadó szív*”) jelentékeny karriert futott be, megérdemli, hogy kitérjünk rá. Kontextuálisan itt ugyan nem a költő(nő)re vonatkozik (hanem azokra, akik ellen akartak állni a szenvedélyének), de nyilvánvalóan azért íródott le a szöveg poénja gyanánt, hogy az alak emblémájává legyen – és az is lett, a kötet egyik későbbi versében már rá vonatkoztatva „*la belle rebelle*”-ként, vagyis a „*kétszer szép lázadó*”-ként tér vissza, és így lett szokás emlegetni őt. Alakja aztán még a szárazabb filológusokat is beszélő alcímekre ihlette – „*az őszinteség hölgye*”, „*a nőnemű reneszánsz*”. Egy esszéista-újságíró és regényíró, aki kikezdehetetlen korismerettel megírta az életrajzát, könyvé-

nek alcíméül ezt a szóösszetételt választotta, joggal, mert hiszen a könyvét arra a tételre építette, hogy Louise Labé „*a saját korában legpéldászerűbben testesítette meg a női emancipációt*”. Ennek jegyében egyébként ugyancsak dühösen kel ki egy kortárs kritikus és igaz, rivális költő ellen („*jezsuita csúrcsavarás*”, „*méreg*”, „*előítélet*”), aki azt ugyan nem írta, hogy minden nőnek csak a világ legrégibb mesterségét volna szabad gyakorolnia, de állítólag ezt gondolta, amikor azon medítált, hogy a verssorok szerint, amiket írt, a „*költőverőnő*” férfi is lehetne – nota bene, ezt ő elismerően írta. És ha már itt tartok, tulajdonképpen még ennél is figyelemreméltóbb egy vérbeli filológusnőnek a fejtegetése. Minden vitán felüli rangját ötvenkilenc önálló címszó tanúsítja a Nemzeti Könyvtárban. Egy további alcímsozattal, vagyis egy tudományos konferencián előadott hozzászólás keretében megkísérelte diszjunktív ismérvek szigorú rendszere alapján kimutatni, miként viselik e szonettek a női írásmód, vagyis a női lét jegyeit, kezdve azon, hogy a nők ciklikusan élik meg az időt, folytatva azon, hogy számukra a vágy szava *stricto sensu* oralizálódik, szájjá válik, és végezve azon, hogy végül eltűnnek a nyelv anyaságában. Legtöbbet persze a legendás CSÓKOLJ MEG című szonettet idézi – ugyanezen a konferencián valaki emlékeztetett rá, hogy akármennyire eksztatikusnak akarjon is látszani, a vágyódó követelés először négy, aztán tíz csókot kér, vagyis pontosan annyit, ahány sorból áll a szonett.

És ezzel visszakanyarodtunk Louise Labé életművének keletkezéséhez és jellegéhez. Emlékeztessünk arra mindenekelőtt, hogy magát a költői ihletet a középkorig visszanyúlóan és még talán a késő klasszicizmusig, kisebb vagy nagyobb meghatározó erővel, de eleve egy általános allegorikum hatotta át. Amikor Thibaut de Champagne, a XIII. századi trubadúr szörnyű szerelmi bánatáról panaszkodott, az „*egyszarvúró*” kezdett verselni, és ahányszor csak Racine PHAEDRÁ-jának hősei őrjöngenek fájdalmukban, minden alkalommal ókori isteneket idéznek meg. „*Vénus ez maga, ki szákmányán tépve tombol*” – így Phaedra. „*A Styxre esküdt, mitől az ég is retten, / Neptunus*” – így Thézeusz (Somlyó György fordítása), és hasonlóképp Louise Labé: „*Fényes Vénusz, ki fenn bolyongsz az égen*” (Rónay György fordítása). Továbbá a költői eredetiségnek akkoriban messzemenőikig

nem az volt az értéke, mint később, a romantika után. Az akkori alkotást jelentékeny mértékben játékos hamisítások, egymásra utaló vetélkedések, illetve kölcsönzések is jellemezték. Maurice Scève úgy válaszolt az állítólagos Jeanne Flore művére, hogy egy hosszú paszszust egyszerűen átvett tőle. Olivier de Magny és Louise Labé egy-egy szonettjének („*Ó elfordult tekintet, barna szem*” – Illyés Gyula fordítása) első két szakasza teljesen azonos, a KÖLTŐK DICSÉRETE-kötet jó egynehány szakaszát a szerzők már másutt is felhasználták stb. Mireille Huchon feltételezi, hogy annak idején mindenki tudta, hogy csalásról vagy inkább játékról van szó, csak ez hamar elfelejtődött.

Ha valóban így történt, úgy azért, mert a megtévesztés túl nagyvonalúan sikerült: egy hiányzó hangot akartak megszólaltatni, és ezt kellő következetességgel, sőt, úgy mondanám, kellő ihlettel tették. Nem egészen egy év alatt megírták Louise Labé körülbelül százoldalas életművét a női vágy kimondásának egyetlen témájára. Az ELŐSZÓ, amely tehát a szonettek leszbikus vagy nem leszbikus szerelméhez („*amour*”!) szólna, mindenekelőtt valóságos kiáltvány arról, hogy „*a férfiak szigorú törvényei ellenében*” itt az ideje, hogy a nők ne elégedjenek meg lánccokkal, gyűrűkkel és cifra ruhákkal, hanem juszanak hozzá a tudományokhoz és a művészetekhez. Bizonyítsák be, hogy nem alárendeltek; ő maga például régebben zenélgetett, de egy ideje „*szellemét*” abban gyakorolja, hogy „*nagy képzeldőerővel*” leírja az emlékeit és a szenvedélyeit. Az ezt követő prózai mű egy akkoriban gyakori témát ír újra (később még La Fontaine is megírta egyik verses meséjében). A Szerelem és az Őrület összeveszett, az utóbbi dühében megvakította az előbbi, mire elmentek Jupiterhez, hogy tegyen igazságot. Egyikük nevében Apolló, másikuk nevében Mercurius hozszan előadta, miben segítik az embert, mire Jupiter úgy döntött, szolgáljon ezentúl az Őrület vezető gyanánt a Szerelem számára. A topikus téma helyes megértéséhez tudni kell, hogy itt a Szerelem a harmonikus és kötelességtudó érzelmet jelenti, az Őrület viszont a gátlástalan szenvedély teremtését és boldogságát. (Ugyanazt a görög–latin *Μορτα*-t, *Moriát*, amelyet Erasmus magasztalt, és amelyet ugyancsak félrevezető „*balgaság*”-nak fordítani.) Nem tudom megítélni, különbözik-e ez a traktátusféle a korabeli többi traktátustól. Annyi bizonyos, hogy

különösen Mercurius védőbeszéde eleven és erős szöveg, amely helyenként inkább a paródiához, mint a dicsérethez közelít, és sokszor nem riad vissza a bizarr hatásoktól sem („*Micsoda örület volt a föld mélyében aranyat és vasat keresni? hány mesterséget kellene kiűzni a világból, ha kiűznénk az örületet? a legtöbb ember éhen halna: miből élnének az ügyvédek, az ügyészek, az írnokok, az ajtónállók, a bírák, a kintornások, a bohócok, az illatszerezsek, a ruhahímzők és tízezer más mesterség?*”) – amiért viszont, ahogy már említettem, éppenséggel nem a szenvedély akármilyen nemű szerzőihez, hanem Rabelais-hoz szokták hasonlítani. És az is bizonyos, hogy egyik ponton különös hangsúllyal idézi a történetet, amely szerint egy ifjú beleszeretett Praxitelész egyik szobrába. A prózai mű után következik a három ELÉGIA, amely nyilván azért íródott, hogy az eddig érvekkel bemutatott Őrület kétségtelenül női énszemélyhez kötődjék, aki a többi nőt megszólítja („*Dámák, akik olvassátok ezt*”) és sok-sok, határozott előszere-ttel nőalakokra vonatkozó mitológiai utalással elpanaszolja „*szomorú gyászát*”: bár szerelme Szemiramiszéhoz és Médeiaéhoz fogható, és még tovább, bár neki magának a dicsősége („*gloire*”) is átlépte a határokat, a Gibraltártól a Rajnáig fennen ünneplik („*exaltée*”), szerelme mégis elhagyta, és ő most már csak a Halálra készül. Soha senki nem állította, hogy a három ELÉGIA-nak különleges és egyéni költői értéke volna, a hagyományos értelemben vett életrajzi értéke pedig, miként utaltam rá, már a dátumok okán is tarthatatlannak bizonyult. Nem hagyományos értelemben vett életrajzi értéke azonban annál különlegesebb, és valóban jellemző erre az egész, fölötte egyéni történetre. Mert ha bizonyos, hogy mielőtt leíródtak volna ezek a sorok, a Gibraltártól a Rajnáig emberfia nem ismer(het)te Louise Labé nevét, azzal a kötettel, amelybe beleírtattak, és így tulajdonképpen magukkal ezekkel a sorokkal mégis igazzá váltak – ki gondolta volna, hogy lehetséges ilyen tökéletes performatív életrajzi kijelentés?!

Ezek után következik a legendás huszonegy, egész pontosan 1+23 szonett. Szó sincs róla, hogy a megtévesztés szerzői nagy gondal igekeztek volna eltüntetni a nyomokat; sőt, legalább két vonatkozásban (majdnem) nyíltan közölték, hogy mit tesznek, továbbá a ciklus egészének karakterét is teljesen az álta-

lános eszme vagy eszmény szerint alakították ki. A leginkább áruklodó a költő(nő) neve, amelyet a biográfusok nem kis erőfeszítéssel az apa második felesége ragadványneveként azonosítottak, holott arra találatott ki, hogy teljes alakjában – Louise Labé Lyonnaise – minél több anagrammatikus jelentést kreáljanak belőle. Tudni való, hogy akkoriban nagyon szerették ezt a komoly vagy nem komoly játékot, például Maurice Scève szerelmi kötetének címe és címzettje DÉLIE, ami nyilvánvalóan a *l'idée* (eszme, eszmény) szó anagrammja, Pernette de Guillet viszont cserébe egy neki szóló versébe csupa nagybetűvel beleírta a nevét, „*connoître [...] le VICE A SE MUER*” („*megismerni a feltámadó bűnt*”). Louise Labé neve pedig láthatóan külön elszórakoztatta a lyoni költőket. Mindenekelőtt mert Catullus *Lesbiájára* emlékeztetett, méghozzá úgy, ahogy már Catullus is beleírta a verseibe a könnyen adódó ajak, illetve csók anagrammát: „*quem basiabis? cui labella mordebis?*” („*kít fogsz csókolni, és kinek harapsz az ajkába?*” – Devecseri Gábor fordítása), illetve „*da mi basia mille, deinde centum*” („*adjál ezer csókot és aztán százat*”). Ennek ismeretében azért másképp fogjuk olvasni az eruptív vagy örökké idézett szonettjét (amelyet már itt is kellett említenem): „*Baise m'encor, rebaise moy et baise*”, „*Csókolj még, csókolj, csókolj egyre többet*” (Szabó Lőrinc fordítása). Továbbá nagyon szerették valóságos epitheton ornansként a nevéhez hozzáfűzni vagy a (medúzás) képe alá odaírni: „*Belle à soy*” (körülbélül: maga a szépség, esetleg: selymes szépség). És aztán még mindenféle az eszükbe jutott, a „*belle rebelle*”-ből lett például „*Labé brula*” meg „*la belle le brula*” („*megégette*”), az egy évvel későbbi kötet arra született, hogy a költők Louise-t dicsérik, „*louer Louise*” (ezt ismerjük már Petrarcatól: „*laudare Laura*”), benne az egyik latinul írt vers Louise Labé ajkának csókjairól szól, DE ALOYSAE LABOEOE OSCULIS, egy másíknak a szerzője egy tulajdonképpen figyelemre méltó poétikai meghatározást talált ki: „*ce Chaos sutil / ou de Raison la Loy se laberynte*” (értelem szerint: „*a szövevényes zűrözavar, amelynek labérintusában az értelem törvénye eltéved*”) – az ember nem hinné, mi minden jelentést lehet fabrikálni egy ilyen látszólag banális névből.

Emellett a szövegbe, illetve a szövegekbe is egy s mást beépítettek. A ciklus nem is kezdődhetne furcsábban, tudniillik egy olasz nyelvű

szonettel, amelynek legelső sora Ulysseszt idézi, aki sokkal inkább a csalás, mint a hűséges szerelmi lángolás emblematikus alakja – amire aztán visszhangzik a nevezetes „*malice*” (ravaszság) szó, amely a 23. SZONETT szenvedő búcsújába íratott bele. És aztán persze rengeteg tisztán literáris jelzés. Végre is a ciklus követi a hagyományos felépítést, az első szonett az invokáció, a tizenkettedik önnön lantjának megszólítása, az utolsó az önnagolász az olvasó előtt, és ezenközben elmondatik a szenvedély és a szenvedés története, illetve felidéznek tanúságtételül a különféle istenségek; továbbá dörsölt versolvasók (és a XVI. századi lyoni szalonokban ilyenek cseréltek eszmét) hamar felismerhették, hogy némely szonett szabályos antipetrarkianus vagy antimianierista kompozícióként íródott; a mérhetetlenül sok belső utalásról már nem is szólva. A KÖLTŐK DICSERETE szerzői aztán többször is (majdnem) kimondták a titkot, idézem – prózában – a legelső szonett kezdetét: „*Ti, akik Louise dicsőségét írjátok, / És akik, vidám fantáziával / Tárgyul ezt a szépséget választottátok...*”, aztán az egyik szonettben előkerül Praxitelész is, egy ódában a „*ravaszság*” („*caut*”) szó kap furcsa hangsúlyt stb.

Mindettől persze ezek a versek, amelyek „*vidám fantáziával*” íródtak, lehetnek szépek és akár különlegesek is. Újraolvasva őket valóban azt hiszem, hogy ha nem mondanak is mást, mint sok mindenki a korban, mivel a témájuk, a tárgyuk mégis kizárólagos, ezt helyenként koncentráltabban mondják, például éppen a sokat idézett szonettben, ahol a terzina amennyire spekulatív, annyira erős képpel kezdődik: „*Életünk így lesz kétszer kétszeres: / ki-ki maga s a maga párja lesz*” (Szabó Lőrinc fordítása) – nem ok nélkül írja a következő sorban, hogy most a „*Szerelem*” „*örület*”-et („*folie*”) szól.

De nem tagadom, hogy bár a történet remekül elszórakoztatott, engem, a hivatásos versolvasót határozottan megzavart ez a könyv. Mireille Huchon elsősorban nekem mutat fityiszt. Az ismertetés során kényszerűen többször is ki kellett térnem a feminista értelmezések (emlékeztetek rá: gyakran férfi szerzőtől származó) bizarrul ható állításaira. Ennél sokkal súlyosabbnak látom a huszonnégy szonett olvasatának századokon keresztül tartó alapvető félreértését: meg kellett tudnunk, hogy az a költészet, amelyben a spontán és eruptív ih-

letés (esetleg csak Szapphóhoz mérhetően) kivételes megjelenését véltük felismerni, teljességgel a korban uralkodó ihlet tudós és játékos alkalmazásából született – és mindenki tudja, hogy ezeket gyakran szoktuk (akár egy egész korra nézve) jelentőségteljesen ellentétes alakzatoknak tekinteni. Körülbelül negyvenöt éve próbálok követni a különféle értelmező iskolák elméleteit, amelyek közül a legtöbb a fogalmi trapézmutatványok közepette is visszatérően állítja, hogy minden értelmezés kezdete és végpontja az egyedi mű. Magam szenvedélyesen ragaszkodom is ehhez a tételhez – de most elképedten kell megkérdezniem, hogy valóban olyan biztos végső támpontot jelent-e az egyedi mű olvasása?

Mindenesetre a leleplezés magába foglalja saját ellentétének a lehetőségét is. Nem hiszem ugyan, de elvileg elképzelhető, hogy Mireille Huchon két év múlva bevallja egy könyvben, hogy ő vezetett minket az orrunknál fogva, Louise Labé természetesen létezett, azóta a születési anyakönyvi kivonatot is megtalálták, s naplóját az összes szerelme pontos krónikájával. Megígérem, hogy erről is be fogok számolni a *Holmi* olvasóinak.

Pór Péter

MEMENTO FUTURI

*Takáts Márton: Hommage à Piranesi
A kísérő tanulmányokat Wehner Tibor és Sturcz
János írta, a bevezető Orosz István munkája
Tiara Kiadó, 2006. 38 oldal, 15 000 Ft*

Kétszázötven éve, 1756-ban jelent meg a LE ANTICHTÉ ROMANE (RÓMAI RÉGISÉGEK), Giovanni Battista Piranesi híres grafikai albuma, amelynek kultúrtörténeti jelentősége az eltelt negyed évezred alatt egyre nyilvánvalóbb lett. Bár a korszak népszerűvé vált grafikai albumai közt (elsősorban rézkarokból összeállított mappák voltak) a művészi színvonalat tekintve nem is egy meghaladja Piranesi művét (William Hogarth: MARRIAGE À LA MODE [DIVATOS HÁZASSÁG, 1745], William Blake: THE BOOK OF URIZEN [URIZEN KÖNYVE, 1794], Francisco Goya: CAPRICHOS

[ÖTLETEK, 1785]), de ismertségben és főleg hatásban egyik sem előzi meg Piranesi mappáját.

A klasszicizmusként megismert építészeti stílus s a hozzá kapcsolódó monumentalizmust is alapvetően befolyásolták Piranesi lapjai. Voltaképpen a múltjára ébredő Európa Piranesi-nyomatok alapján kezdte meg az építészettörténettel való ismerkedést, és ezeknek az ismerteteknek a hatása meglehetősen sokáig tartott – megkockáztatom, el sem múlt teljesen.

Párizs, Szentpétervár és Washington túlméretezett épületkolosszusaiért a Piranesi által sugárzott Róma-vízió is felelős; és ez a felelősség tovább sugárzik a pénzbirodalmak XXI. századi építészeti reprezentációjában is megvalósuló nagyzolásig.

A magyar közgyűjteményekben nagy számban lelhetőek fel Piranesi-nyomatok, sok van magángyűjteményekben is, és aukciókon sem ritka a felbukkanásuk. Kiemelkedő a Teleki Téka, a Műszaki Egyetem, a Képzőművészeti Egyetem és a Szépművészeti Múzeum anyaga. A Szépművészeti Múzeum 1995-ben kortárs művészeket hívott meg, hogy a Grafikai Gyűjtemény rézkarcaitól inspirálva készítsék el saját Piranesi-parafázisait. Az akkori kiállítás alkotóinak némelyike ma is őrzi a Piranesitől örökölt szellemiséget. Ilyen Barabás Márton vonzalma egyfajta melankolikus architektúra felé, Felvidéki András érzékeny, látomásos, építészeti részletekkel operáló grafikai világa, és bevallom, hogy a saját „lehetetlen” épületeimben is ott van Piranesi börtön-capricciónak hatása. Legkövetkezetesebben Takáts Márton munkásságában él tovább Piranesi, látszólag nála a legpontosabbak az átiratok, és a legkevesebb az áttétel. Tulajdonképpen a Szépművészetiben rendezett tárlat óta, vagyis tizenegy éve bővíti azt a látképsorozatát, amelyen a mai budapesti házak, hidak, épületek rommá pusztuló látványát idézi meg: vagyis az elképzelt jövőt. A sorozat tízlapossá bővült, amelyet most a Tiara Kiadó tanulmányokkal kísért reprezentatív albumban jelentetett meg.

Látszólag könnyen és határozottan jelentjük ki: a jövő látképeit ábrázolják Takáts Márton Piranesi-sorozatának lapjai, holott az olykor rommá lőtt, olykor megújraépített város közelmúltbeli történélmének ismeretében a múlt-jövő reláció igencsak kérdéses lehet. Már láttunk ugyanilyen beomló pályaudvartetőket,

Dunába dőlt hidakat, törmelékkel borított tereket, ott vannak emlékezetünk üveglemezen és félelmeink negatívján is. Vajon egy pusztító polgárháború után látja-e városát a művész, vagy tényleg csak a sok száz éves békés lepusztulás múltán lesz ilyen?

Akár úgy is föltehető a kérdés, hogy a múlt vagy a jövő volt előbb?

Ha hosszan böngésszük a lapokat (ne feledjük, a klasszikus rézkarcnézésnek külön dramaturgiája van, sőt speciális segédeszközök is szükségeltetnek, mint például az erős kézinagyító), akkor persze feltűnnek olyan piciny részletek, apró utalások, amelyek segíthetik az eligazodást, de a titkos *déjà vu* érzet akkorra már beférkőzik a kiállításlátogatóba vagy az album lapozgatójába.

A magyar grafikai mappák sorában kiemelkedő hely illeti meg Takáts Piranesi-sorozatát, joggal emlegethető együtt Szalay Lajos *GENEZIS*-ével, Rékassy Csaba *METAMORPHOSIS* (1976–1977) sorozatával, Kondor Béla *JELENETEK DÓZSA GYÖRGY IDEJÉBŐL* című diplomamunkájával vagy Gyulai Líviusznak a *PSYCHÉ*-hez készített rajzaival (1971). Legszívesebben ezzel, a Weöres-versciklus hatására készített sorozattal vetném össze Takáts Piranesi-lapjait. Mindkét munka esetében kulcsfogalom a szerepjáték. Weöres úgy írta meg a *PSYCHÉ*-szövegeket, mintha a XIX. század elején élt költőnő tette volna, és Gyulai úgy illusztrálta őket, mesteri stílusérzékkel választva ki a tartalomhoz illő formát, mintha egy XIX. századi grafikus kapta volna a megbízást. Voltaképpen Takáts is eljártssa a kétszázötven éves Piranesi szerepét, technikai felkészültsége nem marad alatta a velencei kollégának, és stílári érzékenysége kétségtelenül alkalmassá teszi a minőségi utánzásra. Korrekt mestermunka lenne, ha ennyivel beérné. Természetesen nem éri be. Az ő nosztalgikus, romantikus, múltidéző lapjai egy különös logikai hurok mentén a jövőt jelenítik meg. Nemcsak úgy egyszerűen képzei magát Piranesi helyébe, hanem elképzei Piranesit ezerévesen, aztán Budapestet az ezeréves Piranesi korában.

Minél tovább halad a jövőbe vezető időlagútban, annál mélyebbre jut a virtuális múltban. Posztmodern szellemidézés tanúi vagyunk.

Élt valaha egy német udvari tanácsos, aki mielőtt Rómába utazott volna, kedvenc Piranesi-albumát, annak a bizonyos *LE ANTICITÀ ROMANE*-nek első kötetét lapozgatva készült föl az örök várossal való találkozásra. Johann Wolfgang Goethe, merthogy róla van szó, szorgalmasan fölkereste az előre eltervezett látnivalókat, és összevetette azokat azzal az eszményi képpel, amelyet a rézkarcok alapján elképzelt. A várakozás és az élmény persze nem mindig fedte egymást, sőt olykor csalódásának is hangot adott az író. Kiállhat-e az utókor valamelyik mellett? Vajon melyik az igazi Róma, amelyet a rézkarcok vagy amelyet az útirajzok szövegei jelenítenek meg?

Hadd folytassuk a játékot veled, kedves olvasó. Te, aki éppen végiglapoztad Takáts Márton Piranesi-albumát, vagy végigböngészted a kiállított lapokat, bizonyára észrevetted, hogy apró staffázsalaként majd minden képen feltűnik a vándor rézkarcoló egy jókora malaclopó köpönyegbe burkolózva. Vedd magadra most Te ezt az időutazáshoz nélkülözhetetlen különös köpenyt, s egy csapásra az egykori-majdani székesfővárosban vagy, válogathatsz a helyszínek közt: a Gellért-fürdő bejárata mellett állsz, vagy a Nyugati pályaudvar előtt, a beomlott, elgazosodott Duna-parton, a Margit híd ledőlt pillére alatt vagy a Nagycsarnoknál, a Várbazárnál vagy a Kodály köröndön, a földalatti beszakadt alagútjánál, esetleg a Tőzsdepalota romos, kiégett bejárata előtt. Besétálhatsz a képbe, lépkedhetsz fölfelé, a perspektíva törvénye szerint egyre kisebbé válva a valamikori tévészékház kormos lépcsőin, s ha kedved támad, akár át is léphetsz a repedt kőboltozat alatti megvakult kapunyíláson, amely már sehová sem vezet. Giovanni Battista Martino Takáts rád bízta, továbblépsz-e vagy visszafordulsz... de vajon visszatérhetsz-e még?

Orosz István

BÚCSÚ LÁZÁR ERVINTŐL

Kedves Barátaim, tisztelt gyászoló gyülekezet!

Ötvenedik születésnapjára ezt írtam:

„Kurta mese Lázár Ervintől.

Talán kezdjük úgy e kurta mesét, hogy ballag az utcán egy nagy bajuszú, rozmárbajuszú, harcsabajuszú, lelógó varjúsárnybajuszú férfi. Lassú medveléptekkel ballag. Vagyis súlyosan, de egy kissé lomhán is. Nem tudni, hova ballag, ő se igen tudja, de ez most nem érdekes. Már estefelé jár az idő, furcsa árnyékok nyújtózkodnak az utcán, s a nagy bajuszú, rozmárbajuszú, harcsabajuszú, lelógó varjúsárnybajuszú férfi dünnög az árnyékoknak. Ezt dünnögi: – Te árnyék, te ott nagyon hasonlítasz valamire! Vagy valakire! Még nem tudom, hogy mire vagy kire, de mindjárt kitalálom. Mert író lennék, vagy mi a csuda? Ki is találtam, hogy kire hasonlítasz! Énrám hasonlítasz, Lázár Ervinre. De hát úgy nem hívhatlak, úgy engem hívnak. Elnevezlek hát Tejbajszánnak! Vagy szegény Dzoninak! Vagy inkább Berzsián szeretnél lenni? Nem, nem, legyél csak Tejbajszán, olyan tatáros képű alak vagy. És legközelebb megírlak az egyik könyvemben!”

Úgy is tett a nagy bajuszú, rozmárbajuszú, harcsabajuszú, lelógó varjúsárnybajuszú író, aki el szokott beszélgetni nemcsak az árnyékokkal, hanem a madarakkal, lovakkal, képzelődő kislányokkal vagy saját képzelte teremtményeivel: Mikkamakkával és Berzsiánnal, Ló Szerafinnal és Aromóval.

Séta után hazamegy, és megírja a beszélgetéseket. Így születtek gyönyörű mesekönyvei, mint például A KISFIÚ MEG AZ OROSZLÁNOK, vagy a BIKFI-BUKFENC-BUKFERENC, vagy a BERZSIÁN ÉS DIDEKI ÉS A GYERE HAZA, MIKKAMAKKA.

Azóta, húsz éve, minden születésnapjára ezt küldtem el. Nem kellett törnöm a fejem, semmi nem változott húsz év alatt. Ő pontosan olyan zseniális volt végig, s én pontosan úgy kedveltem és lelkesedtem az írásaiért végig.

A szeretet megmaradt, immár az esendő emberi testtől búcsúzunk, s ha Róla beszélünk, most már mindig múlt időben. Ez is a mi fájdalmunk, együtt örököltük az emlékekkel. Külön-külön tartjuk a tükröt, amely őrzi az alakját, s mindenki hozzáteszi a neki legkedvesebb emléket.

Ha abból a tükörből néztük a világot, amelyet Ő tartott, ha a műveiből, ha az Ő szemével néztük – mást láttunk! Káprázatosan különöset, játékosabbat, vidámabbat, gyerekesebbet. Sóvárgó szívvel és sóhajtvá megállapíthatjuk, hogy jobb volt a világ, amikor közöttünk élt – derűsebb, könnyűbb és könnyelműbb. Istenem, hányszor derítette fel komor képünket mindig mosolyra kész kedélyével, hányszor

kerültük meg a mohos falakat könnyelmű jókedvvel, mielőtt ránk omolnának.

Együtt jártuk a pályát, és jó volt és fölemelő volt Vele versenyezni! Meg a különböző görbe utakat, az éjszakába vesző vargabetűket, amit úgy hívtak, hogy élet, a mi életünk.

„Tuvudsz ivígy?” – kérdezted hajdan szép könyved talányos címével.

„Tuvudsz ivígy?” – kérdezed most szavak nélkül.

Nem, még nem tudok. Még nem tudunk. De nemsokára tudunk.

Addig is az Isten legyen veled, drága Barátunk, és az Isten legyen velünk!

Csukás István

(Elhangzott Lázár Ervin temetésén.)